

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

ТДУ 809.155.0+802.0
ТКБ 81.2 Тоҷ+81.2 Анг
А – 84

Бо ҳуқуқи дастнавис

АСЛОНОВА ГУЛРУҲСОР НАИМҶОНОВА

**ХУСУСИЯТҲОИ ТИПОЛОГИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ
ИСМӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи
ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва
муқоисавӣ

**Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои
филологӣ, профессор Ҷаматов
Самиддин Салоҳиддинович**

Душанбе – 2022

МУНДАРИЧА

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҲО ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ	3
МУҚАДДИМА	4
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ	8
БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ	13
1.1. Таърихи омӯзиши фразеологияи муосир.....	13
1.2. Масъалаҳои назариявии фразеологияи муосир.....	24
1.2.1. Фразеология як соҳаи мустақили забоншиносӣ.....	24
1.3. Баррасии тасвирӣ (синхронӣ)-муқоисавии воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	32
Хулосаи боби I.....	35
БОБИ II. ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИЮ ГРАММАТИКИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ИСМӢ ДАР ЗАБОНҲОИ МУҚОИСАШАВАНДА	36
2.1. Тавсифи таҳлили сохторӣ-грамматикии воҳидҳои фразеологӣ.....	36
2.1.2. Масъалаи таҳлили сохторӣ-грамматикии воҳидҳои фразеологӣ	36
2.2. Қолабҳои сохтори воҳидҳои фразеологии исмии забонҳои муқоисашаванда	41
2.3. Гунаҳои воҳидҳои фразеологии исмӣ.....	71
Хулосаи боби II.....	76
БОБИ III. ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИЮ СЕМАНТИКИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ИСМӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ	78
3.1. Воҳидҳои фразеологии исмии асли дар забонҳои муқоисашаванда.....	78
3.2. Иқтибос яке аз меъёрҳои ташаккули низоми фразеологӣ.....	91
3.2.1. Сарчашмаҳои иқтибосшуда.....	93
3.3. Сермаъноии воҳидҳои фразеологии исмӣ.....	106
3.4. Муродифшавии воҳидҳои фразеологии исмӣ.....	113
3.5. Мутақозидшавии воҳидҳои фразеологии исмӣ.....	124
3.6. Воҳидҳои фразеологии исмии маҷозӣ.....	136
Хулосаи боби III.....	155
ХУЛОСА	156
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ	158
РӢҲАТИ АДАБИЁТ	159
ИНТИШОТОР АЗ РӢӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ	172

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҲО ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ

ВФ – воҳиди (воҳидҳои) фразеологӣ
 ВФИ – воҳиди (воҳидҳои) фразеологии исмӣ
 N – noun (исм)
 Adj – adjective (сифат)
 conj – conjunction (пайвандак)
 prep – preposition (пешоянд)
 Pron – pronoun (ҷонишин)
 Num – numeral (шумора)
 Part I (II) – Participle I (II) (сифати феълӣ)
 = муродиф (ё муодил)
 ↔ мутаозод
 австрал. – австралиягӣ
 амер. – америкой
 анг. – англисӣ
 анг-нор. – англо-нормандӣ
 брит. – бритониёӣ
 жарг. – жаргон
 зарф. – зарфӣ
 исл. – исландӣ
 исм. – исмӣ
 исп. – испанӣ
 лот. – лотинӣ
 нор. – норвегӣ
 олм. – олмонӣ
 парл. – парламентӣ
 рус. – русӣ
 сисёс. – сиёсӣ
 сиф. – сифатӣ
 тағй. – тағйирёфта
 театр. – театрӣ
 тоҷ. – тоҷикӣ
 тур. – туркӣ
 умумиистеъ. – умумиистеъмоли
 фр. – франсузӣ
 ҳазлом. – ҳазломез
 ҳолл. – ҳолландӣ
 ҳуқуқ. – ҳуқуқшиносӣ
 шотл. – шотландӣ

МУҚАДДИМА

Фразеология яке аз қисматҳои муҳимми забоншиносӣ ба ҳисоб рафта, таҳқиқу омӯзиши он тавачҷуҳи забоншиносони тоҷик ва хориҷиро кайҳо боз ба худ ҷалб намудааст.

Дар воҳидҳои фразеологӣ (минбаъд – ВФ) хусусиятҳои умдаи маишат ва фарҳанги ҳар як халқу миллат зоҳир мешавад. Аз ин рӯ таҳқиқи муфассали фразеология, бахусус ВФ, қобили тавачҷуҳ аст, чунки омӯзиши захираи фразеологии забон имконият фароҳам меоварад, то ки равшанӣ, маънавиёт, кайфияти зеҳнии миллати соҳиби забон амиқан дарк карда шавад.

Имрӯз дар шароити рушди забонҳои миллий ва ҳамгироии пурвусъат, ғанӣ ва наздик шудани тамаддунҳо масъалаи зарурати таъйини ҳодисаҳои забон дар заминаи таҳлили муқоисавӣ-типологӣ аҳамияти бештареро касб намуда истодааст. Дар ин радиф омӯхтани низоми фразеологии забонҳои хешу бегона аз нуқтаи назари муқоисавӣ-типологӣ аз аҳамият ҳолӣ нест.

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Аз замони эътироф шудани фразеология ҳамчун як бахши алоҳидаи забоншиносӣ, шумори зиёди таҳқиқоту пажӯҳишҳо бахшида ба масъалаҳои умумифразеологӣ ва низоми фразеологии забонҳои мухталиф аз ҷониби муҳаққиқони барҷастаи тоҷикӣ рус ва хориҷӣ ба сомон расидаанд. Новобаста ба ин, то ҳол масъалаҳои умдаи ин илм номуайян ва баҳсангез боқӣ мемонанд. Метавон гуфт, ки ихтилофи назарҳо ба муҳимтарин ҷанбаҳои фразеология аз қабилҳои аломатҳои асосӣ, ҳаҷму ҳудуд, методҳои таҳқиқот, муносибати он бо ибораҳои озод, калима ва ғайра ба назар мерасанд. Аз сабаби мавҷуд набудани ақидаи ягона оид ба маҳаки асосии ин илм таҳқиқи назариявии низоми фразеологии забонҳо номукамал боқӣ мемонанд, зеро доир ба ҳалли ин ё он масъалаи фразеология муносибатҳо мухталиф ва гоҳе мухолифи якдигаранд.

Мавҷуд набудани пажӯҳиши комил ва системанок дар мавзӯи хусусиятҳои типологии воҳидҳои фразеологии исмӣ(минбаъд – ВФИ)-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ далели гуфтаҳои болост.

Дар забоншиносии муосир ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ қисман дар рисолаву монографияҳо, дар таҳлилу баррасии низоми фразеологии забонҳои ҷаҳонӣ назар қарор гирифтаанд, аммо таҳқиқи мукаммали он дар заминаи маводи фаровони забонӣ бо назардошти ҳамаи қабатҳои услубии таркиби фразеологии забонҳо ба роҳ монда нашудааст. Аз ҷумла, фразеологизмҳои исмии забонҳои гуногуннизоми тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқи типологӣ қарор нагирифтаанд.

Мубрамии таҳқиқи ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар он ифода меёбад, ки қолабҳои сохторӣ, унсурҳои тақрибӣ, воситаи алоқои ҷузъҳо ва тобишҳои маъноии онҳо муқоиса гардида, дар ин замина хосиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи сохторӣ, луғавӣ ва маъноии ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда муайян мешаванд, ки минбаъд ба таҳқиқи масъалаҳои умумифразеологӣ мусоидат менамояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Фразеология бори нахуст аз тарафи забоншиносии шведсарӣ Ш.Балли кашф гардид. Вай дар китобаш «Услубшиносии франсузӣ» (1909) ҷаҳро ба фразеология бахшид, ки объекти омӯзишаш ибораҳои устувор буд.

Сипас, омӯзиши ҳамаҷонибаи фразеология дар Русия вусъат ёфт. Дар таҳқиқи масъалаҳои умумифразеологӣ ва фразеологияи забонҳои алоҳида забоншиносони рус ва собиқ кишварҳои шӯравӣ ба монанди В.В. Виноградов [1957; 1977], А.И. Смирнитский [1956], В.Л. Архангелский [1964], А.М. Бабкин [1970; 1972], В.Н. Телия [1966], Н.Н. Амосова [1962; 1963], С.И.Ожегов [1974], Н.М. Шанский [1972; 1982; 1996], А.В. Кунин [1964; 1970; 1984; 1996], М.М. Копиленко [1972; 1973], Л.И. Ройзензон [1972], В.П. Жуков [1966; 1978], А.И. Молотков [1968;

1978], В.М. Мокиенко [1980; 1990; 1994; 2005; 2011] ва дигарон саҳми арзанда доранд.

Омӯзиши фразеология дар забоншиносии тоҷик пас аз солҳои 40-50-уми қарни XX шуруъ мегардад. Аввалин маротиба мавзӯи фразеологияи забони тоҷикӣ дар навиштаҳои забоншиносон А. Мирзоев [1947;1957], Ш. Ниёзӣ [1954], Т.Д. Тоҷиев [1955], Н. Маъсумӣ [1959] матраҳ гардидаанд. Таҳқиқотҳои ҷудогона доир ба фразеологияи забони тоҷикӣ пас аз солҳои 60-уми асри гузашта ба миён омаданд, ки дар байни онҳо пажӯҳишоти М.Ф. Фозилов [1963; 1964], Р. Ғаффоров [1966; 1977], С.В. Хушенова [1971], Ҳ. Мачидов [1968; 1982; 2006], Ҳ. Чалилов [1976], Р. Саидов [1991; 1995] ҷолиби диққатанд.

Таҳқиқи тасвири (синхронӣ)-и ВФ-и забони тоҷикӣ бо фразеологизмҳои забони адабӣ ва умумиистеъмолӣ маҳдуд нашудааст. Як қатор корхоро бахшида ба ВФ-и шевагӣ метавон мушоҳида намуд. Дар ҳоли ҳозир луғату таҳқиқотҳои илмӣ ба ВФ-и шеваҳои Самарқанд [П. Холов 1973], Исфара [Т. Мақсудов 1972], Истаравшан [Р. Абдуллозода 1974; 1988], Хучанд [А. Зоҳидов, Б. Осимова 1968; 2013] ва Кӯлоб [Н. Гадоев 2019] бахшида шудаанд.

Дар омӯзиши масъалаҳои низоми фразеологияи забони англисӣ махсусан саҳми забоншиносон А.И. Смирнитский [1956], Л.П. Смит [1959], Н.Н. Амосова [1963], А.В. Кунин [1964; 1970; 1984; 1996], В.Х. Коллинз [1960], У. Вайнрайх [1969] назаррас аст. Дар навиштаҳои ин олимони масъалаҳои мухталифи фразеологияи забони англисӣ таҳлилу баррасӣ гаштааст.

Пас аз солҳои 60-70-уми садаи XX дар забоншиносии тоҷик таҳқиқотҳои ба миён омаданд, ки ба омӯзиши муқоисавии ВФ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудаанд, аз ҷумла асарҳои Г.Б. Баракаева [1968], А. Аҳмадҷонова [1970], Э. Бобоев [1977], М.Н. Азимова [1980; 2006], М. Назирова [2009], М. Раҷабова [2010], Д.И. Мачидова [2016], С.Р. Азимова [2016], М.Р. Сайфитдинова [2019] далели гуфтаҳои болост.

Хосиятҳои сохторӣ, луғавӣ ва маъноии ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ қисман дар навиштаҳои муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ аз қабили Ҳ. Мачидов [75], М. Азимова [5], А.В. Кунин [70] ҳангоми таҳлили низоми фразеологӣ забонҳои муқоисашаванда мавриди назар қарор гирифтааст. Сарфи назар ба қорҳои зиёд ва арзишманди илмӣ, тавачҷуҳи махсус ба навъи исмии ВФ зоҳир нагардидааст ва ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нуқтаи назари типологӣ омӯхта нашудааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки мавзӯи мазкур бояд мавриди таҳқиқи махсуси монографӣ қарор дода шавад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Мавзӯи таҳқиқотии мазкур бо барномаҳои таълимӣ ва илмӣ равияи филологӣ робита дошта, натиҷаҳои бадастомада дар такмили барномаҳои муқарраршуда мусоидат менамояд. Мавзӯи таҳқиқотии мавриди назар як қузъи қорҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ мебошад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот муайян намудани монандӣ ва тафовути ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нуктаи назари сохторӣ-грамматикӣ ва луғавӣ-маъноӣ дар заминаи маводҳои забонӣ, ки аз фарҳангҳо ва насри бадеии адабиёти тоҷик ва англис гирдоварӣ шудааст, ба ҳисоб меравад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Омӯзиш ва таҳқиқи типологӣ-муқоисавии хосиятҳои типологии ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳалли ду вазифаи асосиро дар назар дорад:

1. Ошкор намудани умумиятҳо ва муқаррар намудани он аломатҳое, ки дар ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда зоҳир ёфтаанд ва дар ин асос таъйини муодилҳои пурра ва нопурраи сохторӣ ва луғавию маъноии ВФИ-и забонҳои гуногуннизоми тоҷикӣ ва англисӣ.

2. Муайян намудани аломатҳои фарқкунандае, ки дар сохтори ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда зоҳир ёфтаанд, таъйин намудани хосиятҳои хоси луғавию маъноие, ки дар ВФИ-и забонҳои омӯхташаванда мавҷуданд ва дар ин замина муқаррар намудани ғайримуодилҳо.

Дар таҳқиқи мавзӯи мазкур як қатор вазифаҳо пеш гузошта шудаанд, ки пай дар пай ҳаллу фасл карда мешаванд:

- омӯзиши аломатҳои асосии ВФ ва дар ин замина муайян намудани ҳудуди байни ВФ ва ибораҳои озод;
- қолаббандии ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда, таҳлили морфологии унсурҳои таркибии онҳо, муайян намудани унсурҳои меҳвариву тобеъ ва ошкор кардани қолабҳои умумиву хоси ВФИ-и забонҳои тоҷикиву англисӣ;
- таъйини тафовути муродифоту гунаҳои фразеологӣ ва намудҳои он;
- муайян намудани сарчашмаҳои пайдошавии ВФИ-и аслий ва манбаву роҳҳои иқтибосшавии ВФИ дар забонҳои муқоисашаванда;
- дарёфт ва муқаррар кардани муродифоту мутаозодҳои дохилизабонӣ ва байнизабонӣ, таснифи муродифҳои байнизабонӣ ва таҳлили маъноии онҳо;

- тавсифи хусусиятҳои маъноии ВФИ-и маҷозии забонҳои муқоисашаванда.

Объекти таҳқиқот – ВФИ-и гуногунсохтор ва гуногунмаъноии ҳамаи қабатҳои таркиби фразеологияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки аз фарҳангҳои тафсири, дузабона, фарҳангҳои фразеологияи дузабона, муродифӣ, шевагӣ, аз осори нависандагони англис, амрикоӣ ва тоҷик дар ҳаҷми зиёда аз 4000 ғирдоварӣ шудаанд, ба шумор мераванд.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот – қабл аз ҳама, дарёфт намудани умумият – муодилҳои пурра ва нопурраи қолабӣ ва луғавию маъноии ВФИ-и забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, ҳамзамон муқаррар намудани хосиятҳои фарқкунанда ё худ номутобиқатии қолабӣ ва луғавию маъноии ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда ба ҳисоб меравад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот ба қорҳои илмӣ-таҳқиқотии забоншиносони баҳши фразеологияи ватаниву хориҷӣ асос ёфтааст. Барои асоснок намудани баррасии мавзӯи мазкур ва амиқу дақиқ омӯختани он ба таҳқиқотҳои бунёдии забоншиносон Ш.Балли, В.В. Виноградов, С.И.Ожегов, А.И.Смирнитский, Н.Н. Амосова, А.В. Кунин, Л.П.Смит, инчунин, забоншиносони тоҷик А.Мирзоев, Т.Д.Тоҷиев, Н. Маъсумӣ, М.Ф.Фозилов, С.В.Хушенова, Ҳ.Маҷидов ва М.Н.Азимова таъя намудем.

Асосҳои методологияи таҳқиқот. Барои ҳалли мақсаду вазифаҳои пешгузошта аз усулҳои тасвири, типологӣ-муқоисавӣ, таҳлили дистрибутивӣ, таҳлили ҷузъҳо (компонентӣ) ва таҳлили сохторӣ-типологӣ истифода намудем.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот дар он асос меёбад, ки бори аввал хусусиятҳои типологияи ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз тариқи муқоиса мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Яъне, дар забоншиносии муосир омӯзиши масъалаҳои хусусиятҳои сохторӣ, луғавӣ ва маъноии ВФИ-и забонҳои гуногуннизоми тоҷикиву англисӣ бори аввал сурат мегирад. Ба ифодаи дигар, таҳқиқоти мазкур нахустин иқдомест, ки ба

мавзуи яке аз навъҳои сершумор ва паҳншудаи ВФ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Бахусус, дар раванди омӯзиш ва баррасии мавзуи мазкур дар заминаи маводҳои забонӣ паҳлуҳои муҳими ВФИ – ҳам шакли зоҳирӣ, яъне сохтор ва ҳам шакли дохилӣ – маъноӣ он таҳлил гардида, дар ин радиё тафовути қолабии ВФИ муайян ва хосиятҳои луғавию маъноии онҳо дар забонҳои ҷаҳонӣ ошкор карда шудаанд.

Гуфтаи ҷоиш аст, ки дар омӯзиши типологии ВФ таҳлили сохториву маъноӣ маҳаки асосӣ ба ҳисоб меравад, зеро он ба ҳалли масъалаҳои бунёдии фразеология мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, дар диссертатсияи мазкур ба ҳамин паҳлуи мавзӯ диққати махсус зоҳир гардида, дар натиҷа муодилҳои пурра, нопурра ва номутобиқатии сохторӣ, луғавӣ ва маъноии ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян карда шудаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- ВФИ дар забонҳои муқоисашаванда пас аз ВФ-и феълӣ навъи луғавӣ-грамматикӣ сершумор ва паҳншуда ба ҳисоб меравад. Он аз рӯи вазифа бо исми мутаносиб буда, қариб доимо ҷузъи меҳвариаш исми аст;
- омӯзиши муқоисавӣ-типологии ВФИ бо мақсади дарёфти хосиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда дар илми забоншиносии муосир муҳим, зарур ва актуалист, зеро ба ҳалли масъалаҳои таъйини тафовутҳои сохторӣ-грамматикӣ ва луғавӣ-маъноии фразеологияи забонҳои гуногуннизоми мусоидат менамояд;
- ҳар як ҷузъи ВФ дар ҳифзи маъноӣ яқлукт, устувории таркиб дар забон ва муайян намудани вазифаи синтаксисии он нақши муҳим дорад;
- монандии қолабии ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда ба фразеологизмҳои дучузъаи бепешоянд рост омада, номувофиқатии қолаб бештар дар ВФИ-и бисёрҷузъа зоҳир мегардад;
- зимни таҳлили маъноӣ муайян гардид, ки аксари ВФИ хосияти баҳодихӣ ба шахс, ашё ё падидаро дошта, тавсифи мусбату манфӣ бештар бо роҳи монандкунӣ ва қиёс сурат мегирад;

- ошкор шудани ВФИ-и муродифӣ ва ҳамсохтор дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ минбаъд ба дарёфти изоморфизмҳо дар низоми фразеологӣ забонҳо мусоидат менамояд.

Аҳамияти назариявӣ таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки таҳқиқоти диссертатсионӣ мазкур минбаъд дар омӯзиши масъалаҳои мухталифи забоншиносӣ, бахусус, дар баррасии масъалаҳои забоншиносӣ муқоисавӣ-типологӣ, аз қабилӣ таҳқиқи муқоисавӣ хосиятҳои сохторӣ-грамматикӣ ва луғавӣ-маъноӣ ВФ-и забонҳои гуногуннизоми тоҷикӣ ва англисӣ мусоидат менамояд. Натиҷаи таҳлилу баррасии мавзӯи мавриди назар дар омӯзиши масоили гуногуни марбут ба шохаҳои забоншиносӣ, аз ҷумла, забоншиносӣ муқоисавӣ-типологӣ, луғатшиносӣ, грамматика ва услубшиносӣ метавонад истифода шавад. Хулосаҳои илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ оиди ошкор ва муайян гардидани вҷағҳои типологӣ ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун сарчашмаи илмӣ минбаъд дар таҳқиқи низоми фразеологӣ забонҳои зикргардида кӯмак мерасонад.

Аҳамияти амалӣ таҳқиқот. Натиҷаи таҳқиқот ва таҳлилу хулосабарорӣҳои он дар самтҳои гуногун метавонад амалӣ шавад. Аз ҷумла, дар қироати лексияҳо аз ҷанни типологияи муқоисавӣ, курси махсуси фразеология, дар таҳияи дастурҳои таълимӣ, дар навиштани фаслҳои фразеология дар китобҳои таълимӣ барои мактабҳои олии кишвар. Ҳамчунин, натиҷаҳои илмӣ амалӣ таҳқиқот дар фразеологияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавонад истифода шавад.

Дарҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Мутобиқ будани ҳаҷми диссертатсия, қорбасти нуктаҳои асосӣ таҳқиқот дар шакли мақолаҳои илмӣ ва натиҷагириву хулосабарорӣҳо, ки дар асоси сарчашмаҳои таҳқиқшуда ба даст омадаанд, дарҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро исбот менамояд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар мавзӯи «Хусусиятҳои типологӣ

воҳидҳои фразеологии исми дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» бо шиносномаи ихтисос ва муҳтавои он ба тартиби муқарраршудаи таълифи диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, киёсӣ ва муқоисавӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот аз он иборат аст, ки дар тамоми марҳилаҳои таҳқиқ – аз гирд овардани маводи амалӣ, омӯзиши адабиёти назарӣ то таҳлилу баррасии онҳо мустақилона, бевосита иштирок карда, хосиятҳои умумӣ ва мутафовити ВФИ-и забонҳои муқоисашавандаро ошкор намудааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Мундариҷаи асосии мавзӯи таҳқиқот дар суҳанрониҳо ва маърузаҳои илмӣ дар конференсияҳои илмӣ-назариявии сатҳи ҷумҳуриявӣ ва донишгоҳӣ пешниҳодгардида ва мақолаҳои дар маҷмуаҳо ва маҷаллаҳои илмӣ нашршуда инъикос гардидаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ (суратҷаласаи № 9/3 аз 18.03.2022) ва ҷаласаи Шӯрои олимони факултети забони англисии донишгоҳи мазкур (суратҷаласаи №10 аз 31.05.2022) баррасӣ ва ба ҳимоя пешниҳод карда шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷа ва нуктаҳои асосии диссертатсия дар 9 мақола рӯйи ҷоп омаданд, аз ҷумла, 6 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи шомили феҳристи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи расидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз феҳристи ихтисораҳо ва аломатҳои шартӣ, муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқот, се боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот ва рӯйхати адабиёт иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 173 саҳифаи ҷопи компютериеро ташкил медиҳад.

БОБИ I. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ВОҲИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

1.1. Таърихи омӯзиши фразеологияи муосир

ВФ захираи бузург ва гаронбаҳои ҳар як забон ба ҳисоб меравад. Он, бешак, дастоварди бемисл ва ганҷинаи тамомнашавандаи маънавии ҳар халқу миллат мебошад. ВФ на танҳо воситаи ифодаи маъно, балки инъикосгари таърихи забон, марҳалаҳои рушди он, анъанаву одатҳо, тамаддун, ҷаҳонбинӣ ва таҷрибаи халқ мебошад. Дар ВФ хулқу атвори халқ, дарки ҳақиқат, зехну фаҳмиш ва маҳорати суҳангустариҳои миллат таҷассум ёфтааст.

ВФ чун воҳиди забон ба интиқоли ҳиссиёту эҳсосоти гӯянда, ҳадафрасу равшан ва пурқувват намудани мақсади ӯ хизмат менамояд.

Барои фасеҳу пуробуранг намудани асар адибон низ онҳоро ба таври фаровон ба кор мебаранд, зеро барои тасвири воқеият ва ҳадафрасу типӣ гардонидани нутқи қаҳрамонон ибораҳои озод кифоягӣ намекунанд. Барои ҳамин аҳамияти ВФ-ро дар забон дарк намуда, муҳаққиқон ба омӯзиш ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи он пардохтаанд.

Ибораҳои устувор ё маъмулӣ диққати олимону донишмандонро кайҳо боз ба худ ҷалб намудааст. Ҳарчанд ҷанбаи амалӣ, яъне ҷамъоварии он ҷандин аср қабл аз замони мо оғоз гардида бошад ҳам, аммо омӯзиши назариявии он дертар шуруъ шуд.

Нақши фразеологизмҳо дар ғанӣ гаштани таркиби луғавии ҳар як забон бағоят бузург аст. Яке аз вижагиҳои ВФ истифодаи фароҳи он ҳам дар нутқи хаттӣ ва ҳам шифохӣ мебошад. Ҳадафи корбасти он дар адабиёти бадеӣ пуробуранг намудани забони асар аст. Пай бурдан мумкин аст, ки дар баробари воситаҳои тасвири бадеӣ ва тарзҳои баён ВФ дар иншои асарҳои бадеӣ ҷузъи асосии матни эҷодшуда ба ҳисоб рафта, барои ҳадафрас намудани асар ба хонанда нигаронида шудааст.

Осори бузургони тоҷику форс чун Рӯдакӣву Фирдавӣ, Саъдиву Ҷофиз, Ҷомиву Бедил ва дахҳо дигарон аз таркибҳои устувор ғанӣ аст, ки

бештаринашон на танҳо ба забони адабӣ, балки ба забони халқ ворид гаштаанд.

Ҳарчанд истифодаи ин қабил ибораҳо дар забон ба умқи таърих мепайвандад, омӯзиши он танҳо аз садсолаи охир шуруъ гардид.

Олимони асримиёнагии тоҷику форс ба монанди Закариёи Розӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Насриддини Тӯсӣ, Шамс Қайси Розӣ, Амир Хусрави Делавӣ ва дигарон доир ба масоили забоншиносӣ таълифоти илмӣ ба миён овардаанд, ки бештарашон ба грамматика – хиссаҳои нутқ ва фонетика бахшида шудаанд, аммо доир ба ВФ пажӯҳиши мукамал мушоҳида намешавад.

Ибораҳои рехта бештар дар фарҳангҳои асримиёнагӣ сабт ва шарҳ дода шудаанд. «ВФ дар ин луғатҳо бо истилоҳоти гуногун ном бурда шудаанд. Аз ҷумла истилоҳоти киноёт, истиорот, мураккабот, таркибот, истилоҳот, мусталехот барои ифодаи навъҳои гуногуни ВФ ба кор бурда шудаанд» [79, с. 6]. Муҳаққиқони гузаштаи мо танҳо бо сабти бевоситаи ВФ қаноат накарда, доир ба сохт ва маънои ибораву ифодаҳои алоҳида, гунаву муродифоти онҳо ва шаклҳои гуногуни истеъмолашон низ маълумот додаанд. Аз ин лиҳоз, дар таҳқиқи масоили гуногуни фразеологияи тоҷик таҷрибаву корҳои онон аҳамияти бузурги илмиву амалӣ дорад.

Омӯзиши назарияи фразеология танҳо аз ибтидои садаи ХХ оғоз шуд. Чунон ки зикр гардида буд, забоншинос Ш. Балли бори аввал назарияи онро пешниҳод намуда, чор навъи ибораҳоро муқаррар намуд: 1) ибораҳои озод (*les groupments libres*), ибораҳое, ки устувор нестанд ва пас аз сохта шудан аз ҳамдигар боз ҷудо мешаванд; 2) ибораҳои маъмулӣ (*les groupments usules*), яъне ибораҳое, ки нисбатан пайванди озод доранд; 3) қаторҳои фразеологӣ (*les series phraseologiques*), яъне гурӯҳи калимаҳои ба ҳам омехташуда, ки як мафҳумро ифода мекунанд; 4) ягонаҳои фразеологӣ (*les unites phraseologiques*) ибораҳое, ки

калимаҳои таркибиаш маъноӣ худро куллан аз даст дода, як мафҳуми воҳид ва тақсимнашавандаро ифода мекунанд [70, с.10].

Таъриф ва ворид намудани истилоҳи нав бо номи «фразеология» дар забоншиносии муосир аз тарафи олимони амрикоиву аврупоӣ қабул нагардид.

Новобаста ба ин, таълифоти Ш. Балли барои ба таври амиқ ва густурда омӯхтани фразеология заминаи хубе ба вуҷуд овард. Пас аз ин, як қатор забоншиносон ба омӯзишу пажӯҳиши ВФ пардохтанд. Аз ҷумла забоншиноси англис Логан Пиерсалл Смит китоби илмӣ «English idioms» (1925) роҷеъ ба ВФ-и забони англисӣ таҳия намуд. Нақши Л. П. Смит дар таҳаввули фразеологияи забони англисӣ ҷашмрас аст. Мавсуф диққати худро махсусан ба таҳқиқи сохтори луғавии ВФ, хосиятҳои сохторӣ-семантикии ВФ ва идиомаҳои луғавӣ равона намудааст.

Ба таҳқиқ ва омӯзиши масоили мухталифи фразеология олими аврупоӣ – забоншиноси испонӣ Х.Касарес пардохтааст. Мавсуф ҳамаи ибораҳои фразеологиро ба се навъ тасниф намудааст: 1) ибораҳои номӣ; 2) ибораҳои феълӣ; 3) зарбулмасалҳо ва мақолҳо [62]. Ақидаи забоншинос оид ба таҳқиқи зарбулмасалу мақолҳо чун яке аз навъҳои ВФ ҷолиби диққат аст.

Таҳқиқотҳои Х. Касарес ва Л.П. Смит, бешак, фарогири маводи зиёди аёнӣ буда, дар заминаи онҳо андешаҳои ҷолибе ибраз гардидаанд. Сарфи назар аз арзиши баланди илмиашон ин таҳқиқотҳо хосияти тавсифӣ доранд.

Забоншиноси даниягӣ О.Есперсен дар таъини масъалаи рехташавии калимаҳо ва устуворшавии онҳо саҳми босазое гузоштааст. Мавсуф дар китобаш «Фалсафаи грамматика» ҳамаи таркибҳои забонро ба формулаҳо ва ибораҳои озод ҷудо намудааст [50, с.14]. Ибораҳои озод дар нутқ ҳар дафъа шакли маъмулиро мегиранд ва гурӯҳи калимаҳои устувор, яъне «формула»-ҳо аз нав ташаккул намеёбанд, балки дар шакли тайёр такроран ба кор бурда мешаванд.

Дар катори асарҳои марбут ба фразеология, ки аз тарафи олимони Амрико ва Аврупо ба таъб расидаанд асарҳои В.Л. Графф «Language and languages» (1932), В.М. Морди «English idioms. How to use them» (1946), Бар Халлел «Idioms» (1952), У.Вайнрайх «Problems in the analysis of idioms» (1969), Липика «An outline of English lexicology» (1974) махсуб меёбанд.

Асарҳои арзишманди илмие, ки донишмандони рус таълиф намудаанд, дар қорҳои забоншиносони ғарбӣ дида намешавад, зеро дар забоншиносии англис ва амрикоӣ фразеология ҳамчун фасли мустақили забоншиносӣ эътироф нашудааст. Фразеология дар фаҳмиши забоншиносони Аврупо воситаи ифодаи ҳиссиёту образнокии нутқ буда, ба нутқи гӯянда ва ё асари бадеӣ хос мебошад. Аз ин ҷост, ки масъалаҳои фразеология ба услубшиносӣ рабт дода мешавад.

Бештари қорҳои дар боло зикргардидаи забоншиносони хориҷӣ фарогири масоили умдаи ВФ нестанд. Бештари онҳо хусусияти сатҳӣ дошта, дар байнашон танҳо таҳқиқоти Ш.Балли, Л.П. Смит ва Х.Касарес бо назардошти баъзе норасоӣҳо барои муҳаққиқ ҳангоми таҳқиқот маводи хуб шуда метавонад.

Дар забоншиносии рус қабл аз таҳқиқотҳои В.В. Виноградов дигар донишмандон низ ба омӯзиши ВФ тавачҷуҳ зоҳир намудаанд. То замони ба миён омадани мафҳуми фразеология ибораҳои устувор ҷамъоварӣ ва дар шакли фарҳангҳо нашр мегардиданд. Аввалин маҷмуаи ҷопӣ ба асри XVIII рост меояд. «Маҷмуаи 4291 зарбулмасалҳои қадимаи рус» соли 1770 аз ҷониби профессори Донишгоҳи Маскав А.А. Барсов омода гардид [95, с.182]. Баъдан зарбулмасал ва мақолҳои русиро И.М. Снегирев, И.В.Даль, И.И.Илюстрова гирдоварӣ ва нашр намуданд.

Маҷмуаҳои М.И. Михелсон «Суханони нишонрас», «Забон ва тафааккури русӣ. Худ ва бегона. Маҷмуаи калимаҳои образнок ва истиоравӣ» бо фарогирии миқдори зиёд ва навъҳои мухталифи ВФ куллан аз таълифоти олимони фавқуззикр тафовут дошт. Дар ин китоб

М.И. Михелсон фразеологияро ба таври васеъ шарҳ медихад. Дар зери мафҳуми фразеология вай ҳамаи ифодаҳои маҷозиву киноявӣ, зарбулмасалу мақол, иқтибосҳои маъмулиро гирдоварӣ намудааст [95, с.184].

Таҷрибаи хуби таҳияи луғатҳои фразеологӣ бо чопи китоби «Қолабҳои сухан»-и Н.С. Ашукин ва М.Г. Ашукина идома меёбад.

Дар ибтидои солҳои 50-ум луғатҳои бузургҳаҷми тафсири таълиф гардиданд. Дар фарҳангҳои тафсирии ин солҳо ВФ танҳо дар заминаи вожаҳои калидии таркиби фразеологизмҳо шарҳ дода мешаванд. Албатта, имкони муайян намудани ҳаҷми ВФ ва таркиби онҳо дар ин китобҳо ғайриимкон буда, шаҳодати аз назари муаллифон дур мондани омӯзиш ва тафсири махсуси фразеологизмҳо мебошад. ВФ дар забонҳои махсусро дорост ва он бояд дар алоҳидагӣ аз лексика омӯхта ва шарҳу тавзеҳ дода шавад. Бо назардошти камбудии ҷойдошта минбаъд дар таҳияи фарҳангҳо ба ВФ мавқеи алоҳида дода шуд.

Дар «Луғати тафсирии забони русӣ»-и Д.Н. Ушаков аллакай ВФ бо назардошти маъно ва услуб эзоҳ дода мешавад. Дар он шумораи зиёди ВФ ва ҳатто он навъи фразеологизмҳо, ки баъдан В.В. Виноградов ҳамчун ягонаҳо ва таркибҳои фразеологӣ гурӯҳбандӣ мекунад, ворид гаштаанд. Фарҳанги тафсирии зери таҳрири Д.Н. Ушаков барои ҷиддитар омӯхтани ВФ таъсири мусбат расонид. Дар таҳияи луғати мазкур академик В.В. Виноградов низ даст дошт. Нашри ин китоб дар оянда зарурати омӯзиши амиқи ВФ ва ҳангоми навиштани фарҳангҳо ба ВФ диққати алоҳида зоҳир карданро ба миён овард.

Пеш аз таълифот ва навиштаҳои В.Виноградов забоншиносони дигари рус мисли А.А. Потебня, И.И. Серезнёвский, Ф.Ф. Фортунатов, А.А. Шахматов, Е.Д. Поливанов мушоҳидаву андешаҷояшонро доир ба таркибҳои устувори забон ибраз доштаанд.

Академик ва забоншиноси варзидаи рус В. Виноградов аввалин нафаре буд, ки масъалаҳои зиёди умумиро дар таҳқиқи ибораҳои устувори

забони русӣ ба миён гузошт ва ҳал кард. Таҳқиқотҳои баанҷомрасонидаи В. Виноградов арзиши баланди илмӣ дошта, то ҳол қимати худро аз даст надодаанд.

Забоншиносони рус ва собиқ кишварҳои шӯравӣ дар тӯли қариб 70 сол, яъне аз ибтидои солҳои 50-ум ба омӯзиши паҳлуҳои гуногуни ВФ пардохтанд. Онҳо на танҳо андешаҳои академик В.Виноградовро инкишоф доданд, инчунин баъзе мафҳумҳоро равшан намуда, тазаккур доданд, ки дар раванди баррасии ВФ ин ё он забон хусусиятҳои онро бояд ба назар гирифт.

Андешаву назарияи академик В.Виноградов бештар дар навиштаҳои А.И. Ефимов ҷамъбаст гардидаанд. А. Ефимов ВФ-ро ба 2 гурӯҳ тақсим намудааст: ба гурӯҳи якум, он ВФ-ро дохил намудааст, ки В.Виноградов дар қорҳояш онҳоро тасниф карда буд, яъне ВФ-и баробар ба ибораҳо; гурӯҳи дуюм, доираи васеи фразеологизмҳо: зарбулмасалу мақолҳо, панду ҳикматҳо, аз он ҷумла гуфтаҳои адибон, таъбирҳои ҳикматомез, ибораҳои устувори формуламонанд, таъбирҳои маъмули илмӣ-техникӣ, қолабҳои маъмул дар дафтардорӣ ва ғ.

Забоншиноси дигари рус А.И. Мелчук, зикр менамояд, ки таснифот ва таърифҳои мавҷудаи навъҳои мухталифи ВФ ба пуррагӣ ташаккулёфта ва дақиқ нестанд, зеро ҳар як ибора дорои дараҷаи муайяни устуворист. Ё бар он андеша аст, ки устуворӣ ва маҷозӣ будан аломатҳои асосӣ ва фарқкунандаи фразеологизмҳо махсуб меёбад. [82, с.73]. Мавсуф маҷозӣ ва ғайримаҷозӣ (идиоматикӣ ва ғайриидиоматикӣ) будани ибораҳои устуворро таъкид намуда, онҳоро ба чор навъ тақсим намудааст: «а) ибораҳои устувори маҷозӣ; б) ибораҳои ноустувори маҷозӣ; в) ибораҳои ноустувори ғайримаҷозӣ; г) ҳамаи ибораҳои озоду ғайриозод, қолабҳои сухан, зарбулмасалу мақолҳо ва ғ.» [82, с.79]

Ба андешаи забоншинос В.Л. Архангелский устувории ибораҳои фразеологӣ маҷмуи маҳдудиятҳо дар интиҳоби фразеологизмҳои тағйирёбанда мебошад. Тағйири ҷузъи таркибӣ ба ибораҳои фразеологӣ

хос нест, харчанд ба тариқи назариявӣ муодилияти аъзо эҳтимолият дорад. Ташреҳи мафҳуми устуворӣ аз ҷониби В.Л.Архангелский имконияти фаҳмиши онро чун сохтори таҷаммуӣ (комплексӣ) фароҳам меоварад. Ба муносибатҳои дохилиборавии ВФ тақя карда, ӯ қоидаҳои устуворӣ, аломатҳои асосӣ ва фарқкунандаи ВФ-ро аз ҷиҳати моҳияти онҳо пешниҳод менамояд [20, с. 39-62].

Баъзе аз масъалаҳои марбут ба фразеология дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотии С.И. Ожегов баррасӣ гардидаанд. Ӯ зикр менамояд, ки «мушкилоти асосии фразеология ҳал нашудани ҳаҷми он мебошад, зеро бархе олимон чун М.И. Михелсон, Ф.В. Ефимов ба қатори ВФ зарбулмасалу мақолҳо, таъбирҳои маъмулӣ илмӣ-техникӣ, таъбирҳои ҳикматомез, зарбулмасалу мақолҳо, конселяризмҳо ва ғайраро ворид намудаанд, ки домани он боз ҳам васеътар гардид» [95, с. 187-188].

Донишманди дигари рус Б.А. Ларин дар таълифоташ якҷанд масоили фразеологияро матраҳ намудааст. Ӯ дар идомаи ақидаҳои Ш. Балли ва В.Виноградов оид ба тартиб ва методҳои таҳқиқотии маводҳои фразеологӣ ба хулосае меояд, ки камбудии асосии таснифоти мавҷудаи ВФ гурӯҳбандӣ шудани онҳо дар заминаи маводҳои забони муосири адабӣ мебошад. Ӯ зикр мекунад, ки ба таснифи сохтори фразеологияи муосир зарурате нест, зеро ҳамаи ВФ, чунон ки аён аст, натиҷаи рушди таърихӣ ҳар як забон мебошад [72, с. 224]. Б.А. Ларин ҷонибдори омӯзиши хусусиятҳои услубӣ ва вазифаи ВФ дар забони муосир буд. Мавсуф тарафдори қолаббандии фразеологияи таърихӣ буд, аммо асосҳои пешниҳоднамудаи ӯ то ҳол норавшан боқӣ мондаанд. Мувофиқи таҳлилҳои як қатор намунаҳои ВФ аз шакли диахронии забон, ки пешниҳод намуда буд, дар заминаи забони хориҷӣ тасниф намудааст.

Дар асарҳои забоншиносони рус масъалаҳои бунёдии фразеологияи англисӣ таҳлилу баррасӣ шудаанд. Махсусан, хизмати муҳаққиқон А.И. Смирнитский, А.В. Кунин ва Н.Н. Амосова дар ин ҷода ниҳоят бузург аст.

Андешаҳои А.И. Смирнитский оид ба ҳаҷм ва сохтори ВФ, аз ҷумла оид ба мавҷудияти ду навъи асосии сохтори ВФ ҷолиби диққатанд. Вай дар назарияи худ муқоисаи ВФ ва лексикаро ба асос гирифта, хусусиятҳои умумӣ, фарқияти маъноӣ, вазифа ва сохтори онҳоро тавзеҳ додааст. Профессор А.И.Смирнитский фразеологизмҳоро ба гурӯҳҳои якҷузба, дучузба ва бисёрҷузба, яъне пайванди калимҳои иборат аз як калимаи мустақилмаъноу тобеъ, ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъно иборатбуда ҷудо намудааст. Вай ВФ-ро воҳиди аз ҷиҳати маъно ҷаҳлшуморида, асоси ягонагии семантикии онро ба маҷозӣ буданаш рабт медонад. [117, с. 206]. Забоншинос ҷонибдори назарияи номинативӣ будани фразеологизмҳо буда, ВФ-ро муодили калима номида, назари хешро чунин асоснок менамояд: «аз сабаби он ки ВФ дар нутқ ҳамчун воҳиди том баромад карда, вазифаи як калимаро иҷро менамояд ва бар замми ин фразеологизм ду аломати асосӣ – ҷаҳлшуморӣ маъно ва такроршавандагӣ, ки ба калимаҳо низ хос аст доро мебошад, муодили калима махсуб меёбад» [117, с. 208].

Забоншинос А.И. Смирнитский дар омӯзиши масъалаҳои сохтору намудҳои ВФ, тафовут дар таркиби ҷузбҳои ВФ саҳми арзанда гузоштааст. Ӯ чун бисёре аз забоншиносон бар он ақида аст, минбаъд низоми ВФ чун фасли махсуси системаи луғавии забон матраҳ гардад.

Дар таълифоти Н.Н. Амосова назарияи ҷамъбастии фразеологияи забони англисӣ дар заминаи шарҳи маводи забонӣ баён гардидааст. Дар равиши омӯзиши назарияи фразеология муҳаққиқ усули таҳлили матнии ибораҳоро ба роҳ монда, фразеологизмҳоро аз рӯйи он гурӯҳбандӣ намудааст. Вай ба назарияи фразеология мафҳуми нав контексти доимӣ, навъҳои контексти доимӣ, ҳудуд ва шаклҳои тағйирёбандаи онро ворид намудааст. Н.Амосова бар он андеша аст, ки мавзӯи фразеология пажӯҳиши захираи фразеологии забон мебошад. Ба андешаи забоншинос, мафҳуми контексти доимӣ ҳамчун таносуби тафриқа байни фразеологизмҳо ва дигар падидаҳои забон хидмат карда метавонад.

«Воҳидҳои контексти доимӣ объекти фразеология ба ҳисоб рафта, маҳз онҳо захираи фразеологии забонро созмон медиҳанд» [10, с.193]. Инчунин, дар асари Н. Амосова дигар масъалаҳои назарии фразеология баррасӣ шудаанд: таркиби ҷузъҳои ВФ ва сохтори ВФ, навъҳои сохтори ВФ, ҳудуд ва маркази ВФ, унсурҳои ибтидоиву интиҳой дар ВФ, меҳвари ВФ, масоили муодил будани ВФ бо калима ва ғ.

Дар асарҳои забоншинос А.В.Кунин ҷанбаҳои мухталифи фразеологияи забони англисӣ таҳлил гардидаанд. Шуруъ аз шарҳи фразеология ва назарияи фразеологии Ш.Балли то масоили ҷузъии фразеология ин забон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. А.В. Кунин ба омӯзишу пажӯҳиши устувории ибораҳо, таркиби ВФ, пайдоиши ВФ, тавсифи хусусиятҳои семантикии навъҳои мухталифи сохтори ВФ ва ғ. диққати махсус додааст. Усулҳои таҳқиқи ВФ, низомнокии фразеологияи забони англисӣ низ аз назари муҳаққиқ дур намондааст.

А.В. Кунин пажӯҳиши муфиди оид ба ВФ анҷомёфтаре таҳлил намуда, дар натиҷа мафҳуми асосии фразеологияи забони англисиро ҳамчун фасли мустақили забоншиносӣ қоркард намуд ва таснифоти ВФ-и забони англисиро пешниҳод кард.

Саҳми А.В. Кунин дар фразеография низ бузург аст. Қонуниятҳои таҳия ва пешниҳоди фарҳанги фразеологии дузабонаи А.В. Кунин қобили тавачҷуҳ аст.

Дар саросари собиқ кишварҳои шӯравӣ бо рушди забоншиносии рус таҳаввули омӯзиши забонҳои худӣ ба миён омад. Дар ин баробар забоншиносони тоҷик низ дар асоси андеша, таълимот ва назарияҳои ҳамқаламони худ ба баррасии забони тоҷикӣ оғоз намуданд.

Ташаққули босуръати таҳқиқи забони тоҷикӣ аз солҳои 40-50-уми садаи гузашта ибтидо мегирад. Дар ин давра ҳамаи шохаҳои забон – луғатшиносӣ (лексикология), овошиносӣ (фонетика), сарф (морфология), наҳв (синтаксис), шевашиносӣ (диалектология), таърихи забон ва ғайра мавриди таҳқиқи забоншиносон қарор мегирад.

Аввалин маротиба фразеологияи тоҷик дар навиштаҳои забоншиносон А.Мирзоев, Т.Д. Тоҷиев, Н.Маъсумӣ, Ш. Ниёзӣ матраҳ гардиданд. Дар ин давра забоншиносони тоҷик ВФ-и забони тоҷикиро дар заминаи таҳлили забон ва услуби асарҳои адибони классики муосир мавриди омӯзиш қарор додаанд.

Пас аз солҳои 80-ум омӯзиши назарии фразеология вусъат меёбад.

Масоили фразеологияи тоҷик ба таври асоснок дар навиштаҳои забоншинос Ҳ.Мачидов баррасӣ гардидаанд. Забоншинос оид ба таърихи пайдоиш, таҳаввул, навъҳои фразеология, хусусияту шаклҳои грамматикӣ ВФ ҳарф зада, сохту маъно, манбаҳои пайдоиш ва қабатҳои услубии ВФ-ро муқаррар намудааст [79]. Мавсуф дар монографияаш «Фразеологическая система современного таджикского литературного языка» [78] масъалаҳои муҳими умумифразеологӣ ва низоми фразеологии забони тоҷикиро матраҳ намудааст. ВФ-ро аз рӯи сохт ба ҷумлаҳои фразеологӣ (ҷумлаҳои фразеологии дутаркиба, ҷумлаҳои яктаркибаи фразеологӣ, ҷумлаҳои мураккаби фразеологӣ), ибораҳои фразеологӣ (ибораҳои фразеологии феълӣ, ибораҳои фразеологии исмӣ, ибораҳои фразеологии сифатӣ) ва таркибҳои фразеологӣ тақсим намудааст [78]. Инчунин, дар таҳқиқоти ӯ ВФ аз рӯи маъно гурӯҳбандӣ шуда, хусусиятҳои грамматикӣ, роҳҳои сохта шудани ва таркиби морфологиашон матраҳ гардидаанд. Ниҳоят, дар навиштаҳои Ҳ. Мачидов ВФ-и феълӣ, номӣ, воҳидҳои нутқ (таркибҳои фразеологӣ, ибораҳои фразеологӣ, ҷумлаҳои фразеологӣ) таҳлил шудаанд.

Таълимоти В. Виноградов барои рушду равнақи омӯзиши фразеологияи бисёр забонҳо, аз ҷумла забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ замина муҳайё намуд. Аксари муҳаққиқон дар омӯзиши ин масъала ба андешаву ақоиди В.Виноградов таъя кардаанд.

Ҳарчанд пайравони ақидаҳои В.Виноградов зиёд бошанд ҳам, аммо бархе забоншиносон ба ақидаҳои ӯ бо назари танқидӣ нигаристаанд.

Масалан, Н.Н. Амосова фикрҳои интиқодиашро нисбати навиштаҳои В.В. Виноградов ибраз намуда, якчанд эродҳои худро зикр мекунад: «1) корҳои ӯ хосияти аёнӣ (эскиз) дошта, дар онҳо масъалагузорӣ дида мешавад, аммо ҳаллу фасли онҳо не» [10, с. 6]; «2) таснифоти ВФ аз рӯи як принципи муайян сурат нагирифтааст, аз ин рӯ ин таснифот қобили қабул нест» [10, с. 6-7]; «3) аз назар дур мондани як қатор масъалаҳои фразеологияи умумӣ чун фарқи созмони ВФ аз ибора, таркиби ҷузъҳо, сохтори навъҳои гуногуни ВФ ва ғ.» [10, с.7]; «4) таҳқиқот танҳо дар заминаи маводи забони русӣ коркард шуда, фақат ба фразеологияи забони русӣ нигаронида шудааст» [10, с. 9].

Бо вуҷуди ин ки В.Виноградов дар таҳқиқи ВФ ба дастовардҳои арзишманди назариявии умумизабоншиносӣ ноил гаштааст, аммо онҳо то андозае дастовардҳои назариявии доир ба як забони мушаххас – забони русӣ мебошанд. Мутаассифона, дар корҳои илмӣ баъзе аз олимони ақида ва таълимоти В.Виноградов ба таври механикӣ интиқол ёфтааст (Е.М.Хаскина, Е.Ф.Ворно, М.А.Кашеева, Е.С.Малишевская, И.А.Потапова, К.Т. Барансев). Дар асоси назариявии бархе аз рисолаҳои бахшида ба ВФ-и англисӣ консепсияи ӯ бозгӯӣ шудааст (И.Р.Галперин, Е.Б.Черкасская).

Дар навиштаҳои В.Виноградов на ҳамаи масъалаҳо ҳал гардидаанд. Масалан, мафҳуми устувории ВФ то ҳол номуайян ва баҳснок боқӣ мемонад.

Баъзе масъалаҳои назариявии фразеология, аз ҷумла фарқгузорӣ дар ташаккули фразеологизмҳо ва пайдарҳамии маъмулии калимаҳо, ҳайати ҷузъҳои ВФ, сохташавии навъҳои гуногуни ВФ ба таври кофӣ роҳи ҳалли худро наёфтаанд.

Дар умум, паҳлуҳои норавшани назарияи фразеология боқӣ мондаанд. Барои ба таври пурра фарогирии онҳо бояд таълимот ва ақидаҳо оид ба масъалаҳои муҳимми фразеология муттаҳид гардонида шуда, принципи ягона дар таҳқиқи фразеологияи умумӣ ва забонҳои

алоҳида коркард карда шаванд, зеро гуногунандешӣ ва интиқоди назарҳо боз ҳам ба мураккаб гаштани масъала оварда мерасонад.

I.2 . Масъалаҳои назариявии фразеологияи муосир

I.2.1. Фразеология як соҳаи мустақили забоншиносӣ

Ибораҳои дар нутқ маъмулбуда аз ҷиҳати сохт, маъно ва мавқеи қорбурдашон дар забон ба навъҳои гуногун тақсим мешаванд. Онҳоро танҳо устуворӣ, таҷдидшавӣ, доимияти унсурҳову маъно ба ҳам наздик месозад. Ин навъ ибораҳоро дар забон ВФ меноманд.

Фразеология як фасли мустақили забоншиносӣ буда, тамоми масъалаҳои марбут ба ВФ-ро меомӯзад. Фразеология масоили умумӣ ва хоси ВФ, хосиятҳои маъноӣ, сохторӣ, услубӣ, синтаксисии онҳо, навъҳои сохторӣ, пайдоишу ташаккул, ҳолати синхрониву диахронӣ, муқоисаи типологияи ВФ-и ду ва ё зиёда забонҳо, робитаи он бо дигар илмҳо ва ғайраро дар бар мегирад.

Омилҳои пайдоиш ва устувор гаштани ВФ дар ҳар забон ба таври мухталиф зоҳир мегардад.

Масъалаи омӯзиши ВФ дар адабиёти таълимӣ-методии солҳои 20-40 садаи гузашта дар асарҳои Е.Д. Поливанов, С.И. Абакумов, Л.А. Булаховский ба миён гузошта шуда буд.

Дар солҳои 50-ум асосан ба масъалаҳои бунёдии фразеология, аз қабилӣ монандӣ ва тафовути фразеологизмҳо, калимаҳо, таркибҳо, ошқорсозии меъёрҳои фразеологӣ, дақиқсозии асосҳои таснифоти фразеологизмҳо таваҷҷуҳ зоҳир мегардид.

Шуруъ аз охири солҳои 50-ум омӯзиши фразеология бо низом ва роҳу усули нав пеш гирифта шуд.

Л.А. Булаховский маҳаки асосии фразеологизмҳоро дар тарҷума нашудан ё имконияти тарҷуманашавандагии онҳо медонист. Албатта, ин ақидаи забоншинос, аз як тараф, хусусияти услубии фразеологизмҳоро шарҳ диҳад, аз дигар тараф, зеро мафҳуми «ибораҳои

тарҷуманашаванда» ба ғайр аз он ибораҳои устуворе, ки дар забон истифода мегардад, дигар қишри воҳидҳои забониро низ дохил намудан мумкин аст. Тавсиф ва таснифи пешниҳодшудаи ӯ асоснок нагардидааст ва хусусияти ВФ-ро пурра фарогир нест.

Бо назардошти моҳияти тарҷуманашавандагӣ фарҳанги М.И. Михелсон тартиб дода шудааст. Дар заминаи ин принцип олими дигар А.А.Реформатский доир ба термин ва идиома ибрози ақида намуда, ин ду мафҳумро муқобили ҳамдигар гузошта менависад, «термин ба таври олий абстрактӣ, якмаъност, ифодакунандаи ҳиссиёт набуда, оммафаҳм, мантиқӣ ва системанок мебошад. Аммо идиома – аниқ, бештар вақт сермаъно, чудоғона, фардӣ ва танҳо ба ҳамон забон тааллуқ дошта, баъзан бемантиқ, аммо ифодакунандаи ҳиссиёт мебошад» [104, с. 95].

Бар замми ин, А.Реформатский исмҳои хурдиву навозиш, этимологияи халқӣ, жаргон ва ғайраро ба ВФ шомил намудааст. Ин концепсияи А.Реформатский таҳлилу омӯзиш ва муқаррар намудани ҳаҷму ҳудуди ВФ-ро имконнопазир мегардонад. Ба навиштаи ҳуди олим, бо назардошти ин тавсифи фразеологизмҳо танҳо ҷиҳати услубии онҳо қобили омӯзиш шуда метавонанд.

Номуайяӣ, гуногунии таърифи ВФ, ақидаҳои интиқодӣ оиди масоили бунёдии фразеология онро ба яке аз соҳаи баҳсноки забоншиносӣ табдил додааст. Ин ҳодисаи гирехгашта дар ягон соҳаи забоншиносӣ ба ҷашм намерасад, зеро барои муҳаққиқ объекти омӯзиш, ҳаҷму ҳудуди он, методҳои таҳқиқотӣ, принсипи ягонаи таснифот, ки маҳаки асосии пажӯҳиш ба ҳисоб мераванд, номуайян боқӣ мемонад. Фразеология илме ба ҳисоб меравад, ки ҳатто таърифи ягона ва умумиэътирофшуда надорад.

Печидагиҳо оид ба тавсифи фразеология дар қорҳои бештари муҳаққиқон матраҳ гардидааст [95], [146].

Мавзуи фразеология ҳамчун як соҳаи забоншиносӣ таҳқиқи аломатҳои категориявии ВФ мебошад. Дар ин замина аломатҳои асосии

ба фразеологизм мутобиқ будани онҳо ошкор, масъалаи моҳияти фразеологизмҳо чун воҳидҳои махсуси забон, инчунин қонуниятҳои амалишавии фразеологизмҳо дар нутқ ва ҷараёни пайдоиши онҳо ҳал мегардад.

Дар рисолаҳо ва фарҳангҳо, ки донишмандони гуногун пешниҳод намудаанд, ба ҳамон андоза аз ҳамдигар фарқ мекунад, ки ба асоси комил метавон оид ба назариёти гуногун, муҳолиф ва аз ҳамдигар ба кулӣ фарқкунанда, саргумӣ ва гуногунандешӣ дар истилоҳоти илмӣ ифодакунандаи мафҳуми ин мавзӯ муҳокимаронӣ намуд. Аз ҳамин ҷо фаҳмиши носаҳеҳ ва нодурусти вазифа, ҳадаф ва моҳияти ҳуди истилоҳи «фразеология» ва таснифоти ба пуррагӣ ягонаву мушаххаси ибораҳои фразеологии забони русӣ аз нуқтаи назари маъноии онҳо вучуд дорад.

Ин падида то андозае дар таснифи ВФ-и забони тоҷикӣ низ мушоҳида мешавад.

Андешаҳои олимониро хулоса намуда метавон гуфт, ки дар забоншиносии муосир ду равияи таҳқиқӣ масъалаи фразеология ба ҷашм мерасанд. Намояндагони равияи якум эътироф менамоянд, ки ВФ воҳиди забониест, ки аз калимаҳо, яъне аз таркибҳои калимавӣ иборат аст. Дар ин росто, бархе донишмандон чунин менигоранд, ки мавзӯи фразеология ҷамъи ибораҳои мушаххаси забон, новобаста ба тафовути сифатии дар байнашон мавҷудбуда мебошанд. Масалан, М.М. Копиленко қайд мекунад: «Фразеология...тамоми пайвастшавиҳои лексемаҳоро дар ҳар як забон, аз он ҷумла, пайвастшавиҳои «озод»-ро дар бар мегирад» [66, с. 17].

М.М. Копиленко бар он ақида ҳаст, ки муҳаққиқон мехоҳанд ҳарчи бештар доираи фарогирии фразеологияро маҳдуд намоянд. Он падидаро ба назар намегиранд, ки калима аз рӯи мазмунаш қобилияти пайвастшавӣ бо лексемаи дигар дорад. Ҳангоми пайвастшавии калимаҳо метавонанд ифодаҳое пайдо гарданд, ки мафҳумҳои маҷозӣ, образнокӣ, ҳиссиёту ҳаяҷон ва ғайраро ифода намоянд [67, с. 3].

М.М. Копиленко чун идомадихандаи таълимоти Ш. Балли ва В.Виноградов сабаби асосии «таркибҳои фразеологӣ»-ро ба сафи фразеология ворид намудан мавҷуд набудани сарҳади аниқ байни ду истилоҳ медонад. М. Копиленко ба гуфтаҳои Ш. Балли така менамояд: «Ибора дараҷаи мухталифи пайвандӣ дорад, ки он дар ҳади ду ҳолат дида мешавад: ҳолати якум, вақте ибора пас аз сохта шудан дарҳол чудо гардида, калимаҳои дар таркибаш буда пурра аз ҳамдигар озод ва боз бо калимаҳои дигар пайваст мешаванд. Ҳолати дувум, вақте ибора дар як шакл доим барои ифодаи як фикр истифода мешавад, пурра озодии худро гум мекунад, калимаҳои таркибиаш ба ҳамдигар пайваст буда, танҳо дар ҳамин пайвандӣ як мафҳумро ифода менамоянд. Аммо аён аст, ки байни ин ду ҳолат ҳодисаҳои зиёди гузарандаро дучор омадан мумкин аст, ки ба таснифи муайян мутобиқ шуда наметавонанд» [27, с. 89].

Албатта, ин ақидаи Ш. Балли баҳснопазир аст. Чунин ҳодисаи «гузарандагӣ»-и ибораҳо барои муайян намудани ҳудуди аниқ байни ибораҳои озод ва устувор душвор менамояд. Аз сабаби номуайянии ҷаҳорҷӯбаи муайян ва принсипе, ки аз рӯи онҳо ибораҳои маъмулӣ зери як истилоҳ – фразеология қарор бигиранд, мавҷуд нест. Аз ин ҷост, ки то ҳол ҳаҷм ва объекти фразеология номуайян боқӣ мондааст.

Аз дигар тараф, мавзӯи фразеология дар доираи ин равия (равияи дар боло зикрғадида, пайравони ақидаҳои Ш.Балли В. Виноградов – А.И. Ефимов, М.М.Копиленко, И.А.Мелчук ва ғ. мебошанд) танҳо баъзе бахшҳо ва гурӯҳҳои таркибҳои дониста мешаванд, ки бо хусусияти фарқкунандашон дар нутқ ҷудоғона қарор мегиранд.

Олимоне, ки зикрашон рафт, тавсия медиҳанд, ки фразеологизм чун таъсири байниҳамдигарии аломатҳои калима ва таркиб мавриди назар қарор бигирад.

Намояндагони равияи дигари фразеологияи рус бар он ақидаанд, ки фразеологизм на аз рӯи шакл ва на аз рӯи мазмун таркиб нест, балки он воҳиди забониест, ки аз калимаҳо иборат нест. Объекти фразеология

ифодаҳое мебошанд, ки моҳиятан як калимаро ифода мекунанд. Яке аз намояндагони ин равия забоншиносии рус А.И. Молотков ҳангоми муқоисаи фразеологизм бо калима ва ибора зикр менамояд, ки «фразеологизм ва калима аломатҳои умумӣ доранд – маъноии лексикӣ ва категорияи грамматикӣ, аммо фразеологизм бо ибора ягон нишонаҳои умумӣ надорад. Ҳар кадом ибора ин пайвасти калимаҳост, ки калимаҳои дар таркиби ибора буда нишонаҳои худро нигоҳ медоранд, аммо калимаҳои фразеологизмҳо ин аломатҳоро, баръакс, гум мекунанд (масалан маъноии лексикӣ, вазифаи синтаксисӣ ва ғ.). Алоқа ва муносибат байни ҷузъҳои фразеологизм дигар чун робитаи байни калимаҳо қатъ мегардад» [180, с. 9].

Аз ин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки калимаҳои таркиби ВФ хусусияти маъноии худро аз даст дода, ҳамчун ҷузъи як кулл шинохта мешавад. Меъёри асосӣ дар омӯзиши фразеология на хусусияти маъноӣ ва сохтори ҷузъҳое, ки ВФ аз он таркиб ёфтааст, на алоқаи байни унсурҳо, балки ба пуррагӣ ҳуди фразеологизм ҳамчун воҳиди забонӣ дорои шакли мазмун ва истифодабарӣ дар нутқ маҳсуб мешавад. Дар ин ҷо ВФ ҳамчун ифодаи забонӣ дар шакли том шинохта мешавад. Бо назардошти меъёрҳои дар боло зикргардида, фарҳанги фразеологии русӣ зери таҳрири А.И.Молотков тартиб дода шуда бошад ҳам, дар он ВФ-и зиёдеро вохӯрдан мумкин аст, ки баъзе калимаҳои таркибиашон маъноии луғавиашонро нигоҳ доштаанд. Ин тавсифи фразеология аз ҷониби намояндагони равияи дуҷуми фразеологияи рус барои тангтар намудани ҳаҷм ва ҳудуди ВФ боис мегардад.

Ҳарчанд гуфтаҳои боло танҳо ба қисме аз ВФ хос бошанд, аммо гуфта наметавонем, ки ин таъриф пурра мафҳуми ВФ-ро фарогир аст.

Забоншиносон таркибҳои рехтаву устуворро мустақилона тасниф менамоянд ва ба истилоҳи худ қабулнамудаашон онро номгузорӣ мекунанд. Вале истилоҳи маъмулии қабулшуда барои номгузориҳои умумии ҳамаи ибораҳои ба фразеология мансуб «воҳиди фразеологӣ»

(ВФ) мебошад, ки дар асарҳои академик В.Виноградов ба кор бурда шудааст. Ин истилоҳ чун номи умумӣ барои ҳамаи падидаҳое, ки ба таркиби фразеологии забон дохил мешаванд, мувофиқ аст.

Забоншиносони тоҷик низ дар асарҳои худ зери истилоҳи ВФ ибора ва ифодаҳои таркибан рехтаву устувор, таъбироти фразеологӣ, ибораҳои маъмулӣ, истиорот, ибораҳои кинояомез ва ғайра номгузорӣ кардаанд. Муайян намудани таърифи ягонаи фразеология як паҳлуи масъалаи назарияи фразеология бошад, типологияи ВФ, таҳқиқи маъноии навъҳои мухталифи ВФ, таҳқиқи истифодаи ғайриқолабӣ дигар тарафи он аст.

Яке аз масъалаҳои фразеология чун фасли забоншиносӣ омӯзиши ҳамаҷонибаи захираи фразеологии ин ё он забон мебошад. Дар заминаи омӯзиши захираи фразеологии забон метавон таҳлили сохториву маъноӣ ва сарчашмаҳои бавучудоии ВФ-ро ба анҷом расонид. Боиси зикр аст, ки таҳқиқи фразеология басо кори мураккаб буда, дар баробари омӯзиши захираи фразеологии забон ВФ-и шевагӣ, гуфтугӯӣ, иқтибосӣ низ аз мадди назар дур намонад.

Чанбаҳои муҳими пажӯҳиши илмии фразеология: устувории ВФ, муназзамии фразеологӣ, сохтору маънои ВФ, сарчашмаҳои пайдоиш ва вазифаи ВФ мебошад.

Яке аз паҳлуҳои мураккаби фразеология тарҷумаи ВФ боқӣ мемонад. Ин ҷиҳати масъала аз муҳаққиқ ва тарҷумон таҷриба ва малакаи калонро талаб мекунад, зеро дар ҳар як ВФ на танҳо як мафҳум, балки андешаву афкор, ҷаҳонбинӣ ва тафаккури як халқ таҷассум ёфтааст. Барои ҳамин бештари маврид дарёфти айнияти ВФ дар забони тарҷумашаванда ғайриимкон аст. Ҳангоми таҳияи фарҳангҳои фразеологии тафсирий ё дузабонаву бисёрзабона донишҷӯи нозуқиҳои тарҷумаи ВФ ва дарку интиқоли тамомияти маъноии онҳо бисёр муҳим аст.

Фразеология ҳамчун илм аз шоҳаҳо ё навъҳои зерин иборат аст: фразеологияи умумӣ, таърихӣ, муқоисавӣ, тасвирӣ ё синхронӣ. Дар

фразеологияи умумӣ инкишофи ВФ-и забонҳои мухталифи олам омӯхтаву ҷамъбасти мегарданд. Дар фразеологияи таърихӣ шароити таърихӣ таҳаввули ВФ, сарчашмаҳои пайдоиш, раванди тағйироти таърихӣ онҳо мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор мегирад. Дар фразеологияи муқоисавӣ бошад, ВФ-и ба ҳам хеш ё забонҳои халқҳои, ки дар тӯли асрҳои зиёд дар ҳамсоғӣ зистаанд, муқоиса карда мешаванд. Фразеологияи синхронӣ вазъияти захираи синхронии забонро дар давраи алоҳидаи инкишофи он тасвир мекунад. Ошкор намудани аломатҳои фарқкунанда, категорияҳои маъноӣ, ҳаҷм ва қабатҳои услубии ВФ аз мавзӯҳои баҳсноки фразеологияи синхронӣ мебошад [79, с.10-11].

Аввалин маротиба методҳои таҳқиқи ВФ-ро Н. Амосова дар заминаи методи контекстологии, ки коркард намуда буд, пешниҳод кард [8, с. 71-72]. Бо вучуди бартариятҳо бархе аз ҷиҳатҳои ин метод қобили қабул нест. Аввал ин ки омӯзиши ВФ танҳо дар заминаи маводҳои матнӣ ба роҳ монда шуда, таҳқиқи шеваҳои забонро инкор менамояд. Дуюм, таҷзияи (дистрибутсия) ВФ истифода ва низомнокиву устувории онҳо омӯхта намешавад. Новобаста ба камбудии методи контекстологии Н.Амосова арзиши онро дар коркарди методҳои омӯзиши ВФ нодида гирифтани мумкин нест.

Баъд аз Н.Н.Амосова В.Л. Архангелский методи тағйироти ҷузъӣ (вариатсионӣ)-ро пешниҳод намуд [20]. Ин метод дорои чунин хусусиятҳо: 1) кӯшиши истифодаи ҳолати диалектикаи материалистӣ дар раванди мушоҳидаи падидаҳои забон ва таҷниси мавқеи забоншиносии анъанавию методи лингвистикаи сохторӣ; 2) ба таври таҷаммуӣ омӯхтани ҷузъҳои ВФ, ошкор намудани сатҳи фразеологии сохтори забон буда, ҳамчунин диққати муаллиф ба ҷузъҳои доимӣ ва тағйирёбандаи ВФ равона шудааст; 3) маъноӣ ВФ-ро чун категорияи махсуси забоншиносӣ ҷудо намудан [70, с.17]. Камбудии методи вариатсионӣ аз он иборат аст, ки муаллиф низоми вобастагиро аз ҳад

васеъ намуда, ба сохтор ва чузъҳои ВФ баҳогузори нанамудааст. Ҳамчунин ҷараёни роҳандозии ин методро коркард накардааст.

Методи дигари омӯзиши фразеология, ки С.Г. Гаврин пешниҳод намуд, методи мураккаб (комплексивӣ) ном дорад [40, с. 21]. Сабаби чунин ном гирифтани метод шинохти ВФ аз ҷониби муҳаққиқ чун воҳиди мураккаби забон буда, он ҳам аз лиҳози маъно ва ҳам аз рӯи вазифааш пеҷидагиҳо дорад. Камбудии ин метод дар он аст, ки тартиб ва принципҳои амалисозии ВФ дар нутқ мавҷуд нест.

Методи таҳлили сохторӣ-типологии низоми фразеологии забонҳои мухталиф аз ҷониби забоншинос Д.О. Добровольский [49] коркард гардида, таъсиси низоми дохилии забонҳои мухталифро берун аз омилҳои умумизабонӣ ва шачаравӣ меомӯзад.

Методҳои дар боло зикргардида дар баробари ҷиҳатҳои мусбат тарафҳои манфӣ ва коркарднашуда низ доранд, яъне дар раванди таҳқиқот баъзе аз ҷанбаҳои фразеология аз эътибор дур мегарданд, ки ҳал нагаштани онҳо натиҷаи самарабахш оварда наметавонад.

Вобаста ба кашф ва баррасии масъалаҳои фразеология аз ин ё он усул истифода менамоянд, аммо маҷмуи ягон методҳо дар омӯзиши фразеология коркард нашудаанд.

«Омӯзишу пажӯҳиши ҳаматарафаи масоили фразеологӣ ба равшанӣ андохтани як қатор масъалаҳои луғатшиносӣ, этимология, калимасозӣ, имло, услубшиносӣ, маданияти сухан ва соҳаҳои дигари илми забон мусоидат хоҳад кард» [79, с. 4].

Фразеологияро метавон як илми мустақил эътироф кард, зеро дар он масъалаҳои зиёде ба миён омаданд, ки дар доираи услубшиносӣ ё луғатшиносӣ ё шохаи дигари забоншиносӣ омӯхтан ғайриимкон аст. Объекти омӯзиши фразеология танҳо ВФ бошад ҳам, лекин зеро ин мафҳум масъалаҳои зиёди норавшан, баҳснок ва ҳалношуда боқӣ мондааст, ки на бо таҳияи як ду корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ масъалаҳои назариявии онро пурра ҳаллу фасл намуд.

1.3. Баррасии тасвирӣ (синхронӣ)-муқоисавии воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Ба таври муқоисавӣ омӯхтани забонҳо басо муҳим буда, дар натиҷаи қиёси далелҳои як забон бо забони дигар хусусиятҳои умумӣ ва хоси забонҳо муқаррар карда мешаванд.

Аҳамияти таҳқиқи қиёсии ВФ-иро дар ҳал намудани миқдоре аз масъалаҳои назариявии фразеология дарк намуда, як қатор олимони ба омӯзиши муқоисавии фразеологизмҳои забонҳо пардохтаанд.

Таҳқиқи муқоисавӣ-тасвирӣ (синхронӣ)-и ВФ ва низоми фразеологӣ имконият медиҳад, то ки аломатҳо ва хусусиятҳои муҳимми захираи фразеологии забонҳо муайян карда шаванд, ба маърифти маъноии фразеологизмҳо мусоидат менамояд, ба фаҳмиши амиқи қонуниятҳои низоми забон, ки омилҳои гуногуни ҷавқуззабонии марбут ба таърих ва фарҳанги ҳомилони забонҳои мавриди назар инъикос ёфтаанд, ёрӣ мерасонад.

Бештари маврид дар фразеологияи типологӣ вижагиҳои умумӣ ва хусусиятҳои фарқкунандаи ВФ дар доираи гурӯҳи муайян ё қатори муайян омӯхта мешавад. То ҳол танҳо далелҳои махсусиятҳои миллии ВФ чун такрорнашавандагӣ ва тарҷуманашавандагии онҳо омӯхта мешуд, аммо мутобиқат ва монандии байнизабонии онҳо аз назарҳо дур мемонд. Мақсад аз таҳқиқоти муқоисавии ВФ муайян намудани монандӣ ва дар ин замина равшан намудани раванди интиқоли ВФ ва ба вучуд омадани фразеологизмҳои байнизабонӣ мебошад. Ҳамчунин ошкор намудани механизми умумии ташкили ВФ, ҷузъҳои таркибӣ ва муайян намудани омилҳои, ки шартӣ пайдоиши ВФ-и монанд дар забонҳои мухталиф мегардад, иборат аст.

Фразеологияи муқоисавӣ чун яке аз шохаҳои илми мазкур солҳои 20-уми асри XX ба миён омад. Олимони зиёде мисли И.И. Вулфиус, Б.А. Ларин, В.М. Мокиенко ба омӯзиши муқоисавии ВФ пардохтанд. Аз нима ва то охири асри XX дар рушди муқоисавии фразеология қорҳои

таҳқиқоти Л.И. Ройзензон, А.В. Кунин, А.Д. Райхштейн, В.Г.Гак, Ю.Б.Солодуб, Е.Ф. Арсентева такони ҷиддӣ бахшиданд. Диққати махсус ба коркарди низоми байнизабонии муодилҳои фразеологӣ равона карда шуда буд. Ин масъалаҳо дар асарҳои А.В. Кунин, А.Д. Райхштейн, М.М. Копиленко, С.И. Влахов, С.П. Флорин, С.Сятковский, Е.Ф. Арсентева матраҳ гардида буд. Дар коркарди низоми байнизабонии муодилҳои фразеологӣ баррасии принципҳои зерин ба ҷашм мерасанд: а) тафовути муодилҳои байнизабонии фразеологӣ ва ягонагии типологии ВФ-и забонҳои гуногун; б) ҷузъҳои асосӣ дар семантикаи ВФ-е, ки барои муқаррар намудани монандӣ ва тафовути ВФ-и забонҳои мухталиф асос шуда метавонад; в) назардошти ҳатмии шакли дохилии ВФ дар раванди муайянсозии муодилҳои фразеологизмҳои байнизабонӣ.

Дар пажӯҳишҳои забоншиносон, ки ба коркарди масъалаҳои муодилҳои фразеологӣ байнизабонӣ машғуланд, ҷузъҳои мухталифи маъноӣ тасниф гардидаанд. Дар заминаи онҳо ВФ-и забонҳои гуногун, аз ҷумла семантика, сохтори грамматикӣ, таркиби луғавӣ, баҳогузори, тавсифи хусусиятҳои маъноӣ-услубӣ ва ғайра қиёс карда шуданд.

Дар раванди коркарди низоми фразеологӣ байнизабонӣ бояд ба сохтори дохилии ВФ диққати махсус равона карда шавад, зеро барои ошкор намудани дараҷаи қаробат ва тафовути низоми фразеологӣ забонҳо ҷузъҳои таркибии ВФ нақши муассир доранд.

Дар забоншиносии тоҷик масоили зиёди забонӣ ба таври муқоисавӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Дар омӯзиши муқоисавии забонҳои тоҷикиву англисӣ саҳми олимони тоҷик М.Б. Шаҳобова, К. Усмонов, П. Чамшедов ва дигарон басо арзишманд аст.

Аз солҳои 70-уми асри гузашта сар карда муҳаққиқони тоҷик ба таҳқиқи муқоисавии масъалаҳои фразеологияи забони тоҷикӣ бо забонҳои русӣ, англисӣ, олмонӣ ва ғайра шуруъ намуданд. Бештари қорҳои баанҷомрасида дар навиштани диссертатсияҳои номзадиву докторӣ матраҳ шудаанд.

Масоили мухталифи фразеологияи муқоисавӣ дар корҳои М.Н. Азимова, Г.Б. Баракаева, Э. Бабаев, Б.Х. Наврӯзшоев, М.М. Раҷабова ва дигарон баррасӣ шудаанд.

Таҳқиқи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳоло метавон гуфт, танҳо дар сатҳи грамматика анҷом ёфтааст. Оид ба масъалаи мавриди таваҷҷуҳи мо танҳо дар рисолаи доктории М.Н. Азимова суҳан меравад.

Вобаста ба рушди бошиддати фразеология дар даҳсолаҳои охир масъалаҳои гуногун ба миён омаданд.

Аз як ҷониб, дар омӯзиши фразеология тавсифи маводи фразеологии забонҳои алоҳида бо таъҷ ба хусусиятҳои хоси онҳо вазифаи муҳим маҳсуб меёбад, аз ҷониби дигар, беш аз пеш омӯзиши муқоисавии низоми фразеологии забонҳои гуногун аҳамияти бештар касб карда истодааст.

Маҳз ҷанбаи омӯзиши низоми фразеология, бешубҳа, барои таҳияи назарияи умумии фразеология, инчунин барои омӯзиши ҷиҳатҳои умумӣ ва фарқкунандаи забонҳои таҳқиқшаванда қобили таваҷҷуҳ аст.

Ба таври муқоисавӣ ВФ-и аз ҷиҳати сохтор ва вазифа як навъ буда (фелӣ, сифатӣ, компаративӣ), ВФ бо сохтори ҷумла, ВФ-и моделҳои гуногун, фразеологизмҳои, ки ҷузъҳои он як намуданд (бо ҷузъҳои ономастикӣ, фелҳо, ҷузъҳои ифодакунандаи ранг ва ғ.), фразеологизмҳои якнавъӣ бо маънои сигнификатӣ (гурӯҳи ВФ-и семантикаи ягона дошта), ҳулоса, қулли захираи фразеологии забонҳо мавриди омӯзиш қарор мегиранд.

Натиҷаҳои таҳқиқ гувоҳи онанд, ки омӯзиши қулли низоми фразеология, ки мушкилу пуртазод аст, дар ҳолати баррасии ҷиддии микросистемаҳои ҷудоғонаи он, ки дорои аломатҳои умумӣ ва махсуси қулли система мебошанд, бомуваффақият анҷом ёфта метавонад.

Хулосаи боби I

Таҳлили корҳои илмӣ-таҳқиқотии фразеологҳо нишон медиҳанд, ки дар баррасӣ ва ҳалли масъалаҳои фразеология муносибатҳо мухталиф аст. Роҷеъ ба бисёр паҳлуҳои фразеология ақидаву таълимотҳои забоншиносон аз якдигар фарқ мекунанд. Таҳлилу таҳқиқи масъалаҳо низ аз рӯйи принцип ва методҳои мухталиф ба роҳ монда шудааст. Маводҳои илмии роҷеъ ба фразеологияи забони тоҷикиро хулоса намуда метавон гуфт, ки онҳо бештар дар таълифоти В.Виноградов коркард шудаанд. Дар фразеологияи англисӣ ҷонибдорони ақидаҳои забоншинос А.В.Кунин бештар буда, таснифот ва масъалагузориҳои ӯро саҳеҳ мешуморанд.

Корҳои таҳқиқотие, ки ба муқоисаи ВФ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудаанд, бештар дар таълифоти ақидаҳои забоншиносони болозикр ба роҳ монда шудаанд.

Умуман, оид ба таърихи омӯзиши фразеология метавон хулоса кард, ки забоншиносони зиёди ватаниву хориҷӣ, махсусан, забоншиносони рус масъалаҳои зиёди фразеологияро ба миён гузошта, онҳоро ба таври амиқ мавриди таҳқиқи омӯзиш қарор додаанд.

Дар ин бобат китоб ва рисолаҳои зиёде таълиф гардиданд, ки дар онҳо масоили умумӣ ва хоси фразеологияро барраси шудааст. Аз ҷумла, ҷиҳатҳои маъноӣ, сохторӣ, сарчашмаҳои пайдоиш, роҳҳои тарҷума, навъҳои сохтори ВФ (исмӣ, феълӣ сифатӣ ва ғ.) ба риштаи таҳқиқи қашида шудаанд, аммо таъриф, тасниф, усулҳо, принципҳо ва ҳаҷми фразеология то ҳол ҳалношуда боқӣ мондаанд. Мутаассифона, забоншиносон оиди ҷӣ будани фразеология ба як хулоса наомадаанд. Ақидаҳо оиди таркиби ВФ низ гуногунанд.

Ҳамин тариқ нуқтаи назари тангро дар масъалаи ҳаҷми фразеология тарафдорӣ карда, дар тавсеаи назарияи равияи зикргардида навъи исмии ВФ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисиро аз нигоҳи муқоиса гирдоварӣ ва таҳлилу таҳқиқи намудем.

БОБИ II. ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИВУ ГРАММАТИКИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ИСМӢ ДАР ЗАБОНҲОИ МУҚОЙСАШАВАНДА

2.1. Тавсифи таҳлили сохторӣ-грамматикии воҳидҳои фразеологӣ

2.1.2. Масъалаи таҳлили сохторӣ-грамматикии воҳидҳои фразеологӣ

Аҳамият ва зарурати таҳқиқи таҳлили сохториву грамматикии фразеологизмҳо барои ҳалли як қатор масъалаҳои бунёдии фразеология борҳо таъкид гардидааст.

Ҳарчанд зоҳиран ВФ аз ибораҳои озод (яъне аз ҳамбастагии калимаҳои дар раванди муошират бавучудода) ягон тафовут надоранд, аммо дар қиёс бо ибораҳои озод таркиб ва тартиби унсурҳо устувору доимист. Онҳо ҳам аз лиҳози сохтор ва маъно тағйирнопазиранд.

Ш.Балли таъкид намуда буд, ки яке аз хосиятҳои ВФ хусусияти иборавӣ доштанишон аст. Аз ин ҷо, қабл аз баррасӣ кардани сохтори ВФ бояд онро аз ибори озод ҷудо намуд, зеро аз ҷиҳати шаклу сохтор ВФ аз ибораҳои озод тафовут надоранд, ягона тафовути онҳо яклухтии маънояшон мебошад. Дар ибораҳои озод ҷузъҳои таркибиашон мустақилияти маъноиашонро пурра ҳифз кардаанд, аммо дар ВФ калимаҳо пайваст гардида, қисман ё пурра маънои унсурҳояш аз даст рафта, барои ифодаи як мафҳум ё як ҳиссаи воқеият хизмат мекунанд.

Аз навиштаҳои В.Виноградов низ бармеояд, ки тартиби ҷойгиршавии ВФ яке аз маҳаки асосии таҳаввул ва устуворгардии ВФ дар нутқ мебошад. Ӯ зикр менамояд, ки ба сохтори гурӯҳҳои фразеологӣ бодикқат назар кард, байни навъҳои асосии он сарҳад гузошт ва асосҳои семантикии онҳоро муайян намуд [95, с. 119]. Аз ин бармеояд, ки таҳлили сохтори ВФ барои ҳаллу фасли масоили боқимондаи фразеология зарур аст.

Ба андешаи С.И.Ожегов, «хусусияти асосии сохтори ВФ-ро таркиби он ташкил мекунад. Таркиби ВФ ба қонуниятҳои пайвастшавии калимаҳо ва ташкили ибора бо назардошти махсусиятҳои забон вобаста

буда, ба ягонагии маъно, ки бештар дар натиҷаи заиф гардидани муносибатҳои мустақими лексикиву синтаксисии ибора ба вуқӯ меояд, вобаста аст» [95, с. 119].

Новобаста ба қисман ё пурра аз байн рафтани мустақилияти ҷузъҳои таркибии ВФ ҳар кадоми онҳо калимаҳои меҳварӣ ё таҷгоҳӣ доранд. Ошкор намудани онҳо яке аз вазифаҳои муҳим дар таҳлили сохтори ВФ, қолаббандии онҳо ва муайян намудани вазифаи синтаксисиашон кӯмак мерасонад. Дар ҳар ВФ калимаи меҳварӣ ба таври гуногун ифода меёбад. Масалан, дар баъзе ВФ ҷузъи меҳварӣ калимае мебошад, ки иқтидори грамматикаш нисбат ба дигар ҷузъҳо бартарият дорад. Дар гурӯҳи дигар, унсурҳои меҳварӣ калимае мебошад, ки аз ҷиҳати грамматикӣ калимаи тобеи ибора аст, яъне калимаи меҳварии ибора аз ҷиҳати лексикӣ заиф гардида, вазифаи грамматикаш бартарӣ дорад. Дар гурӯҳи сеюм, барои муайян намудани ҷузъи таҷгоҳӣ на танҳо ба дарки маъноӣ, балки хусусияти сохториву грамматикии ВФ-ро ба назар гирифт. Ба шарте ки ВФ навъи аз ҷиҳати грамматикӣ ибораву тағйирнаёбандаро ташкил намояд. Дар ВФ-е, ки тартиби тағйирнаёбандагии калимаҳо ва ягонагии лексикӣ ба назар мерасад, калимаи меҳварӣ ҷузъи аввали ибора ба шумор меравад.

Роҷеъ ба раванди таҳқиқу таҳлили сохтори ВФ андешаҳо зиёданд. Дар бештари қорҳои таҳқиқотӣ ҷиҳати сохтори ВФ матраҳ гардидаанд.

Дар омӯзиши муқоисавии ВФ таҳлили сохториву грамматикӣ бахши муҳими таҳқиқот ба ҳисоб меравад, зеро дар сохтор, ҷузъҳои таркибӣ, воситаҳои алоқаву байниҳамдигарӣ ва тартиби унсурҳои қонуниятҳои ҳосилшуда забон зоҳир мешавад. Забонҳои англисӣ бо вучуди умумияти шачаравӣ (генетикӣ) дар сохти грамматикашон фарқиятҳои ҷашмрасе мавҷуданд, ки дар ВФ-и ин забонҳо инъикос ёфтаанд.

Дар илми забоншиносӣ доир ба масъалаи навъҳои сохтори ВФ ақидаи ягона вучуд надорад. Забоншиносони рус, аз қабили Н.Н.

Амосова, А.М. Бабкин, А.И. Молотков, С.И. Ожегов бар он андешаанд, ки ВФ сохторан ба ибора монанд буда, дар забон, асосан, вазифаи ном бурданро иҷро менамоянд. Боқимонда ВФ, ки сохтори ҷумларо доро буда, муодили калима нестанд, аз ин қатор бароварда шудаанд, ки бешубҳа, ин андеша ғалат аст.

Гурӯҳи дигари олимон, аз ҷумла А.В. Кунин, Н.М. Шанский, В.Л. Архангелский, Ҳ. Мачидов ба ғайр аз ВФ-е, ки аз лиҳози сохти ба ибора монанд боз намудҳои гуногуни ҷумлаҳои устуворро ба навҳои сохтори ВФ дохил намудаанд. Албатта, ақидаи ин гурӯҳ олимон қобили қабул мебошад ва ҳоло ҷонибдорони ин равиҷ нисбатан зиёдтаранд.

ВФ-и забони англисӣ ба таври мухталиф тасниф гардидаанд. Ҳангоми таҳлили таснифоти ВФ-и англисӣ ақидаҳо ва назарияҳои мухталифро мушоҳида метавон намуд. Муҳаққиқоне, ки ба омӯзиши фразеологияи забони англисӣ машғул шудаанд, ба таҳлил ва гурӯҳбандии ВФ муносибати гуногун намуда, онҳоро аз рӯи принципҳои мухталиф тасниф намудаанд. Дар таҳқиқоти як қатор олимон баррасии ҷиҳати сохторӣ-семантикӣ, семантикӣ-сохторӣ ва дар қорҳои бархеашон хусусиятҳои сохторӣ-грамматикии ВФ бартарӣ дорад.

Забоншинос Н.Н. Амосова ВФ-и забони англисиро аз ҷиҳати сохтор ба: 1) ибораҳои фразеологӣ; 2) фразеологизмҳои пайвастананда; 3) фразеологизмҳои яктаркиба; 4) фразеологизмҳои феълӣ – постпозитивӣ; 5) ВФ-и бо сохтори хабарӣ; 6) ВФ-и компаративӣ [10, с.121-145] тақсим намуда, алоқаи ҷузъҳои таркибии бартариятдошта ва дуҷумдараҷагии унсурҳои ВФ-и гурӯҳҳои болозикрро тавсиф намудааст, аммо хусусиятҳои синтаксисии ВФ аз назари муҳаққиқ дур мондааст.

Таълимоти А.И. Смирнитский ба таснифоти ВФ ҷолиби диққат аст. Мавсуф дар таснифи ВФ-и забони англисӣ омӯзиши принциби сохтор ва маъноро пеш овардааст. Мувофиқи ин гурӯҳбандӣ ВФ аз рӯи шумора ва аҳамияти маъноии таркиби ҷузъҳои тақсимот шудаанд. Дар натиҷа ду гурӯҳи калони ВФ ташкил ёфтаанд: воҳидҳои якҷузъа ва воҳидҳои

дучузъа ё бисёрчузъа [117, с. 223], аммо бисёре аз забоншиносон ВФ-и гурӯҳи якум (якчузъа)-ро қабул нанамуданд ва ақидаҳои интиқодии худро нисбат ба он иброз кардаанд, зеро А.И. Смирнитский ба қатори ВФ таркибҳоеро ворид намуд, ки танҳо як чузъи маъноӣ (to give up, to be tired, to be surprised) доранд.

Таснифоти А.В. Кунин ба принсипи муттаҳидии сохтор ва маъно асос ёфтааст. ВФ дар мувофиқа бо вазифаашон дар нутқ аз рӯи хосияти сохторӣ-семантикиашон муайян гардида, ба чор гурӯҳ тақсим шудаанд: 1) ВФ-и номӣ (ВФ-е, ки ифодаи номҳои ашё, амал, ҳолат ва сифатро ифода мекунанд); 2) ВФ-и номӣ-иртиботӣ – ВФ-и феълие, ки вазифаи номро иҷро мекунанд; 3) ВФ-е, ки на хосияти номӣ ва на иртиботӣ доранд, танҳо гурӯҳи калимаҳои нидоӣ доранд; 4) ВФ-и иртиботӣ аз қабали зарбулмасалу мақолҳо [70].

Аз ҳамаи таснифотҳои ВФ-и забони англисӣ гурӯҳбандии ВФ-и А.В. Кунинро метавон муфассал, возеҳ ва саҳеҳ номид.

Ҳ. Маҷидов низоми фразеологии забони тоҷикиро омӯхта, ду навъи сохтори ВФ-ро тасниф намуд: а) ВФ-е, ки аз рӯи шакл ба ибора ва б) ВФ-е, ки аз рӯи сохтор ба ҷумла [75] монанданд.

Дар забон ВФ-еро рӯ ба рӯ шудан мумкин аст, ки бо вучуди яклухтӣ ва устувории маъно таркиби луғавиашон тағйирпазиранд. Тағйирот дар таркиби бархе аз ВФ маъноӣ онро надорад, ки чузъҳои ҳамаи ВФ қобилияти ивазшавандагӣ доранд. Агар дар ВФ тағйироти қолаб, тартиб ва унсурҳои доимӣ иваз гарданд, пас, яклухтии маъно ва сохтори он аз байн меравад. Масалан, дар ВФ-и зерин ба ҷои *дунёи боумед – ҷаҳони боумед, қабӯтари дубома – паррандаи дубома, оҳи сард – оҳи хунук, роҳи оҳан – оҳани роҳ, гапи рост – ростии гап* гуфтаи хосияти фразеологии он аз байн меравад. Ба таркиби ВФ илова намудани калима ва ё партофтани он низ номумкин аст: *гули сари сабад – гули сурхи сари сабад, сухани бепарда – сухани кушоду бепарда, аз нӯги чарху дук – аз нӯги чарх, сиёҳиву сафедии чаши – сиёҳии чаши* ва ғ.

Лозим ба таъкид аст, ки чузъи доимии ВФ-ро на танҳо калимаҳо, инчунин пешоянд, пайвандак, артикл, бандаки изофӣ ташкил менамоянд. Дар рафти таҳлили сохторӣ ва қолаббандии ВФ-и як забон, ба инобат гирифтани чузъҳои ёвар шартӣ ҳатмист, зеро ҳангоми баровардани онҳо аз таркиби ВФ яклухтии маъно ва сохтори он аз байн меравад.

Ҳангоми таҳлили грамматикии ВФ хосияти муодилнокии он бо яке аз ҳиссаҳои нутқ ба инобат гирифта мешавад. Агар ин ғайриимкон бошад, пас хосияти луғавӣ-грамматикии калимаи меҳварии ВФ ба эътибор гирифта мешавад. Баъзан «хосияти луғавӣ-грамматикии калимаи меҳварӣ бо мафҳуми грамматикии фразеологизм мувофиқ намеояд» [143, с. 81]. Бархе олимони бар он ақидаанд, ки калимаи меҳварии ВФ он мебошад, ки чун воҳиди тоҷ амалишавии онро дар забон муайян менамояд. Ба қадом ҳиссаи нутқе, ки калимаи меҳварӣ марбут аст, дар асоси он навъи ВФ муайян карда мешавад.

Дар диссертатсия ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисиро дар асоси калимаи меҳварии ВФ тарҳсозӣ намудем.

Таҳлили муқоисавии вижагиҳои сохтории ВФ бар он ишора менамояд, ки баррасии сохторӣ-грамматикии ВФ-и забонҳои тоҷикиву англисӣ бо назардошти хусусиятҳои, ки нишонаҳои умумӣ ё хусусии ВФ-и забонҳои муқоисашавандаро ташкил менамоянд, ба роҳ монда мешаванд.

Ҳарчанд қолаббандии ибораҳои озод дар забонҳои мухталиф коркард ва шаклҳои он муайян шудаанд, аммо то ҳол муносибати ягона дар қолаббандии ВФ ба вучуд наомадааст, зеро масъалаи муҳим – таснифи навъҳои сохтории ВФ пурра ҳаллу фасл нагардидааст.

Дар забоншиносии муосир таснифи навъҳои сохтории ВФ якранг нестанд, зеро ВФ нисбат ба ибораҳои озод хусусиятҳои барҷастае доранд, ки наметавон ҳамашонро аз рӯи як принцип гурӯҳбандии сохторӣ намуд. Барои муайян намудани навъҳои сохтории ВФ омилҳои зерин асос шуда метавонанд: а) муайян намудани калимаи меҳварии ВФ.

Бисёр маврид дар заминаи хусусияти грамматикии калимаи меҳварӣ ВФ ба ин ё он навъи сохторӣ ҷудо карда мешавад, яъне калимаи меҳварии ВФ исм бошад, пас, ВФ низ исмиест ё феъл бошад, феълист ва ғ.; б) муайян намудани маънои томи ВФ. Мавҷудияти ҷузъҳои баробарвазни таркиби ВФ, ки дар натиҷаи пайвандиашон маънои луғавиашонро аз даст додаанд, хусусияти номро пайдо намуда, чун ивазкунандаи ягон калима (исм, сифат, феъл ва ғ.) истифода мешаванд, дар ин замина навъи сохториашон низ муқаррар карда мешавад.

Ҳадаф аз қолаббандии ВФ ҷудо намудани онҳо чун воҳидҳои мустақили низоми луғавии забон ба ҳисоб меравад. Чунон ки аён аст, ВФ на танҳо маънои яқлукту устуворгашта дорад, инчунин аз ҷиҳати сохт низ устувор аст. Таркиб ва тартиби ҷузъҳои ВФ доимӣ буда, он бо ҳамон як шаклу қолаб такроран истифода мешаванд.

Дар қиёс бо ибораҳои озод қолабҳои сохтории ВФ қулли фразеологизмҳоро фаро мегиранд, яъне дар ташкили ибораҳои озод шаклҳои сохторӣ коркард намудан имкон бошад, аммо дар ВФ қолабҳои наравлидшаванда вуҷуд надоранд. Аз ин хулоса намудан мумкин аст, ки фразеологизмҳо нибат ба ибораҳои озод ё воҳидҳои дигари забонӣ ҷузъи мураббагаштаи системаи забонӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар тарҳсозии қолабҳои ВФ на танҳо калимаҳои меҳварӣ, балки ҷузъҳои дигари ВФ – ёридиҳандаҳоро низ ба назар гирифтани лозим аст.

2.2. Қолабҳои сохтории воҳидҳои фразеологикӣ исмии забонҳои муқоисашаванда

Яке аз масъалаҳои муҳими омӯзиши муқоисавии ВФИ ва умуман ВФ муайян ва кашф намудани хосиятҳои сохториву грамматикӣ фразеологизмҳо, таҳқиқи амалишавии қонуниятҳои грамматикӣ забонҳо дар ВФ мебошад.

Муҳимияти таҳқиқи ин паҳлуи фразеология масъалаи меҳварӣ боқӣ мемонад, зеро таҳқиқоти зиёде бахшида ба ҷиҳати маъноии ВФ

таҳия гардида, хусусиятҳои семантикии ВФ дар доираи як ё якчанд забон мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд. Омӯзиши вижагиҳои сохториву грамматикии ВФ, бахусус аз нуқтаи назари типологӣ дур мондааст.

ВФИ мисли ҳамаи ВФ ва таркибҳои рехтаву устувори забон дорои ду паҳлу – шакл ва мазмун аст. ВФИ дар баробари ифодаи мафҳумҳои мухталиф, инчунин дорои шакл ва қолабҳои гуногун мебошанд.

«Забоншиносон ба қатори ВФИ таркибҳоеро дохил менамояд, ки аз рӯи вазифа ба ибораҳои исмии номӣ монандӣ доранд. Исм дар ВФИ ҳамчун унсури асосӣ дар меҳвари сохтор ва маъно қарор дорад» [1-М].

Фразеологизмҳои исмии забонҳои муқоисашаванда аз рӯи сохторашон якхела нестанд. Унсурҳои ВФИ ва тартиби ҷойгиршавии онҳо аз якдигар фарқ мекунанд.

Фразеологизмҳои исмии забонҳои мавриди назар, асосан, дучузъа мебошанд. Онҳо аз ду калимаи маънидор созмон ёфта, ба ғайр аз исм – чузъи меҳварӣ, унсурҳои тобеъ – исм, сифат, шумора, сифати феълӣ, масдар ва ғ. иштирок мекунанд. Фразеологизмҳои исмии се ва ё бисёрчузъа дар забонҳои муқоисашаванда, нисбат ба дучузъа камшуморанд.

«ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисиро аз рӯи сохти грамматикӣ ва унсурҳои маънидори таркибашон метавон ба навъҳои зерин тасниф кард: 1) ВФИ-и дучузъа: а) ВФИ-и дучузъаи бепешоянд; б) ВФИ-и дучузъаи пешоянддор; 2) ВФИ-и бисёрчузъа.

I.ВФИ-и дучузъаи бепешоянд. Ин навъи ВФИ намуди аз ҳама сермахсул, сершумор, паҳншудаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маҳсуб ёфта, тақрибан аз нисф зиёди ВФИ-и забонҳои фавқуззикрро ташкил менамояд» [1-М].

Унсурҳои таркибии ВФИ-и дучузъаи бепешоянди забони тоҷикӣ асосан ба воситаи бандаки изофӣ ба ҳам васл мешаванд. Оид ба вазифа ва хосияти бандаки изофӣ дар рисолаҳо ва қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ маълумоти муфассал дода шудаанд, аз ин рӯ мо ба шарҳи ин масъала

таваққуф намекунем. Фақат қайд мекунем, ки вазифаи он тобеъ гардонидани як калима ба калимаи дигар ва ташкили ибора аст. Бандаки изофӣ ҳамчун як унсури морфологӣ дар интиҳои чузъи асосии ибора илова мешавад.

Бандаки изофӣ на танҳо дар созмони ибораҳои озод, инчунин дар ташкили ВФ нақши назаррас дорад.

Фразеологизмҳои исми дучузъаи бепешоянди забонҳои муқоисашаванда аз исму исм, исму сифат, шумораву исм, сифати феълӣ и см таркиб ёфтаанд. Дар забони тоҷикӣ мавҷудияти бандаки изофӣ як хосияти фарқкунандаи ВФИ бошад (*дасти кӯтоҳ, гати хунук*), пас, дар забони англисӣ ифодаи исм дар ҳолат (падеж)-и соҳибӣ (*God's country, Hobson's choice*) махсуб меёбад. Тазаккур бояд дод, ки инҳо хусусиятҳои грамматикӣ ин забонҳо ба ҳисоб мераванд.

ВФИ-и бепешоянди дучузъаи забонҳои тоҷикӣ ва англисиро чунин қолаббандӣ намудем:

1.N-и +Adj (тоҷикӣ) =Adj+N (англисӣ)

Дар забонҳои муқоисашаванда қолаби мазкур аз ҳама намуди сершумор, паҳншуда махсуб меёбад. Калимаи меҳвари ВФИ-и ин қолаби забони тоҷикӣ – исм сифатро ба худ ба воситаи бандаки изофӣ васл мекунад. Тартиби ҷойгиршавии унсури низ бетағйир буда, дар ҷойи аввал исм ва баъд сифат меояд: *чаши танг, дили сафед, дарди бедаво, сари сахт, гати пухта, кабӯтари дубома, роҳи сафед* ва ғ.

Дар ин қолаб бори маъниро асосан чузъи меҳварӣ мекашад. Қолаби мазкур аз исмҳои сохторан гуногун созмон ёфта, исмҳои сода зиёдтар истифода шудаанд. Дар қиёс бо исми сода исмҳои сохтаву мураккаб нисбатан кам мушоҳида мешаванд: *кулӯлафутӣ бекора, каллақалони ғӯрадузд, наварӯсони чаман, гурбачаи ошолуд*.

Ифодаи исм дар шакли чамъ на ба ВФИ-и ин қолаби забони тоҷикӣ хос аст. Ҳарчанд дар луғатҳои фразеологӣ онҳо дар шумораи танҳо нигошта шуда бошанд ҳам, дар чараёни муошират гоҳ дар

шумораи танҳо ва гоҳ чамъ ба кор бурда мешаванд: «Аммо *ӯ дар ҷавоби ин ҳама суханҳои талх захрханде кард ва хараширо савор шуда ба сарсаригардиаш баромад*» [193, с. 44].

Падидаи мазкур на ба ҳамаи ВФИ хос аст. Масалан, таркибҳои устувори исмии *тиллои сафед*, *бахти баланд* ба қатори он ВФ-е ворид мешаванд, ки фақат дар шумораи танҳо истифода мегарданд.

Таҳлили категориявии унсури меҳварӣ нишон дод, ки исми таркибии ин қолаб аз исмҳои маънӣ (*ҳоли зор*, *амри маҳол*), моддӣ (*дасти расо*, *сари кор*), шаҳс (*одами калон*, *дугонаи ҷамолакӣ*), ғайришаҳс (*гӯсфанди фарбеҳ*), ҳос (*Рустами достон*), чинс (*кори миёнишкан*) иборатанд.

Ќузъи сифатии қолаби мазкур нисбат ба унсури меҳварии он сохторан гуногун аст. Он бо сифатҳои сода (*дили сиёҳ*, *дасти хушк*), сохтаи пешванддор (*сухани бепарда*, *хуни ноҳақ*, *дунёи боумед*), сохтаи пасванддор (*чашими пухта*, *рӯйи сӯхта*) ва мураккаб (*сухани болохонадор*, *чархи качрафтор*) таркиб ёфтаанд.

Дар ин қолаби ВФИ-и забон тоҷикӣ ҳам сифати аслӣ (*забони ширин*, *чашими танг*) ва ҳам сифати нисбӣ (*кори ҳавоӣ*, *дили сангин*) ба таври васеъ истифода мешаванд.

Баъзан фразеологизмҳои дучузъаи бепешоянди навъи исму сифатӣ ба ҳамдигар васл гардида, дар натиҷа як калимаи мураккаби идиоматикиро ташкил менамоянд: *забони ширин – ширинзабонӣ*, *дили танг – дилтангӣ*, *забони дароз – забондарозӣ*, *сари баланд – сарбаландӣ*.

Қолаби мазкур дар забони англисӣ танҳо бо тартиби ҷойгиршавии унсурҳои аз муодили забони тоҷикӣ тафовут дорад. Дар забони тоҷикӣ агар унсури исмӣ дар оғози ВФ ояд, дар забони англисӣ, баръакс, аввал ҷузъи сифатӣ ва сипас исм меояд: *black ship*, *a new arrival*, *black market*, *a great deal*. Дар забони англисӣ ВФИ-и бо ин қолаб созмонёфта зиёданд. Унсури меҳварии он сохторан гуногун буда, исми сода мисли забони тоҷикӣ бештар ба кор бурда мешаванд. Дар таркибашон исмҳои сохтаи

пешванддор (*a sweet disorder, a chain reaction*), пасванддор (*executive agreement, an old compaigner*) ва мураккаб (*good afternoon, a political football, a strange bedfellow*) низ ба чашм мерасанд.

Дар забони англисӣ як гурӯҳ ВФИ-и мавҷуданд, ки доим дар шумораи чамъ истифода гардида, сарфи назар аз шумораи объекти ишорашаванда категорияи шумораашон тағйир намеёбад: *little beggars, light bobs, short commons, social activities*.

Чузъи сифатии ин қолаби фразеологизми исмии забони англисӣ сохторан гуногун буда, сифатҳои сода бештар (*bad actor, bad name, black coat*) ва сохтаву (*guardian angel, a lucky bag, the universal complaint*) мураккаб (*goldfish bowl, one-armed bandit, a fresh-water collage*) нисбатан кам дучор мешаванд.

2.N-и +N (точикӣ) = N+N= N's+ N (англисӣ)

Ин қолаби ВФИ аз чузъҳои асосиву ёвар иборат буда, аз қолаби қаблӣ бо он тафовут дорад, ки ҳар ду унсурҳои он исм мебошад. Дар забони тоҷикӣ исми меҳварӣ дар ҷойи дуҷум истода, исми тобеъро ба воситаи бандаки изофӣ ба худ васл мекунад: *дили шаб, савдои умр, сурати воқеа, пардаи шаб, дили хок, решаи ган*, ва ғ. Таҳлили унсурҳои ВФИ нишон дод, ки исмҳои сода бештар ба қор бурда шуда, он ҳам дар чузъи меҳварӣ ва ҳам тобеъ зоҳир ёфтааст: *дили хок, акси қор, арақи ҷабин*. Исми сохтаву мураккаб нисбат ба исми сода кам ба назар мерасанд: *номади қор, роҳи одамгарӣ, мотамсарои хок, даромади суҳан*.

Дар забони тоҷикӣ категорияи грамматикӣ чузъҳои гуногун буда, дар муқоиса бо забони англисӣ исми хос хеле кам мушоҳида мешаванд: *панҷаи Марям, ганҷи Қорун, умри Хизр*. Фразеологизми исмии ин қолаб асосан аз исми моддиву (*пардаи шаб, роҳи одамгарӣ*) маънӣ (*лаби нон, сари калоба*) таркиб ёфтаанд.

Дар забони англисӣ ду навъи қолаби мазкур мавҷуд аст. Навъи якум он баръакс забони тоҷикӣ буда, исми асосӣ дар аввал ва дар охир исми тобеъ қарор дорад: *eye appeal, the colour bar, school miss, an owl car*,

lip service, iron will, cousin Jack. Навъи дуҷуми он тавассути истифодаи исм дар ҳолати соҳибӣ сохта мешавад. Ба унсури меҳварии ин намуди ВФИ анҷомаи 's ҳамроҳ гардида, исми дуҷум ба он тобеъ мегардад: *God's country, Hobson's choice, dog's death, devil's advocate, King's Council, the cat's meaw*.

Чузъҳои ин қолаб бештар аз исмҳои сода таркиб ёфтаанд: *the devil's bone, a cat's cradle, escape clause, Aunt Edna*. Баъзан дар ташкили ин навъ фразеологизмҳои исмӣ исмҳои сохтаву мураккаб низ ба кор бурда шудаанд: *escalator clause, bargain caunter, a calamity hawler, afternoon farmer, midnight appointment, grandmother's clock*.

Дар ин қолаби ВФИ-и забони англисӣ артикли муайяниву номуайяни чузъи ёвар маҳсуб ёфта, дар ҳар ду навъи он истифода мешавад: *a dog's death, a calamity hawler, the armaments race, the savanger's daughter*. Фразеологизмҳои бидуни артикл таркибёфта низ кам нестанд: *eye appeal, Balaam's ass, bachalor's button*.

3.Num + N (точикӣ – англисӣ)

Қолаби мазкур аз исм ва шумораи миқдорӣ сомон ёфта, барои ҳар ду забон умумӣ мебошад. Дар муқоиса бо дигар қолабҳои ВФИ-и дучузъаи бепешоянди забони тоҷикӣ дар он бандаки изофӣ ҳамчун воситаи алоқаи унсури истифода намешавад: *як дунё, як бало, як зайл, як ҷаҳон, як пул, як даста, ду даҳан, чор ишкел, чор танга, ҳафт пушт, сад тилло, сад тараф*.

Исмҳои меҳварӣ аз рӯи сохти морфологиашон асосан сода мебошанд. Дар таркиби онҳо ба ғайр аз исмҳои хос дигар намудҳои категориявии он дида мешаванд.

Чузъии шуморавии қолаби мазкур рамзӣ буда, на ҳамаи шумораҳои миқдорӣ ба кор бурда шудаанд, балки интихобан ададҳои *як, ду, се, чор, ҳафт, даҳ, сад, ҳазор* истифода гардидаанд. Ин падида ро забоншинос Ҳ. Мачидов ба эътиқоди халқ, урфу одат ва дигар падидаҳо марбут дониста, сабаби истифодаи онҳоро чунин тавзеҳ медиҳад: «Истифодаи

шумораҳо дар таркиби ВФ ба эътиқоду боварҳои таърихиву атиқавии на танҳо ба халқи тоҷик воридшаванда, балки ба миллатҳои дигар хосбуда, вобаста аст. Масалан, адади *як* ба тасаввуроти инсоният доир ба ягонагии офариниши олам иртибот дошта, таҷассумгари ягонагии ҳамаи оғозҳо ва ягонагии объекти мулоҳизаҳост. Адади *ду* ба миқдори ками ашё рабт дорад. Адади *чор* бозтобкунандаи тасаввуроти қадима оид ба чор тарафи дунё буда, қабл аз ҳама зери мафҳуми *чор тарафи дунё* тамоми олам ва офариниширо дар назар доштанд. *ҳафт* ба тасаввуроти мифологии – ҳафт қабати коинот, ки замин низ ҳамчун яке аз қабатҳои он маҳсуб меёфт, марбут аст. Адади *даҳ* бошад ифодакунандаи ҳадди имконият мебошад» [75, с. 254 -256].

Ин қолаби ВФИ-и забони англисӣ бо забони тоҷикӣ муодили пурра аст. Тартиб ва таркиби ҷузъҳои он пурра ба ҳам тавъаманд: *six column, four corners, the ten commandments, first night, second fiddle, double cross*. Дар забони англисӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ ба ғайр аз шумораҳои миқдорӣ боз шумораҳои тартибӣ низ ба кор бурда мешаванд: *double game, the first comer, the eleventh commandments*. Дар забони тоҷикӣ ҷузъи исмии қолаби мазкур ҳеҷ гоҳ дар шакли ҷамъ ифода намешавад, аммо дар забони англисӣ дар баъзе аз намунаҳо ҷузъи исмӣ дар шумораи ҷамъ баён гардидааст.

3. N + conj + N (тоҷикӣ – англисӣ)

Дар забонҳои муқоисашаванда ин қолаби ВФИ аз исмҳои аз рӯйи маъно баробарвазн таркиб ёфтаанд. Дар забони тоҷикӣ ВФИ-и дучузъаи бепешоянди мазкур ба воситаи пайвандаки энклетикии -у (-ю) сохта шудаанд: *феълӯ хӯй, хешӯ табор, бахтӯ тахт, камӯ кост, дилӯ ҷигар, ҷизӯ чора, муродӯ мақсад, корӯ бор, шӯрӯ завго, тобӯ тоқат, вақтӯ соат*. Агар ҷузъи якум бо садонок ба охир расид, пас, ба он пайвандаки -ю ҳамроҳ карда мешавад: *кинаю адоват, пирию хартозӣ, балою батар*. Дар қиёс бо қолабҳои дар боло тарҳрезигардида ин қолаб ҷузъи меҳварӣ ва

тобеъ надорад ва ҳар ду унсур баробаранд. Ин навъ ВФИ дар забони тоҷикӣ хеле инкишофёфта ва паҳншуда мебошад.

Яке аз хусусиятҳои хоси онҳо дар ин аст, ки таркибан бо пайвандаки -у васл мешаванд. Забоншинос Н. Маъсумӣ ин навъи ВФ-ро «таркибҳои ҷуфти чида» номида, онҳоро аз рӯи таркиб, муносибати ҳиссаҳои чида ва моҳияти мундариҷавиашон ба ду гурӯҳ: а) ибораҳои синонимӣ ва б) таркибан гуногунмаъно тақсим намуд [81, с.154], ки поёнтар дар боби таҳлили луғавию маъноии ВФИ дида мебароем.

Таҳлили сохтори морфологии унсурҳои ВФИ-и ин қолаби забони тоҷикӣ, нишон дод, ки он аз исмҳои гуногунсاختор созмон ёфта, аз сабаби он ки ҳар ду унсури ин навъ ВФ баробаранд, онҳоро дар якҷоягӣ таҳлил намуда, ошкор намудем, ки қисми зиёдашон аз исмҳои сода (*обу ранг, хату савод, меҳнату роҳат, ҳушу ёд, гарду губор, мӯру малах*) ва қисми камашон бо исмҳои сохтаву мураккаб (*косаву нимкоса, сангу порсанг, пулҳавасу булҳавас*) сохта шудаанд. Хосияти дигари ин гуна фразеологизмҳо ҳамоҳангиашон мебошад. Калимаҳои ҳамоҳанг барои дар як вазн садо додани таркиб ба якдигар пайваст мешаванд. Аз ин сабаб исмҳои сода, ки дар ҳамоҳангӣ ва муносибати маъноӣ нисбат ба исмҳои сохтаву мураккаб бартарият доранд, бештар истифода гардидаанд.

Дар фразеологизмҳои исмии дучузъаи пайвандакдори забони адабии тоҷикӣ бо назардошти маъно ва тавъам гаштани оҳангу вазни калимаҳо сохта шуда бошанд, дар шуморае аз ВФ-и шевагӣ ва гуфтугӯӣ фақат мувофиқати овозии онҳо ба инобат гирифта шудааст: *кӯҳнаю сӯна, шатақу патақ, чоку чилок, дову даска* ва ғ.

Гарчанд дар забони тоҷикӣ исмҳои хос дар ВФИ то ба андозаи забони англисӣ зиёд мушоҳида намешаванд, вале микдори зиёди ВФИ-е, ки бо ду исми хос ташкил гардидаанд, маҳз ба ҳамин қолаб рост меоянд: *Лайлию Мачнун, Ҳасану Ҳусейн, Тоҳиру Зӯҳро, Алихоҷаю Ҳоҷаалӣ, Эшмату Тошмат* ва ғ.

Таҳлили категориявии унсурҳои таркибии ВФИ-и мазкур нишон дод, ки онҳо аз рӯи категорияҳои грамматикӣ ба ҳам мувофиқанд. Фразеологизмҳои исмии дучузъаи пайвандакдор бо исмҳои моддӣ (*обу оташ, дегу табақ, нону намак, хӯрду хӯрок*), маънӣ (*кибру гурур, фикру хаёл, ақлу дониш, хобу хаёл*), бечон (*обу ҳаво, молу мулк, дару девор*), чондор (*одаму ақл*) таркиб ёфтаанд.

ВФИ-и ин қолаби забони тоҷикӣ дар баъзе мавридҳо чузъҳои таркибиашон имконияти васеъшавӣ доранд: *ҳама қору бор, чаману дару девор, ҷои хесту хоб*.

Дар забони англисӣ муодили пурраи ин қолаби мавҷуд буда, аз забони тоҷикӣ танҳо аз рӯи шаклашон бо доштани пайвандаки «and» (ва) тафовут доранд. Исмҳои чузъи таркибии ВФИ-и забони англисӣ низ аз рӯи маъно баробарвазн мебошанд: *cap and gawn, blood and thunder, milk and water, chapter and verse, day and night*. Категорияи шумораи ин қолаби ВФИ ба таври гуногун зоҳир ёфтааст. Баъзан ҳар ду чузъи таркибии он дар шумораи чамъ ифода мегарданд: *babies and sucklings, prunes and prisms, changes and chances, airs and graces, bibs and drubs*. Гоҳ як ва гоҳе ҳар ду чузъи таркибиашон дар шумораи чамъ ба қор бурда мешаванд: *bear and skittles, cap and bells, coffee and cakes, milk and water, cakes and ale*.

Яке аз хусусияти мутафовити ин қолаб нисбат ба қолабҳои болоӣ дар камистеъмол будани артиклҳо зоҳир мешавад. Дар миқдори камтарини онҳо артиклҳои муайяниву номуайяни баъзани пеш аз чузъи яқум ё чузъи дуҷум ва гоҳе пеш аз ҳар ду чузъ ба қор бурда шудаанд: *bear and the beast, a dot and carry-out, the Blue and the Grey, the Alpha and Omega*. Унсурҳои таркибии онҳо асосан аз исмҳои сода таркиб ёфта, исмҳои сохта ва мураккаб нисбатан камшуморанд.

Дар забони англисӣ низ гурӯҳе аз фразеологизмҳои исмии дучузъаи пайвандакдор бо ду исми хос ташкил гардидаанд: *Castor and Pollux, Damon and Pythias, the Darby and Johan, David and Johnathan*.

5.N-и + Part (точикӣ) = Part I (II) + N (англисӣ)

Дар забонҳои муқоисашаванда қолабе мавҷуд аст, ки сифати феълӣ ҳамчун ҷузъи тобеъ ва исм ҷузъи меҳварӣ қарор дорад. Гарчанд қолаби мазкур барои забонҳои тоҷикиву англисӣ умумӣ бошанд ҳам, дар робита ба қонуниятҳои грамматикӣ забонҳои ғавқуззикр тартиби ҷузъҳо аз ҳам тафовут доранд: *давлати хобида, муши мурда, гӯшти уштурхӯрда, гурги борондида, гапи сарбаста, бахти тофта*.

Дар забони тоҷикӣ ин навъи фразеологизмҳо робаста ба вазифаи синтаксисашон баъзан ба ВФ-и сифатӣ мансуб медонанд. Аз сабаби он ки таҳлили сохтори ВФИ-ро аз рӯи принсипи калимаи меҳварӣ ба роҳ мондаем, ин қолаби ВФ-ро, ки унсури меҳвариаш исм аст, дар қатори дигар таркибҳои устувори исмӣ таҳқиқ намудем.

Дар матн сифати феълӣ валентнокии худро нигоҳ медорад. Аз ин рӯ ин қолаби ВФИ имконияти васешавӣ ва паҳншавӣ дорад: *мушки бофта -ат (-и худ)*. Фразеологизмҳои бо ин қолаб сохташуда нисбатан камшуморанд. Сарфи назар аз ин онҳо дар ҳамаи қабатҳои услубии забон мавҷуданд. Дар қатори фразеологизмҳои шевагӣ чунин намунаҳои он вучуд доранд: *оби кашонда, шери оранда, офтоби набаромада, одами назаркарда, қуши чашибаста* ва ғ.

Сохтори унсури таркибии ин қолаби ВФИ-и забони тоҷикӣ якхела буда, ҷузъи меҳварӣ аз исми сода ва ҷузъи тобеъ аз сифати феълӣ иборат аст. Сарфи назар аз камшумориашон унсури меҳварии ин қолаб аз категорияҳои гуногуни исм, масалан, аз исми хос (*Юсуфи гумгашта*), чинс (*гӯшти уштурхӯрда*), чондор (*одами назаркарда*), бечон (*гурги борондида*), маънӣ (*давлати хобида*), моддӣ (*офтоби набаромада, оби кашонада*) ташкил ёфтааст.

Фарқи ВФИ-и дучузъаи бепешоянди ин қолаби забонҳои тоҷикиву англисӣ на танҳо дар тартиби ҷойгиршавии ҷузъҳо, инчунин истифодаи ду намуди сифати феълӣ дар забони англисӣ мебошад. Яке сифати феълӣ замони ҳозира ва дигаре сифати феълӣ замони гузашта.

Хотиррасон бояд шуд, ки дар забони англисӣ барои сохтани сифати феълии замони ҳозира ба асоси феъл анҷомаи -ing ва ба сифати феълии замони гузашта анҷомаи -ed ҳамроҳ карда мешаванд: *medding duches, losing couse, a fighting cock, a hanging committee, fallen angel, dead beat, curled darlings, a dead end*. Дар созмони ин қолаби ВФИ исмҳои сохторан гуногун истифода гардидаанд. Масалан, исмҳои сода (*the gilded age, lost cause, a dead duck, a running fire*), сохта (*privileged communication, a nodding acquaintance, confested election, a walking dictonary*) ва мураккаб (*the Flying Duchman, a visiting fireman*).

Дар забони англисӣ миқдори ин навъи ВФ нисбат ба забони тоҷикӣ бештаранд. Ҳар ду навъи сифати феълӣ дар ташкили қолаби фразеологизмҳои исмии мазкур баробар фаъоланд.

Таҳлили унсури меҳвари ВФИ нишон медиҳад, ки исмҳои аз рӯи категорияҳои грамматикашон мухталиф қорбаст гардидаанд. Исмиҳои хос дар қолаби мазкур дар қиёс ба дигар қолабҳо камтаранд (*a doubting Thomas*).

Дар ин ҷо ифодаи исм дар шакли ҷамъ вобаста ба категорияи исм сурат гирифта, баъзе фразеологизмҳо дар шакли ҷамъ устувор гаштаанд: *animated cartoons, the roaring forties*. Ҳангоми зарурат артиклҳо дар оғози фразеологизм пеш аз сифати феълӣ қарор мегиранд. Ин қолаби ВФ бинобар хосияти тасвирӣ доштан ва аз рӯи навъ исми-сифатӣ буданаш, артиклҳои номуайян нисбат ба артикли муайяни бисёртар ба қор бурда мешаванд. Ҳамчунин ҳолатҳои бидуни артикл истифода гаштани онҳо низ ба назар мерасанд.

«Ҳангоми таҳлил ва таҳқиқи ВФИ-и дучузъаи бепешоянди забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ панҷ қолаб муайян намудем, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ мавҷуданд. Дар ин қолабҳо умумиятҳо зиёд ва тафовутҳои ҷузъӣ, ки ба қонуният ва хусусиятҳои грамматикӣ забонҳои муқоисашаванда вобастаанд, мушоҳида мешаванд. Аз ҷумла, дар забони англисӣ мавҷудияти артикл ва ду навъи

сифати феълӣ, дар забони тоҷик – бандаки изофӣ, тартиби ҷойгиршавии ҷузъҳои таркибӣ ва сохту категорияҳои грамматикӣ онҳо махсуб меёбанд» [1-М].

Қолабҳои дар боло тарҳрезӣшуда қулли ВФИ-и забонҳои муқоисашавандаро дар назар надорад, зеро дар фарҳангҳои фразеологӣ таркибҳои дарёфт гардиданд, ки шакл ва таркибашон аз қолабҳои таҳлилгардида фарқ доранд. Масалан, *гирӯ мон, даву геч, задӯ хӯрд, also ran*, ки унсӯҳои таркибиашон аз асоси феъл ё зарфу сифати феълӣ иборат буда, аз рӯи вазифаи синтаксисашон ба ибораҳои исмӣ монандӣ доранд. Аз сабаб он ки ин гуна ВФ ангуштшуморанд, зарурати ба миён овардани қолаби нав нест.

б) ВФИ-и дучузъаи пешоянддор. Дар забонҳои муқоисашаванда ВФИ-е мавҷуданд, ки дар таркибашон ба ҷуз исм ва дигар калимаҳо пешоянд чун ҷузъи доимӣ хизмат менамояд. ВФИ-и пешоянддор шаклҳои мухталифи сохторӣ дорад. Онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо қолаб ва таркибҳои гуногун ташкил гардидаанд.

Сохтори ВФИ-и забони тоҷикӣ гуногунранг аст. Дар заминаи таркибҳои устувори мавҷуда бо иловаи унсур ё партофта шудани онҳо ВФ бо шакл ва маънои нав ба вуҷуд омада, дар забон устувор гаштаанд: *чехраи кушода – бо чехраи кушод, таҳи дил – аз таҳи дил*. Ҳангоми қолаббандии ин гурӯҳи сохтори ВФ воситаҳои анъанавии алоқаи синтаксисӣ барои васли ҷузъҳои таркибӣ ба қор бурда шудааст. Чунон ки дар таҳлили қолабҳои болоӣ дида шуд, ВФИ-и забони тоҷикӣ асосан тавассути бандаки изофӣ ё пайвандак ба ҳам пайваст мешаванд. Дар ин гурӯҳи ВФИ низ ин воситаҳои алоқаи синтаксисӣ ба таври васеъ қорбаст шудааст. Тафовути онҳо аз қолабҳои қаблӣ дар мавҷудияти пешояндҳо ҳамчун ҷузъи ёвар мебошад. Илова бар ин, гурӯҳе аз ВФИ-и дучузъаи пешоянддор унсурҳои тобеъ аз ҳисоби ҳиссаҳои дигари нутқ, чун ҷонишин ва масдар пур гардидааст.

Воситаи алокаи чузъхо дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ маҳдудтар аст. Дар байни воситаҳои алокаи синтаксисӣ тартиби калима ва пайвандак ворид мешаванд. Новобаста ба тафовутҳои қонуниятҳои забонӣ мо сайъ намудем, ки қолабҳои ба ҳам наздик ва монандро дарёфт ва таҳлил намоем.

ВФИ-и дучузъаи пешоянддори забонҳои муқоисашаванда аз рӯи шумора пас аз ВФИ-и дучузъаи бепешоянд меистанд. Онҳо аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ ташкил гардида, дорои маъниҳои мухталиф мебошанд. Дар забонҳои муқоисашаванда қолабҳои зерини ВФИ-и дучузъаи пешоянддор мавҷуданд:

1. N + prep + N (тоҷикӣ – англисӣ)

Ин қолаб аз ду исм ва пешоянд таркиб ёфтааст. Ҷиҳати барҷастаи ин қолаб дар он аст, ки таркиб ва тартиби чузъҳо ва роҳи васли унсурҳо дар ҳар ду забон якхелаанд. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ калимаи меҳварӣ дар ибтидои ВФ омада, аввал пешоянд ва сипас исми тобеъ қарор мегирад.

Дар забони тоҷикӣ чузъҳои таркибии ин қолаб танҳо аз исмҳои сода таркиб ёфтаанд: *гиреҳ бар абруӣ, об дар дида, ҷон дар каф, хок бар даҳон, пой дар ҳаво, меҳр дар чаши, ганҷ дар вайрона, ҳисса аз қисса*.

Пешоянди серистеъмол дар ин қолаби ВФИ-и забони тоҷикӣ «дар» мебошад, ки дар нисф зиёди таркибҳо дида мешавад.

Таҳлили исмҳо аз рӯи категорияшон нишон медиҳад, ки ба чуз исмҳои хос ва ҷондор дигар навъҳои он (чинс: *хок бар даҳон*, маънӣ: *ҳисса аз қисса*, моддӣ: *ангушт дар даҳон*, бечон: *об дар дида*) ба қор бурда шудаанд.

Баъзан ВФ дар шумораи ҷамъ низ истифода мешаванд: *баландиҳо аз бекаландӣ*. Ҷамъбандии исм асосан ба ин қолаб хос набуда, бештар дар шумораи танҳо қорбаст гардидаанд, зеро бо илова намудани пасванди -ҳо оҳанг ва мувозинати калимаҳо тағйир ёфта, ба мавзунии ВФ ҳалал ворид менамояд.

Қолаби мазкур яке аз сермахсултарин ВФИ дар забони англисӣ ба шумор меравад. Бо ин қолиб шумораи зиёди ВФИ-и англисӣ сохта шудаанд: *the angel of death, absence of mind, the age of consent, a bit of fat, the battle of words*. Агар дар забони тоҷикӣ дар қатори унсурҳои таркибӣ танҳо исмҳои сода корбаст шаванд, пас, дар забони англисӣ исмҳои сода (*flash of hope, the angle of mercy, the act of faith*), сохта (*a disparatory of learning, a convulsion of nature, abomination of disolation*) ва мураккаб (*a blot on the landscape, a gentleman in black*) ҳам дар ҷузъи меҳварӣ ва ҳам дар ҷузъи тобеъ дида мешаванд.

Пешоянди серистеъмоли ин навъи ВФ дар забони англисӣ «of» мебошад: *affair of honour, a bag of wind, a bit of goods, a call of nature*. Новобаста ба серистеъмол будани ин пешоянд, дар ташкили ВФИ-и қолаби мазкур дигар пешояндҳо низ иштирок менамоянд: *cash on the nail, the cat in the meal, blood from a stone, food for reflection, a feast to the eye, the devil among the tailors, accessory after the fact*.

Доираи категорияи грамматикӣ исмҳои таркибии забони англисӣ аз забони тоҷикӣ дида васеътар аст. Дар таркибашон исмҳои хос (*the curse of Scotland, a bird of Juno*), маънӣ (*the afternoon of life, case in point*), моддӣ (*a cup of tea, feet of clay*), чинс (*a dead of night, a babe in the wood*) дида мешаванд.

Роҳи ҷамъбандии исмҳо дар ин навъи ВФИ ба таври гуногун амалӣ мешавад. Дар гурӯҳе аз ВФ ҷузъи меҳварӣ ва дар баъзеашон унсури тобеъ дар шакли ҷамъ ифода мешаванд: *pets of society, the boys in the blue, a bed of roses, the battle of wits*.

2. N -и + преп-и + N (тоҷикӣ)

Ин қолаб асосан ба забони тоҷикӣ хос буда, тавассути исму пешоянд ва бандаки изофӣ сохта мешавад. Калимаи меҳварӣ ба воситаи бандаки изофию пешоянд ва пешоянд бо бандаки изофӣ ба исми тобеъ васл мешаванд: *махмаддонои лаби гӯр, муллои тағи ҷойгаҳ, офтоби сари кӯҳ, каяддуми зери бӯрӯ, ақкаи лаби бом*. Алоқои ҷузъҳо тавассути ду

бандаки изофӣ ба вучуд меояд. Ин қолабро метавон зернавъи қолаби қаблӣ шуморид.

Ҳарчанд бо ин қолаб дар забони англисӣ ВФИ ташкил нагардидааст, пас, муодили он қолаби N+prep+N ба шумор меравад. Аз сабаби он ки дар забони тоҷикӣ шумораи зиёди ин навъи ВФИ мавҷуданд, лозим донистем, як қолаби иловагиро қолаббандӣ намоем.

Қолаби мазкур аз исмҳои гуногунсохтор таркиб ёфтааст, аз ҷумла сода (*офтоби сари кӯҳ*), сохта (*халтачаи зери чаши*) ва муракқаб (*нимкосаи таги коса*).

Таҳлили унсурҳои маънидори ВФИ нишон дод, ки ба ҷуз исми хос ва маънӣ категорияҳои мухталифи исм (исми ҷинс: *гули сари сабад*, ҷондор: *муллои таги ҷойгаҳ*, бечон: *офтоби сари кӯҳ*, моддӣ: *каждуми зери бӯр*) ба қор бурда шудаанд.

Дар забони тоҷикӣ боз миқдоре аз ВФИ-е мушоҳида мешаванд, ки пурра ба қолабҳои мавҷуда монанд набуда, бо баъзе ҷузъиётҳои фарқ менамояд. Онҳоро метавон қолабҳои мобайнии ВФИ-и дучузъаи пешоянддори дар боло таҳлилшуда номид: *байза дар сари роҳ*, *магас дар таги пероҳан*, *лаклаки дар ҳаво*.

Қолаббандии фразеологизмҳо дар заминаи гурӯҳе аз ВФ-е, ки унсурҳо, воситаи алоқа ва тартиби ҷойгиршавии ҷузъҳои ба ҳам мувофиқанд, ба роҳ монда мешаванд. Аз ин рӯ, мо танҳо ВФИ-еро тарҳрезӣ намудем, ки дар забон бо ин қолаб на як-ду, балки якчанд ВФ мавҷуданд.

3. N + prep + N (тоҷикӣ – англисӣ) (тавтологӣ)

Қолаби N+prep+N дар забонҳои муқоисашаванда гурӯҳе аз ВФИ-еро дар бар мегирад, ки бо исмҳои такрор ифода ёфтаанд. Аз сабаби шаклан монандӣ доштан бо қолаби дар боло таҳлилгардида, онро метавон зернавъи қолаби болоӣ номид: *тан ба тан*, *рӯ ба рӯ*, *соат ба соат*, *ҷо ба ҷо*, *мӯй ба мӯй*, *нуқта ба нуқта* – *time after time*, *arm in arm*, *face to face*, *drop by drop*, *word by word*, *man to man*, *nose to nose*.

Ин гурӯҳи ВФИ дар забонҳои муқоисашаванда серистеъмол мебошанд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки новобаста ба миқдори на он қадар зиёдшавон дар нутқ фаровон истифода мешаванд. Ҳангоми таҳлили матни «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ таркиби «рӯ ба рӯ» қариб 100 маротиба ба кор бурда шудааст, ҳол он ки дигар ибораҳои устувор як-ду ё ҳадди ақал панҷ-даҳ маротиба истифода гардидаанд.

«Калимаҳои таркибии ин қолаб, ки доимо исманд, редуликатсия шудаанд. Аз рӯйи муносибати маъноӣ дар ин қолаб бештар муносибати сифатӣ бартарӣ дошта, аммо аз рӯйи муносибатҳои матнӣ ба он муносибати ҳоли ва объектӣ хос аст» [5, с.115]. Ин гурӯҳи ВФ-ро фразеологизмҳои тавтологӣ низ ном мебаранд.

Ин навъ ВФИ, асосан, аз исмҳои сода таркиб ёфта, дар ҳар ду забон истифодаи исмҳои сохтаву мураккаб қариб ки дида намешаванд. Доираи истеъмоли исм аз рӯйи категорияи грамматикашон дар ҳар ду забон шабоҳат доранд. Исмҳои хос тамоман мушоҳида намешаванд, аммо дигар намудҳои исм, аз ҷумла исми моддӣ (*даст ба даст, рӯ ба рӯ – arm in arm, face to face*), маънӣ (*соат ба соат, нуқта ба нуқта – time after time, word by word*), чинс (*мӯ ба мӯ, сар ба сар – man to man, step by step*) ва ғ. дида мешаванд.

Дар забони англисӣ баъзан ҷузъи исмӣ дар шакли ҷамъ дар забон устувор гашта бошад (*man of men, all in all*), пас дар ВФ-и забони тоҷикӣ ин падида мушоҳида намешавад. На ҳамаи таркибҳои устувори забони англисӣ дар шумораи ҷамъ ифода ёфтаанд, танҳо чанд адад ВФ-е, ки дар шакли ҷамъ устувор гаштаанд, ба ин қатор ворид гаштаанд.

Дар ташкили ВФ-и қолаби мазкур пешоянд ҳамчун ҷузъи таркибӣ нақши калон дорад. Дар забони тоҷикӣ доираи пешояндҳои навъи мазкур нисбат ба дигар қолабҳо маҳдуд аст. Пешояндҳои серистеъмоли забони тоҷикӣ «ба», «дар» ба ҳисоб мераванд. Дар забони англисӣ пешояндҳои *in, by, of, to, for, after* ба кор бурда мешаванд: *hand in hand, day by day, man of men, nose to nose, word for word, time after time*.

Нақши муҳимро дар ифодаи муносибатҳои семантикӣ-синтаксисӣ пешояндҳои серистеъмоли дар боло зикргардида мебозанд.

4. Prep + N-и + N (точикӣ)

Қолаби мазкур бо пешоянд ва ду исми тавассути бандаки изофӣ алоқамандгардида, ташкил мешавад. Ин қолаб ба забони тоҷикӣ хос аст: *аз ваҳми ҷон, аз таҳти дил, бо мурури замон, аз рӯи ноилоҷӣ, ба сари кор, ба вазни ақл, аз сидқи дил, аз рӯзи азал, бо нӯги забон* ва ғ.

Ин навъи ВФИ инъикосгари қонуниятҳои алоқаи синтаксисии унсурҳо дар забони тоҷикӣ аст. Дар ин ҷо калимаи меҳварӣ дар охири ВФ омада, қисми тобеъро тавассути бандаки изофӣ ба худ пайваस्त менамояд. Ҳар ду ҷузъи маънидори ВФ исм буда, ягона тафовуташ аз ВФИ-и дучузъаи бепешоянди навъи N-и + N мавҷудияти пешоянд мебошад.

Дар қолаби мазкур исмҳои аз ҷиҳати сохт сода (*ба сари хок, дар акси ҳол, аз коми дил, аз баҳри Худо*) бештар ба кор бурда шуда, сохтаву (*бо ёфти бечорагӣ, аз рӯи ноилоҷӣ*) мураккаб (*бо камоли сарбаландӣ*) нисбатан камшуморанд.

Пешояндҳо ҳамчун ҷузъи доимии ВФИ дар намуди маҳдуд истифода мешаванд. Навъҳои серистеъмоли онҳо *дар, ба, аз, бо, то* мебошанд: то *мағзи устухон, аз* ҷӯти *кор, дар* сари *ҷинойт, бо* пойи *торат, ба* сари *кор, бо* хуни *ҷигар.*

Бо назардошти категорияҳои грамматикӣ ҷузъи меҳвариву тобеи қолаби мазкур исмҳои гуногунро муайян намудан мумкин аст. Масалан, моддӣ (*ба сари хок, бо хуни ҷигар*), маънӣ (*бо вазни ақл, бо камоли сарбаландӣ*), ҷинс (*то мағзи ҷон, аз ваҳми ҷон*), аммо ВФИ бо исми хосу ҷондор ташкилёфта дар маводҳои бадастомада мушоҳида нашуданд.

ВФИ-еро дар забони тоҷикӣ вохӯрдан мумкин аст, ки бо алоқаи синтаксисиашон аз қолаби мазкур тафовут доранд. Таркиб ва тартиби ҷузъҳои оншон монанданд. Масалан, дар ВФ-и *аз гов гадуд, зери бори гам, ба*

хизмат тухмат бандаки изофӣ ба яке аз унсурҳо илова шуда, дар дигаре афтидаанд.

5. Prep + N-и + Adj/Pron (точикӣ)

Қолаби мазкур аз пешоянд, исм, сифат ё ҷонишин иборат буда, дар ибтидо пешоянд, сипас калимаи меҳварӣ тавассути бандаки изофӣ сифат ё ҷонишинро ба худ тобеъ менамояд. Дар ин қолаби ВФИ бандаки изофӣ ҳамчун воситаи асосии алоқаи синтаксисӣ хизмат мекунад: *дар умри худ, бо гардани қач, бо рӯи сурх, бо забони хуш, бо дили сафед*.

Чузъи исмии қолаби мазкур асосан аз исми сода ташкил гардидааст. Унсуре меҳварӣ аз категорияҳои мухталифи исм ба чуз исми хос ва ҷондор (маънӣ: *дар умри худ, бо шавқи баланд*, моддӣ: *дар хонаи торик, бо пешонаи кушода*, ҷинс: *ба таври қатъӣ, аз сари нав*) ба вучуд омадааст.

Ба ҳайси қисми тобеъ ҳам сифат ва ҳам ҷонишин иштирок мекунад. Дар ин ҷо асосан сифати асли фаъол буда, ҷонишинҳои шахсӣ ва соҳибӣ ба кор бурда мешаванд.

Дар гурӯҳе аз ВФИ тартиб ва таркиби унсурҳои таркибии он ҳифз гардида, алоқаи чузъҳо бидуни бандаки изофӣ ба роҳ монда шудааст: *аз одат берун, аз чаши дур, аз хок берун, ба дил наздик*.

Намунаҳои ин қолаб дар забони тоҷикӣ дар заминаи ибораҳои рехтаи навъи N+ соғ + N ва N-и + Adj ба вучуд омадаанд. Миқдори зиёди ВФИ қолабҳои болозикр бо иловаи гаштани пешояндҳо, таркибҳои навро ба вучуд оварданд: *дилу қигар – аз дилу қигар, ҷӯшу хурӯш – бо ҷӯшу хурӯш, чеҳраи кушода – бо чеҳраи кушода, дили шикаста – бо дили шикаста, сари баланд – бо сари баланд*.

Ин падида на ба ҳамаи ВФ хос аст. Ин ва дигар намунаҳо, ки баъзан бо пешоянд ва гоҳе бидуни он ба кор бурда мешаванд, дар забон устувор гаштаанд. Онҳо маъноӣ ба худ хос дошта, ҷой ва мавқеи мувофиқи истемолдоранд. Агар ба ВФИ-и *дар умри худ, бо чаши одӣ* пешояндҳоро гирем ва ё баръакс, ба фразеологизмҳои *барги сабз,*

кабутари дубома, гули бехор, пушту паноҳ, нону насиб пешоянд илова намоем, пас онҳо ба ибораҳои озод мубаддал мешаванд ё тамоман бемантиқ мегарданд.

Дар ин қолаби ВФ номи узвҳои бадани инсон серистеъмом буда, дар ҳамбастагӣ бо пешоянду калимаи тобеъ ибораҳои устувори гуногунмазмунро ташкил менамоянд: *бо дил (-и пур, кашол, сиёҳ, рост, соф, сард)*, *бо забон (-и хуш, нарм, ширин)*, *бо чашми чор, бо сари баланд, бо рӯи сурх, бо даҳони баста* ва ғ.

Дар забони англисӣ бо қолаби мазкур фразеологизмҳо вучуд надоранд. Ягона муодили ин қолаби ВФИ-и забони тоҷикӣ N + prep + N забони англисӣ шуда метавонад. Дар забони англисӣ гоҳе ВФ-еро дучор шудан мумкин аст, ки қисман бо тарҳи мазкур бо тартиб ва ё бо таркиби чузъҳо умумият доранд: *under the harrow bloody, at the heat of smth, before smb's face*. Дар байни забонҳои муқоисашаванда дар ин қолаб умумияти комил мавҷуд нест.

6. Prep + N + Prep + N (тоҷикӣ – англисӣ)

Дар забонҳои муқоисашаванда як қатор ВФИ-е мавҷуданд, ки бо ин қолаб сохта шудаанд. Тартиб ва таркиби чузъҳо дар ҳар ду забон монанд аст. Қолаби мазкур аз ду пешоянд ва ду исм сохта шуда, дар қиёс бо қолабҳои қаблӣ ҳар ду исм аз рӯйи вазн ва вазифа баробаранд: *аз субҳ то шом, аз сар то охир, аз аввал то охир, аз шарқ то ғарб – from day to day, from jaws of death, from China to Peru*.

Сохтори морфологии ҳар ду чузъ исмҳои ин қолаби ВФ-и забони тоҷикӣ сода буда, категорияи грамматикиашон бошад ба чуз аз исмҳои хосу ҷондор дигар намудҳои он ба кор бурда шудаанд (моддӣ: *аз сар то по, аз замин то осмон*, маънӣ: *аз субҳ то шом* ва ҷинс: *аз пагоҳ то бегоҳ*).

Пешояндҳои серистеъмоли ин гуна ВФ «аз» ва «то» мебошанд, ки дар ҳамаи фразеологизмҳо ба кор бурда мешаванд. Ачибаш дар ин, ки мавқеи ин ду пешоянд дар ҳамаи ВФ яхелаанд, яъне аввал «аз», сипас «то» меояд.

Ин қолаб дар забони тоҷикӣ доимо аз исмҳои зидмаъно сохта шуда, бархе ВФ-е мавҷуданд, ки исмашон ба ҳодисаи редупликатсия рӯ ба рӯ шудааст: *аз ин канор то он канор, аз куҷо то куҷо* ва ғ.

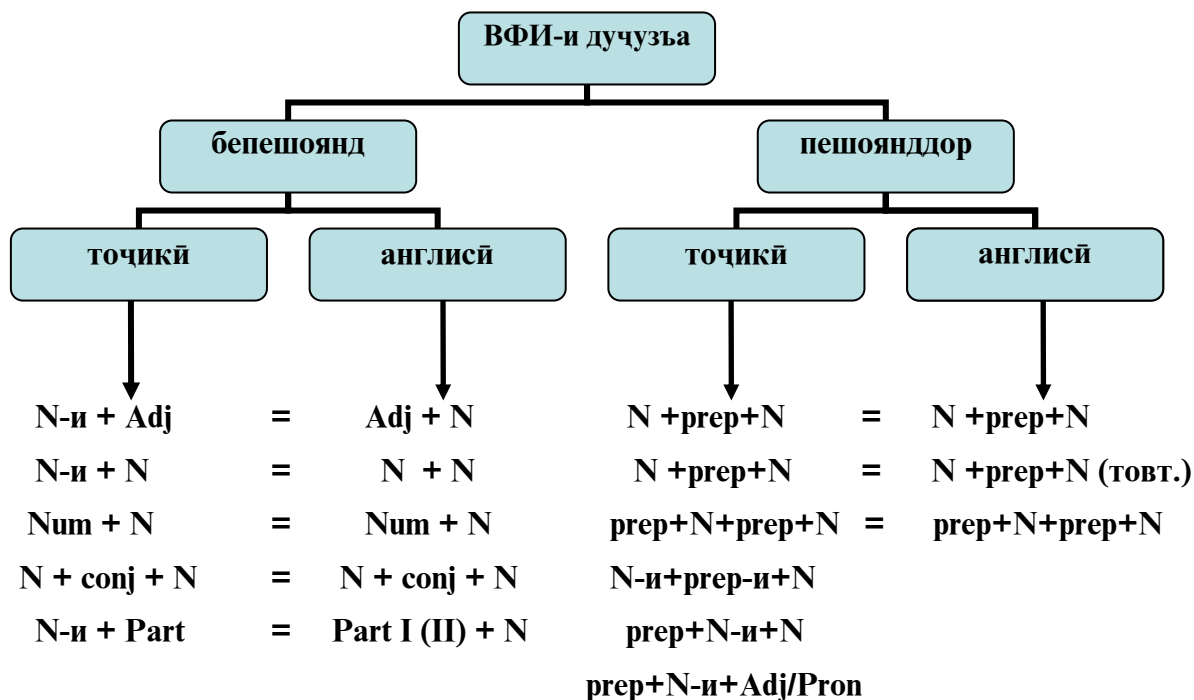
Дар забони англисӣ адади ин навъи ВФ нисбат ба забони тоҷикӣ зиёдтар буда, исму пешояндҳои он низ мухталиф мебошанд. Дар забони англисӣ низ исмҳои зидмаъно ва такроршаванда истеъмол шудаанд: *from end to end, from point to point, from head to foot, from the cradle to the grave*. Бар замми ин боз ВФ-е низ вучуд доранд, ки на аз исмҳои зидмаъно ё такроршаванда, балки аз навъҳои мухталифи исм ва пешояндҳо созмон ёфтаанд: *on the face of the earth, in the arms of Morpheus, between the horns of a dilemma, in the dead of winter*.

Дар қиёс бо забони тоҷикӣ дар забони англисӣ исмҳои хос дар ин ҷо бештар истифода мешаванд: *from Dan to Beersherba, from China to Peru*. Дигар навъҳои исм низ мавриди истифода қарор гирифтаанд (моддӣ: *from door to door, from hand to hand, маънӣ*: *from day to day, from point to point, ҷинс*: *on the crest of the wave, from the coast to coast*).

Доираи корбурди пешояндҳо дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ фарохтар буда, пешояндҳои *from, to, of, between, on, in* сермахсултарин ба ҳисоб мераванд.

Чамъбандии исмҳо дар доираи қолаби мазкур дар забонҳои муқоисашаванда сурат намегиранд.

ВФИ-и дучузъаи пешоянддор дар забонҳои муқоисашаванда аз рӯйи шумора тафовут доранд. Агар дар забони тоҷикӣ шумораи фразеологизмҳои бепешоянд зиёд бошанд, пас дар забони англисӣ ВФИ-и пешоянддор зиёдтаранд. Бо вучуди сершумориашон фразеологизмҳои исмии пешоянддори забони англисӣ қолабҳои зиёд надоранд. Аз шаш қолабҳои ВФИ-и пешоянддори дучузъа танҳо се қолаб барои забонҳои муқоисашаванда умумӣ буда, се қолаби дигар танҳо дар забони тоҷикӣ дида мешавад.

ВФИ-и забони тоҷикӣ дар гурӯҳи қолабҳои пешоянддор алоқаи мухталифи синтаксисиро нишон медиҳанд. Дар ин навъи қолабҳо бандаки изофӣ фаъл буда, яке аз воситаи асосии пайвастиши унсурҳои ВФ махсуб меёбад. Он на танҳо ба исм, балки ба пешояндҳо пайвасти гардида, қолабҳои нисбатан мураккабро ба вуҷуд меорад. Ҳамчунин, ҳодисаи редупликатсия ё худ такроршавии исм дар фразеологизмҳои пешоянддор ошкор гардид, ки дар ВФ бепешоянд дида намешуд.

II ВФИ-и бисёрҷузъа. ВФИ-и аз се ва ё зиёда унсурҳои маънидор ташкил ёфта, ҷузъи меҳвариашон исм буда, ҷузъҳои тобеъ аз исм, сифат, ҷонишин, шумора, масдар таркиб ёфтаанд. Унсурҳои ёвари он пешоянду пайвандак мебошанд. Воситаи асосии алоқаи ҷузъҳо дар фразеологизмҳои бисёрҷузъаи забони тоҷикӣ бандаки изофӣ ва дар забони англисӣ тартиби ҷузъҳо боқӣ мемонад. Ин навъ ВФИ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нисбат ба навъҳои болоӣ камшуморанд, аммо қолабҳои зиёдеро соҳибанд.

1. Inf - и + N (тоҷикӣ)

Ин қолаб танҳо дар забони тоҷикӣ мавҷуд аст. Масдар тавассути бандаки изофӣ ба исм, ки калимаи меҳвари ВФ ба ҳисоб меравад,

пайваст мешавад. ВФ асосан бо шакли таркибии масдарҳо ба вучуд омадаанд: *кушода шудани бахт, сафед шудани рӯз, рафтани сар ба Сурайё*. Сабаби қолаби мазкурро ба гурӯҳи ВФ бисёрчузъа ворид намудан дар он аст, ки онҳо асосан аз масдарҳои таркибӣ ба вучуд омадаанд.

Тартиби калима дар ин чо нақши муҳим мебозад, зеро ивазшавии онҳо сабаби ивазшавии ҳам вазифаи унсурҳо ва ҳам вазифаи худи ВФ мегардад. Агар дар ин қолаби ВФ исм калимаи меҳварӣ бошаду вазифаи исро иҷро намояд, бо тағйир ёфтани ҷойҳояшон он ба ВФ-и феълӣ табдил меёбад. Бар замми ин, дар қолаби мазкур масдар бетағйир мемонад, дар ВФ-и феълӣ қисми масдари он ба шахсу шумора тасниф мегардад.

Дар ин қолаб масдар чун воситаи ифодакунандаи номи амал хизмат менамоянд, ки ин ҷиҳат сабаби асосии мутааллиқ будани ин қолаб ба ВФИ мебошад. Дигар хусусияти хоси ин ВФИ дар он зоҳир мегардад, ки бо вучуди тавассути бандаки изофӣ тобеъ гаштани исм ба масдар он аз лиҳози маъно унсури такягоҳӣ ва меҳварӣ боқӣ мемонад. Исм вазифаи субъектеро иҷро менамояд, ки аз тарафи масдар он амал ифода ёфтааст: *хок хӯрдани тир, хоридани кафи даст, сафед шудани рӯз, кушода шудани бахт, гум задани дил, бор бастании забон, гарм шудани дил*.

Навъи сохтори мазкур ба осонӣ метавонад ба ВФ феълӣ табдил ёбад: *ҷамъ шудани хотир* → *хотир ҷамъ шудан*, *гарм шудани дил* → *дил гарм шудан*, *сафед шудани рӯз* → *рӯз сафед шудан*.

«Ҳар ду қолаб гунаҳои баробархуқуқро ташкил менамоянд, ки истифодаи мувозии (параллел) баъзе гунаҳои ВФ далели гуфтаҳои болост: *рафтани сар ба Сурайё* = *сар ба Сурайё рафтан*, *бар фалак шудани даст* = *даст бар фалак шудан*. Ин ду гуна танҳо аз лиҳози услубӣ аз ҳамдигар фарқ менамоянд. Чунон ки аён аст, шакли исми он бештар дар адабиёти бадеӣ ба қор бурда шуда, намуди феълии он аз ҷиҳати услубӣ бетараф буда, аз хусусияти обурангии услубӣ орист» [5, с.119].

Мутаассифона, ин қолаб дар забони англисӣ мавҷуд набуда, муодили нопурраи он ВФИ -и Participle I(II)+N аст.

Дар раванди қолаббандии ВФИ-и бисёрҷузъаи забонҳои муқоисашаванда сайъ намудем, ки бо назардошти қонуниятҳои хоси забонҳо қолабҳои ба ҳам монандро дарёфт намоем, зеро фразеологизмҳои бисёрҷузъаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо қолабҳои гуногун сохта шуда унсурҳои таркибиву тартиби онҳо мухталифанд. Ҳангоми таҳлили ВФИ-и бисёрҷузъа қолабҳои низ муайян гардиданд, ки танҳо ба яке аз забонҳо хос аст.

2. N-и + N -и + Adj /N (тоҷикӣ) = Adj/N + N + N (англисӣ)

Ин қолаб, асосан, аз исми таркиб ёфтааст. Дар ҳар ду забон ҷузъи меҳвариро исми ташкил менамояд. Дар забони тоҷикӣ воситаи алоқои ҷузъҳо тавассути ду банди изофӣ дар ҷузъҳои якуму дуюм ба роҳ монда шуда, дар забони англисӣ тартиби калимаҳо ва баъзан ифодаи исми дар ҳолати соҳибӣ нақши васлкунандагиро мебозад: *сайри гули сурх, даъвои нони қоқ, бакавули оши тайёр, банди гапи нағз, гули ошиқи печон, вазири дасту рост, наъли хари мурдагӣ – Blue Hen’s Chickens, poor man’s goat, the president’s official family, rich man’s goat.*

Дар забони тоҷикӣ шумораи ин навъи ВФ нисбат ба забони англисӣ зиёдтаранд. Баъзан ҷузъҳо тавассути як банди изофӣ таркиб меёбанд, ки хусусияти шевагӣ доранд: *чаими занак танг, сари гӯсола лесидагӣ, решаи дуо сабз, решаи ҳақ зӯр* ва ғ.

Калимаи меҳварӣ дар ВФИ-и забони тоҷикӣ дар аввали ибораи меистад, сипас калимаҳои тобеъ пайи ҳам меоянд. Баъзан ВФ пурра аз исми таркиб меёбад, вале ин ҳодиса нисбатан кам мушоҳида мешавад: *гули тоҷи хурӯс, доруи дарди сар, офтоби дари хона* ва ғ.

Дар забони англисӣ низ пайдарҳамии исмиҳо дар ВФ-и ин қолаб ба назар мерасанд: *the hell fire club, wild goose chase, dollar a year man.*

Ҷузъи меҳварии ВФ-и забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ дар охири ибори фразеологӣ қарор дорад. Дар гурӯҳе аз ВФ-и

бисёрчузъаи забони англисӣ, ки калимаи меҳвариаш исм аст, ҳар ду унсури тобеъ аз сифат таркиб ёфтааст: *the last great change, angry young man, Grand Old Man*.

Умумияти ин қолаби забонҳои муқоисашаванда ҷузъҳои таркибӣ буда, тафовуташон дар тартиб ва воситаи алоқаи унсурҳои он мушоҳида мешавад. Онҳо нисбат ба ВФИ-и дучузъа устувор буда, дар раванди муошират бетағйир дар шакли аслиашон ба кор бурда мешаванд. Исмҳояшон дар шумораи ҷамъ ифода намегарданд. Дар забони тоҷикӣ бошад, имконияти қабули бандакҷонишинҳо маҳдуд ва гоҳе номумкин аст.

3. N + conj + N-и + N (тоҷикӣ) = N + N + conj + N (англисӣ)

ВФИ-и бисёрчузъаи навъи мазкур дар ҳар ду забон ба мушоҳида мерасад. Он асосан аз се исм таркиб ёфта, тавассути пайвандак ба якдигар пайваст мешаванд. ВФИ-и забони тоҷикӣ тавассути пайвандаки -у сохта мешаванд. Пайвандак гоҳе ба унсури яқум ва гоҳе ба унсури дююм пайваст мешавад: *сиёҳиву сафедии чаим, ҷунбиши дегу табақ, айни долу зарб, норбони пасу пеш*.

Ин гуна ВФИ-и забони тоҷикӣ аз исмҳои сода ташкил ёфта, ҳеҷ гоҳ дар шумораи ҷамъ ифода намешаванд.

Дар забони англисӣ қолаби мазкур аз се унсури маънидор ва пайвандаки *and* таркиб ёфтааст: *rag, tag, and bobtail, bell, books and candle, highdays, holidays, and bonifire nights*.

Ҳамаи намунаҳои ВФИ-и бисёрчузъаи забони англисӣ дар доираи ин қолаб якхела набуда, балки ҳар яке бо мавҷудияти ягон унсури иловагӣ аз ҳамдигар фарқ доранд, яъне дар ҳар кадоми онҳо хосияти фардии сохториро метавон мушоҳида намуд. Он дар зиёдшавии унсурҳои таркибӣ, ивазшавии ҷойи пайвандак ва ҳатто илова гаштани пешоянд зоҳир мешаванд. Умумияти онҳо дар мавҷудияти пайвандак ва исмӣ будани ҷузъҳояш мебошад. Мо ин принсипро ба назар гирифта, ҳамаи ВФИ-и бисёрчузъаи забони тоҷикӣ ва англисиро, ки пурра аз се

исм ташкил ёфта, алоқаи байни ҷузъҳояшон тавассути пайвандак ба вучуд омадааст, ба қолаби мазкур ворид намудем.

ВФИ-и ин қолаби забони тоҷикӣ дар қиёс бо забони англисӣ муназзам ва ягона аст.

4. N-и + N/Adj -и + Pron (тоҷикӣ) = Pron + N/Adj + N(англисӣ)

Дар забонҳои муқоисашаванда ВФИ-и бисёрҷузъа ба ҷуз унсурҳои меҳварӣ (исм), боз аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ таркиб ёфтаанд. Ҷонишин дар гурӯҳе аз ВФИ ҳамчун ҷузъи доимӣ иштирок менамояд. Қолаби мазкур яке аз онҳост, ки аз ду исм ва ҷонишин сохта шудааст. Дар забони тоҷикӣ исми меҳварӣ дар оғоз ҷойгир шуда, тавассути бандакҳои изофӣ исми тобеъро ба худ пайваस्त мекунад, исми тобеъ бошад, дар навбати худ бо бандакҳои изофӣ ба ҷонишин васл мешавад: *дарди дили касе, раги кунҷковиш касе, асои дасти касе, вақти гармии чизе, захри чашми касе, шираи ҷони касе*.

Дар забони тоҷикӣ дар баъзе намунаҳо ҳодисаи иваз шудани исми тобеъ ба сифат низ воমেҳуранд: *дасти ростии касе, деги ҷӯшони чизе*.

Қисми интиҳории ВФИ баъзан бо ҷонишини шахсӣ ва гоҳе васл шудани бандакҷонишин ба исми тобеъ ифода мешавад: «*Раги кунҷковиш ман ба ҳаракат омада, аз хӯҷаи барои чӣ ба одамони бисёре бунак додани ӯро пурсидам*» [194, с.179].

«*Рӯзе раги кунҷковишам даста дода, аз набераи панҷсолаи Нурмуҳаммад пурсидам...*» [194, с.159].

Қисми ҷонишинии ВФ гоҳе ба ҷонишини шахсӣ ва баъзан ба ҷонишини соҳибӣ иваз мешаванд.

Дар забони англисӣ мисли забони тоҷикӣ ВФ аз исми меҳварӣ, тобеъ ва ҷонишин иборат буда, фарқ дар тартиби ҷузъҳо ва воситаи алоқаи унсурҳост. Дар забони англисӣ баръакс, яъне аввал ҷонишин, сипас исми тобеу такягоҳӣ меистад: *one's ewe lamp, one's pet aversion, one's heart desire, one's mother tongue*. Дар ин қолаби забони англисӣ чун дар забони тоҷикӣ ивазшавии исми тобеъ ба сифат мушоҳида мешавад: *one's*

last home, one's native health, one's best girl, one's last card, one's latter end, one's bounden duty, one's right-hand man, one's guilding star, one's weak spot, one's old woman.

Чунон ки аз мисолҳо бармеояд, дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ на танҳо ҷузъҳои таркибӣ аз исмҳои сода, балки сохтаву мураккаб низ иборатанд. Дар забони англисӣ истифодаи ҷонишинҳо бо ҷонишинҳои соҳибӣ маҳдуд мегарданд.

5. Num + N + N (тоҷикӣ)

Ин қолаб хоси забони тоҷикӣ буда, тавассути шумора ва ду исм сохта мешавад. Алоқаи ҷузъҳои таркибиашон ба таври мухталиф ба вуқӯъ омада, баъзан тавассути бандаки изофӣ ва гоҳе бидуни он сурат мегирад. Аммо тартиб ва таркиби унсурҳои таркибиаш бетағйир буда, дар ибтидо шумора ва сипас исмҳои тобеву такаҷоҳӣ меистанд: *як дарди сар, як бурда нон, ду даҳан гап, даҳ ангушт ҳунар, чор тараф қибла, як сари қадам, як чаккаи даҳон, як умри дароз, як шаби озод.*

6. N-и + Num + N (тоҷикӣ)

Қолаби мазкур мисли қолаби қаблӣ буда, танҳо дар забони тоҷикӣ вомехӯрад. Фарқи он аз навъи болоӣ дар тартиб ва воситаи алоқаи ҷузъҳои таркибист. Исми меҳварӣ дар интиҳои ВФ истода, тавассути бандаки изофӣ исми тобеъро ба шумора ва сипас ба худ васл мекунад. Бандаки изофӣ дар ин ҷо воситаи асосии васлшавӣ ба ҳисоб меравад: *харбузаи як палак, овораи ду дунё, сари ду по, гадои як порча гӯшт.* Исмҳои ин қолаб аз рӯи сохтор сода буда, унсури шуморавиашон аз шумораи миқдорӣ таркиб ёфтааст. Ҷамбандии исм дар ин навъи ВФИ номумкин аст.

7. Num +N-и + Adj (тоҷикӣ)

Ин қолаб танҳо дар забони тоҷикӣ мавҷуд буда, аз се калимаи маънодор иборат мебошад. Шумора дар аввали ВФ истода, баъд исм ба воситаи бандаки изофӣ ба сифат пайваست мешавад: *як пули сиёҳ, ду дастӣ хушк, як шаби озод, чор ишкели бутун, як хари калон, ду чашими дидагӣ* ва ғ.

Дар ин қолаб асосан шумораҳои миқдории *як, ду, чор* истифода мешаванд. Қисми меҳварӣ аз исми сода таркиб ёфта, чузъи адъективӣ аз сифатҳои асливу нисбӣ иборат аст.

Аз ВФИ-и дучузъаи навъи N-и+Adj як қатор ВФ бисёрчузъаи ин навъи фразеологизмҳо ба вуҷуд омадаанд: *ҳоли зор – як ҳоли зор, нони беминнат – як лаб нони беминнат, кори наст – як кори наст*.

Дар бештари ВФ шумораи миқдории «як» истифода мешавад. Он на барои ифодаи адади ягон ашё ё падидаву ҳодиса, балки шартан чун воситаи таъкидӣ барои пурзӯр намудани маъно истифода мешавад. Дар забони англисӣ артикли номуайянии «a (an)» бештар чун ивазкунандаи шумораи «як» барои ифодаи «кадом як ашё» истифода мегардад. Барои он ки дар забони англисӣ айнан дар қолаби мазкур ВФИ дида намешавад, муодили онро метавон ВФ дучузъаи навъи Adj +N, ки бо артикл сохта шудааст, шуморид: *a hot baby – як духтари зебо, a great lion – як одами калон, a clear day – як рӯзи равшан: «Christminster is out across there, by that clump. You can see it – at least you can on a clear day»* [200, с. 40]. – *Кристминстер дар он тарафи бутазорон аст. Онро метавон танҳо дар як рӯзи равшан دید.*

8.N-и + Adj -у + N/ Adj (точикӣ)

Дар забони тоҷикӣ боз як қолаби бисёрчузъаи ВФИ мавҷуд аст, ки аз исму сифат ташкил шудааст. Дар қолаби мазкур ду воситаи алокаи синтаксисӣ – бандаки изофӣ ва пайвандаки -у унсурҳояшро ба ҳам васл менамояд: *мурғи беболу нар, гапу ҳарфи бисёр, лабу даҳони бефаровез, кори чаппаю поскуно, қошу қавоқи овезон*. Дар намунаҳои овардашуда воситаҳои алоқа дар унсурҳои таркибӣ ҷойи худро иваз намуда, тартибу таркиби онҳо бетағйир боқӣ мондаанд. Миқдоре аз ВФИ-и мазкур дар заминаи фразеологизмҳои дучузъаи пайвандакдори чида ба вуҷуд омадаанд: *гапу ҳарф – гапу ҳарфи бисёр, ҷангу ҷидол – ҷангу ҷидоли хушин, қошу қавоқ – қошу қавоқи овезон*. Ягона муодили қолаби мазкур дар забони англисӣ қолаби N + N +conj + N шуда метавонад.

Таҳлили ВФИ-и бисёрчӯзба нишон дод, ки дар забони тоҷикӣ қолабҳои мухталифи ВФ мавҷуданд, ки дар забони англисӣ муодили он дида намешавад. Новобаста ба ин, дар забони англисӣ низ ВФИ-е дарёфт гардиданд, ки қолабҳои ба худ хос доранд. Қолабҳои зерин аз ҷумлаи онҳост:

9. N + prep + Pron+ N (англисӣ)

Қолаби мазкур аз рӯи сохтор мураккаб буда, аз исми меҳварӣ, пешоянд, ҷонишин ва исми тобеъ иборат аст: *stagger to one's feet, a frog in one's throat, a hear in one's soup, a chink in smb's armour, a glim in smb's eyes, the cut of smb's jib, a feather in one's cap*. Ин қолаби ВФИ дар забони англисӣ нисбат ба қолабҳои дигари фразеологизмҳои бисёрчӯзба сершумор буда, ҷузъҳои таркибиаш низ сохторан гуногунанд. Дар созмони онҳо пешояндҳои мухталиф ба кор бурда шудаанд: *a blot on one's escutcheon, a cloud on one's brow, a flea in one's ear, stagger to one's feet, a labour of one's hand*.

10. N + prep + Adj + N (англисӣ)

Ин навъ ВФИ аз исму сифат ва пешоянд иборат буда, исми меҳварӣ дар ибтидо қарор дошта, сифат ва исми тобеъ ба воситаи пайвандак ба он пайваст мешаванд: *the lady of easy virtue, the land of the golden fleece, a bit of blue sky, Prince of the Holy Roman Chirch*.

Пешоянди *of* дар ташкили ин гуна ВФ фаъол буда, ба таври фарох истифода мегардад. Агар дар ВФ-и бисёрчӯзбаи қолабҳои дигар исмҳои хос кам ё тамоман истифода нашаванд, вале дар ин ҷо онҳо серистеъмол мебошанд: *the Land of the Midnight Sun, the Land of the Rising Sun, the Committee of the Whole House, Jack in law cellar*.

Ҷузъҳои таркибии ин қолаб асосан аз исму сифати сода ташкил гардидааст. Паҳлуи фарқкунандааш боз дар он аст, ки артиклҳо, бахусус, артикли муайяни бисёр қорбаст мешавад. Ҳатто, дар як ВФ гоҳе ду артикл ба назар мерасад: *the cow with the iron tail, the Land of the Midnight Sun, the Land of the Rising Sun*.

Исмҳои дар таркиби ВФ омада имконияти дар шумораи чамъ истифодашавиро доранд. Гоҳе исми меҳварӣ ва гоҳе исми тобеъ пасванди чамъбандии -s қабул менамоянд: *the land of steady habits, Knights of the Round Table, the knights of the Golden Circle, the knight of the rueful countenance.*

Баъзан ҳолати зиёдшавии унсурҳои ВФ ба назар мерасад: *ignorance of the low excuses woman, the cynosure of all eyes, a dimond of the first water, the gentleman of the three outs, administrator with the will annexed.*

11. Adj + N + prep + N (англисӣ)

Дар ин қолаб, баръакс, исми меҳварӣ дар ҷойи дуоим қарор дошта, сифату исм ва пешояндро ба худ тобеъ менамояд: *a clean bill of health, long arm of the law, the old folks at home, the best Club in London, long arm of the concidence.*

Чун дар қолаби қаблӣ дар ин ҷо низ исмҳои хос бештар ба назар мерасанд ва аз ҷиҳати сохт бештарашон исмҳои сода мебошанд: *the New England of the West, the Great Cham of Literature.* Дар ташкили ВФ-и пешояндҳои гуногун истифода мешаванд, аммо пешоянди *of* аз ҳама серистеъмол аст: *the living image of somebody, fine cattle of fish, the old folks at home, the best Club in London.*

12. Adj +N +prep + Adj + N (англисӣ)

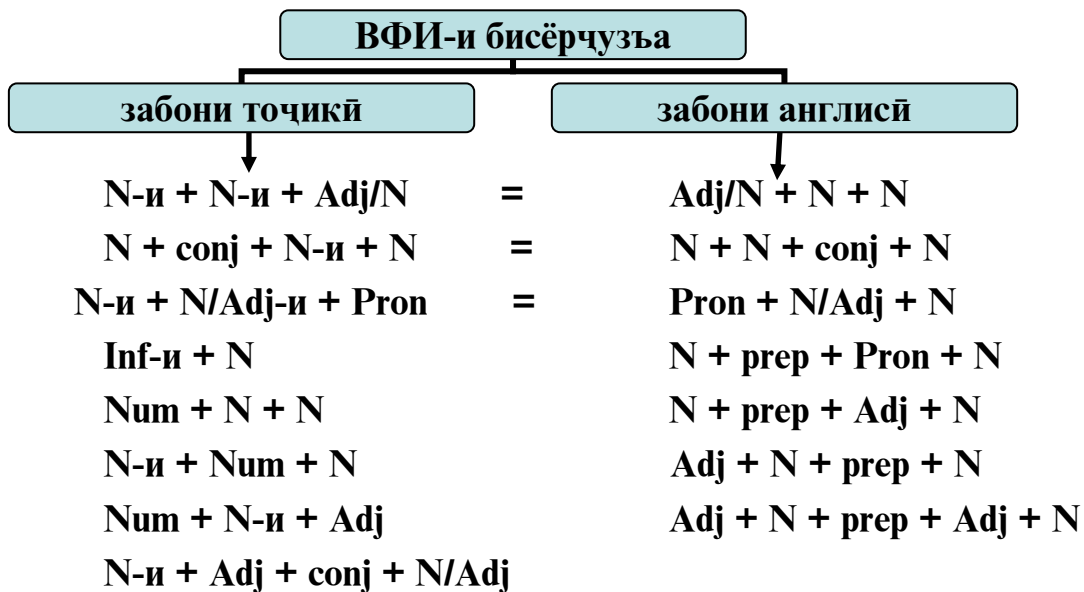
Қолаби бисёрҷузъаи мазкур хоси забони англисӣ буда, аз чор унсуре маънидор иборат аст. Он аз ду исм ва ду сифату пешоянд таркиб ёфтааст: *a big fish in a little pond, a big frog in a little pond, an iron fist in a velvet glove.* Мутаассифона, намунаҳои ин қолаб дар забон ангуштшумор буда, нисбат ба қолабҳои болоӣ кам дучор мешаванд. Артикл ҳамеша дар таркиби онҳо мавҷуд буда, асосан навъи номуайянии он истифода мешавад.

ВФИ-и бисёрҷузъаи пешояндор дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ ҳам аз рӯйи адад ва ҳам аз рӯйи қолаб сершумор мебошанд. Аз сабаби он ки дар созмони ВФ пешоянди *of* ба қор бурда

мешавад, унсурҳои дигар ба исми меҳварӣ тобеъ гашта, ҳолати (падеж) соҳибиро ба вучуд меорад.

Дар забони тоҷикӣ як қатор ВФ-е мавҷуданд, ки аз чор унсур иборат буда, яке аз ҷузъҳои он ба таври такрор ифода мешавад. Бештари ин навъ фразеологизмҳо дар забони гуфтугӯӣ вомехӯранд: *на Хумба на Румба, на хӯканда на ҷӯканда, на хамиру на фатир, на гармиба тоқат на хунукиба, на ўро хатар, на ўро зафар*. Дар баробари ин боз чандин ВФИ-е дарёфт гардиданд, ки хусусиятҳои хоси сохторӣ дошта ба қолабҳои овардашуда мувофиқ нестанд: *даҳ ангушт даҳ ҳунар, як гиребону ду калла, об ба лаби ҷӯй баробар, мури аз хона калон, девонаи ба кори худ ҳушёр, чизи чор кас медуагӣ, як по дар гӯр, каси худашба тинҷ ва ғ.* Бештари ин ибораҳо ВФИ-и халқӣ буда, дар асоси лаҳҷаву шеваҳои минтақаҳо ба вучуд омадаанд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки бо қолабҳои фразеологизмҳои забони адабӣ мувофиқ намеоянд.

Дар забони англисӣ низ ВФИ-е мавҷуданд, ки хусусияти хоси сохторӣ доранд: *the head and the front of smth, a land with milk and honey, a grain of wheat in a bushel of chuff, second cousin once removed, clock on his own dungfull, a foreman worthy of smb's wheel, the crackling of thorns under a pot.*

Натиҷаи таҳлили сохтори ВФИ-и бисёрҷузъа нишон дод, ки аз дуvozдаҳо қолабҳои овардашуда танҳо се қолаб барои забонҳои муқоисашаванда умумӣ мебошанд. Боқимонада қолабҳо ба яке аз

забонҳо тааллуқ доранд. Масалан, барои забони тоҷикӣ қолабҳои Inf + N; Num +N+N; N-и + Num +N ; Num + N-и +Adj; N-и+ Adj + conj + N/Adj хос буда, барои забони англисӣ қолабҳои N + prep + Pron +N; Adj +N + prep + N ; N+ prep + Adj +N; Adj +N +prep Adj +N мувофиқанд.

Дар ВФИ-и бисёрчӯзъа истифодаи ин ё он ҳиссаи нутқ дар яке аз забонҳо бартарӣ дорад. Масалан, истифодаи шумора дар бештари ВФИ-и забони тоҷикӣ ба назар мерасанд. Он гоҳе дар ибтидо ва гоҳе дар байни ВФ қарор мегирад ва ҳамеша чун яке аз унсуре доимӣ дар фразеологизмҳо боқӣ мемонад. Аммо дар забони англисӣ пешояндҳо дар таркибҳои устувори бисёрчӯзъа бештар ба кор бурда мешаванд. Пешоянди *of* яке аз пешояндҳои серистеъмол ба шумора рафта, қариб дар ҳамаи ВФ пешоянддор иштирок менамояд. Таҳлили категорияи грамматикӣ исми меҳварӣ дар қолабҳои мухталифи ВФИ нишон дод, ки дар забони англисӣ қариб ҳамаи намуди исмҳо ба кор бурда мешаванд, аммо дар забони тоҷикӣ исмҳои хосу бечон камтар ба мушоҳида мерасанд ва гоҳе дар қолабҳои муайян тамоман иштирок намеkunанд.

2.4. Гунаҳои воҳидҳои фразеологии исмӣ

ВФ воҳидҳои устувори забон буда, ҳамеша дар шакли аслиашон такроран дар нутқ истифода мешаванд. Ивази унсурҳои он имконнопазир буда, тағйири он ба вайрон шудани яклухтии шакли маъно сабаб мегардад. Новобаста ба ин, гурӯҳе аз ВФИ-е дар забонҳои муқоисашаванда мавҷуданд, ки хосияти ивазшавандагии сохторро доранд. Хосияти шакливазкунандагӣ на ба ҳамаи ВФ тааллуқ дошта, танҳо гурӯҳе аз онҳо ин хусусиятро соҳибанд.

Яке аз чӯзъаҳо, ки омили гунаҳои (вариантноқӣ) ВФИ дар забонҳои омӯхташаванда мегарданд, ҷонишин мебошад. Дар ВФИ-и ин забонҳо вобаста ба ҳолати нутқ ин чӯзъ ба ҷонишини шахсӣ, соҳибӣ, исм ва ё ибора иваз карда мешавад. Аз ин рӯ, ин хосияти унсуре тобеъро ба назар гирифта дар фарҳангҳои фразеологӣ шартан чӯзъи тағйирпазири

фразеологизмро дар забони тоҷикӣ бо калимаҳо *касе*, *чизе* ва дар забони англисӣ *one's*, *somebody's* (somebody's), *smth* (something), *somebody* ишора менамоянд.

Одатан, дар забони англисӣ ҷонишини *one's* ба яке аз ҷонишинҳои соҳибӣ ва *somebody's* (somebody's) низ бо ҷонишини соҳибӣ иваз карда мешавад. Ҷонишини *somebody* ба ҷонишини шахсӣ иваз мегардад, аммо ҷонишини номуайянии *something* бештар маврид бо исм ё ибораи исмӣ иваз мегардад.

Унсурҳои ҷонишиндори *касе* бо ҷонишини шахсӣ, соҳибӣ, бандакҷонишин ва ё исм иваз мешавад. Ба ҷои ҷонишини *чизе* бошад исм ё ибораи исмӣ гузошта мешавад.

«Ҷонишини худ дар таркиби ВФ маънои умумизабонии худро ҳифз намуда, чун воситаи паҳнкундаи исм хизмат намуда, онро бо семантикаи пасивӣ комил менамояд» [5, с. 151].

Дар гурӯҳе аз ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда ҳолати ҷойивазкунии ҷузъҳои руҳ медуҳад. Тағйири қолаб ба гурӯҳе аз ВФ аз ҷиҳати маъно таъсир гузорад, ба гурӯҳи муайяни дигар ба сохти грамматикӣ ва функсияи семантикии он таъсир мерасонад. Масалан, бо ивази ҷойҳои унсурҳои намунаҳои зер маънои он низ пурра дигар гардида, баъзеашон аз ВФ ба ибораи озод мубаддал мешаванд: *gapu rost* – *рости гап*, бо *руйи сурх–сурхи* *руй*.

Миқдоре аз ибораҳои ҷидаи навъи дучузъаи пайвандакдори забони тоҷикӣ бо вучуди тағйири ҷойҳои ягонагии фразеологӣ – функсияи синтаксисӣ ва яклухтии маънояшро ҳифз менамояд: *фиребу найранг* – *найрангу фиреб*, *дилу ҷон* – *ҷону дил*, *шабу рӯз* – *рӯзу шаб*, *гаму гусса* – *гуссаву гам*, *калону хурд* – *хурду калон*.

Баъзан дар натиҷаи ҷойивазкунии калимаҳои таркибии ВФ дучузъаи бепешоянд калимаи фразеологӣ мураккаб ба вучуд меояд: *дасти кӯтоҳ* – *кӯтоҳдастӣ*, *сари баланд* – *сарбаландӣ*, *дили танг* – *дилтангӣ*, забони *ширин* – *ширинзабонӣ* ва ғ.

Дар забони англисӣ низ ҷойивазкунии ҳиссаҳои ВФИ вомехӯранд, ки дар натиҷа қолаби ВФ тағйир ёфта, мазмун бетағйир мемонад: *the bath of blood – blood bath, alien enemy – enemy alien, a labour of Sisyphus – Sisyphean labour*.

Ҷойивазкунии унсурҳои миқдоре аз ВФ-и забони англисӣ ҳолати конверсияро ба вучуд оварда, ВФИ ба навъи дигари фразеологизм (бештар ба ВФ-и феълӣ) мубаддал мешавад: *broken heart* (исмӣ) – *broke one's heart* (феълӣ) – *heartbroken* (сифатӣ).

Гунаокии ВФ дар забони англисӣ боз дар намуди имлоӣ рух медиҳад. Гурӯҳе аз ВФ баъзан бо ҳарфи калон ва гоҳе чун исми ҷинс бо ҳарфи хурд навишта мешаванд: *the angel of death – the Angel of Death, Jack in office – jack-in-office, a bloody Mary – a bloody mary, the First Lady – the first lady, Number One – number one*.

Яке аз хусусиятҳои грамматикӣ, ки дар сохтори фразеологизмҳои забони англисӣ мушоҳида мешавад, мавҷудияти артикл мебошад. Артиклҳои муайяниву номуайяни дар гурӯҳе аз ВФИ-и муқарраргардида ҷузъи доимӣ ва ҳатмӣ ба шумор мераванд. Дар баробари ин, ВФИ-е мавҷуданд, ки бо артикл ва бидуни он истифода мешаванд, яъне гунаокӣ дар истифодаи артиклҳо мебошад: *one's last card – one's the last card, Johnny-Head-and-Air – Johnny-Head-and the Air, mortail coil – the mortail coil*.

Дигар намуди гунаокии ВФИ ба ҳодисаи фонетикӣ вобаста мебошад, ки яке аз унсурҳои фразеологизмҳо бо он дучор мешавад. Гунаокии фонетикӣ дар натиҷаи афтидан ё тағйир ёфтани овозҳои яке аз ҷузъҳои ВФ ба вуқӯъ меояд: *аз тағи дил – аз таҳи дил, аз нигоҳи аввал – аз ниғаҳи аввал, кафтари дубома – кабӯтари дубома; the land of the leal – the land o'the leal, the land of Cakes – the land o'Cakes*.

Гунаокӣ ҳамчунин дар натиҷаи ивази яке аз ҷузъҳои маънидори ВФИ ба муродифи он ба вучуд меояд. Тағйири ҳам калимаи меҳварӣ, ҳам калимаи тобеъ ва гоҳ унсурҳои ёвар низ имконпазир аст: *фикру хаёл*

– *фикру андеша, бори андӯҳ – бори ғам, ғати талх – сухани талх, сол то сол – сол аз сол, рӯз ба рӯз – рӯз то рӯз.*

Дар забони англисӣ низ ин падида ба назар мерасад: *a good deal – a great deal, the letter of attorney – a warrant of attorney, a hot baby a – a warm baby, a queer bird – a strange bird.*

Гунанокӣ яке аз меъёрҳои сохторӣ-грамматикии гурӯҳи муайяни ВФ ба ҳисоб меравад. Он бо роҳҳои мухталиф ба вучуд омада, ба тарзи навишт, талаффуз ва дигаршавии унсурҳои таркибии ВФ вобаста аст.

Иловашавии калима ё худ васеъшавии ВФ омили дигари гунанокии онҳо мегардад. Барои пурзӯр намудани мафҳуми ВФ ба таркиби он унсури иловагӣ ҳамроҳ карда мешавад. Ҳар дуи ВФ метавонанд ба таври васеъ истеъмол шаванд. Иловашавии калима, албатта, ба дигаршавии қолаби ВФ таъсир мерасонад: *пули сиёҳ – як пули сиёҳ, дасти хушк – ду дасти хушк – дасти хушку холӣ, дарди сар – як дарди сар.*

Дар забони англисӣ ин тарзи гунанокӣ нисбатан бештар ба назар мерасад: *a change of heart – a change of one’s heart, the Gate City – the Gate City of the South, beam in one’s eye – beam in one’s own eye, flesh and bone – one’s flesh and bone.*

Чунон ки аён гашт, гунанокии ВФИ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо роҳҳои мухталиф ба вучуд меоянд. Гурӯҳе бо тағйироти фонетикӣ, дигаре – морфологӣ ва сеюмин – луғавӣ дучор мешаванд.

Масъалаи гунанокии ВФ яке аз масъалаҳои баҳсноки фразеология ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, лозим аст, ки барои муайян намудани гунаҳои ВФ байни муродифот ва вариантнокӣ сарҳади муайян гузошта шуда, онҳо аз рӯйи як принцип ба гунаҳо ва муродифҳои фразеологӣ ҷудо гардида, омӯхта шаванд. Гунанокӣ – қисман тағйири фонетикӣ, луғавӣ ё грамматикии ҷузъҳои ВФ буда, шакл, тарзи навишт ва талаффузи он тағйир ёфта, яклухтии маъно, образнокии он ҳифз мегардад.

Гунанокии ВФ боз ба мавқеи истифодабарии он марбут аст. Омилҳои дигари вариантҳои фразеологӣ, чунон ки профессор Ҳ.

Мачидов қайд мекунад, «бо мақсади услубӣ ба вучуд оварда мешаванд. Дар раванди тасвири ҳодисаву воқеа барои ба мазмуни ВФ зам намудани тобишҳои нави маъноӣ ва обуранги бадеӣ баъзе чӯзӣ ва унсурҳои грамматикӣи ВФ иваз ё партофта мешаванд, гоҳо ин ё он чӯзӣи ВФ тағйир наёбад, ҳам фразеологизм ба тобишҳои нави экспрессивӣ соҳиб мешавад» [79, с. 59].

Тағйироти қолабӣ ва ивази унсури таркибии он навъҳои асосӣ ва эътирофшудаи гунаҳои фразеологизмҳо боқӣ мемонад. Дигаршавии чӯзӣи таркибии ВФ ба умумияти шаҷаравии (генетикӣи) он бо калима марбут буда, аз ин сабаб имкони тағйир ёфтани ВФ ба тағйироти луғатҳо монанд аст. Тағйироти луғавӣи ВФ аз тарафи забоншиносони зиёде муқаррар карда шудааст, аммо дар бештари асарҳои илмӣ марбут ба фразеология метавон мушоҳида намуд, ки тағйироти луғавӣи яке аз чӯзӣҳо бо мақсади дарёфти муродифоти ВФ қатъиян инкор карда мешавад. Аз ин лиҳоз, дарёфти ҳудуд байни гунаҳои фразеологӣ ва муродифоти ВФ масъалаи муҳими фразеология боқӣ мемонад.

Н.М. Шанский се намуди гунаи фразеологиро муайян менамояд: «1) фразеологизмҳои, ки таркибашон мухталиф, вале маъноӣ умумиашон якхела аст; 2) фразеологизмҳои, ки чӯзӣҳои таркибиашон аз ҷиҳати грамматикӣ аз ҳам фарқ мекунад; 3) фразеологизмҳои, ки аз якдигар бо андозаи каму зиёд тафовут доранд, яъне ВФ-е, ки дар шакли кӯтоҳ ва васеъ истифода мешаванд» [144, с. 57].

Ҳ.Мачидов бошад се навъи зерини гунаҳои фразеологиро пешниҳод менамояд: «1) варианти фонетикӣи ВФ дар натиҷаи ба таркиби ВФ дохил шудани калимаҳои вариантдор ба вучуд меояд; 2) варианти морфологӣ дар натиҷаи тағйирёбии ягон унсури грамматикӣи ВФ пайдо мешавад; 3) вариантҳои лесикӣи ВФ аз тағйироти яке аз чӯзӣҳои дохили он ба вучуд меоянд. Вариантҳои лексикӣ аз навъҳои хеле сермаҳсули вариантҳои фразеологӣ мебошад. Дар забони тоҷикӣ ин хели вариантҳои фразеологӣ хеле маъмул аст» [79, с.60-61].

Олими дигари рус А.И. Фёдоров бар он ақида аст, ки ивази унсури таркиби ВФ ба муродифи он, сабаби ба вучуд омадани муродифоти фразеологӣ на гунаокии он мегардад, зеро ивази ҷузъи ВФ ба тағйири хосияти образнокӣ, услубӣ ва баҳогузориву экспрессивии он сабаб мегардад.

Аммо бар хилофи ақидаи боло В.М. Мокиенко бар он назар аст, ки ин тавсиф боиси васеъшавии доираи муродифоти ВФ ва маҳдуд гаштани вариантҳои фразеологизмҳо мегардад. На ҳама вақт тағйироти луғавии ВФ омили дигаршавии образнокӣ, хосият ва услуби ВФ мегардад.

Сарчашмаи пайдошавии гунаҳои ВФ дар забонҳои муқоисасаванда ба таври мухталиф рӯй додааст. Роҳҳои умумии пайдошавии гунаҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ афтидан ва ё илова шудани калимаи нав, тағйири ҷонишинҳо вобаста ба ҳолати нутқ, ивазшавии тартиби ҷойгиршавии унсурҳои таркибӣ мебошад. Забони англисӣ низ дар навбати худ баъзе хусусиятҳои вариантҳои фразеологӣ дорад. Масалан, навиштани ВФ дар ду шакл бо ҳарфи калон ва хурд, яққоя ё ҷудо яке аз он хусусиятҳо ба шумор меравад.

Натиҷаи таҳлилҳо нишон дод, ки гунаҳои ВФИ-и забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ навҳо зеринро дорад: а) гунаҳои ҷузъи ҷонишинӣ; б) инверсия ё ҷойивазкунии унсурҳо; в) гунаҳои имлоӣ; г) гунаҳои фонетикӣ; ғ) гунаи луғавӣ, яъне ивази яке аз унсурҳо ба муродифи он; д) илова гаштани ёридихандаҳо ё партофта шудани онҳо (пешоянд, пасоянд, артикл ва ғ.).

Хулосаи боби II

Дар боби дуҷуми диссертатсия чанбаи сохторӣ-грамматикии ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтанд.

Таҳлили паҳлуи сохтори ВФИ нишон дод, ки омӯзиши он барои ҳалли масоили семантикии он муҳим мебошад. Бо дарки муносибати дохилии он метавонем то ҷӣ андоза алоқа ва умумият доштани онро бо

маънои яклухти он муайян намуд. Новобаста ба кӯчиши маъниҳо мафҳуми ифодакунандаи ВФ аз маънии унсурҳои таркибӣ сарчашма мегирад.

Тазаккур бояд дод, ки омӯзиши масоили сохторӣ-грамматикии ВФИ дар сатҳи типологӣ бисёр муҳим буда, таҳқиқи амиқи он имконият медиҳад, ки умумият ва фардияти сохторӣ-грамматикии ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда ошкор гардида, дараҷаи инъикоси қонуниятҳои забон ба ибораҳои устувори исмӣ дар забонҳои муқоисашаванда муайян карда шаванд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда сохторан ва таркибан гуногун буда, асосан аз ду ва ё се ҷузъи маънодор сомон ёфтаанд. ВФИ-и дучузъа навъи сершумор, аммо ВФИ-и бисёрҷузъа гурӯҳи гуногуншакли забонҳои муқоисашаванда мебошанд. Бо вучуди шумораи на чандон зиёдашон фразеологизмҳои исмии бисёртаркиба дорои қолабҳои мухталифи сохторианд. Агар умумияти қолабҳо байни ВФИ-и дутаркиба зиёд бошад, пас, дар фразеологизмҳои бисёртаркиба фарқиятҳои қолабӣ зиёдтар ба чашм мерасанд.

Фарқияти қолабии ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда бештар ба қонуниятҳои грамматикӣ забонҳои муқоисашаванда иртибот дошта, дар тартиби ҷойгиршавии унсурҳо, воситаи алоқаи ҷузъҳо зохир мегардад. Дар ВФИ-и забони англисӣ мавҷудияти артиклҳои муайяниву номуайянӣ, ифодаи исм дар ҳолати соҳибӣ ва дар забони тоҷикӣ истифодаи бандаки изофӣ ҷиҳатҳои фарқкунандаи сохторӣ-грамматикии онҳо мебошанд.

Гунанокӣ ҳамчун падидаи сохторӣ-грамматикии ВФ баррасӣ гардида, роҳҳои бавучудой ва навъҳои он тавсиф гардиданд. Таъкид гардид, ки тағйирпазирӣ ба гурӯҳи муайяни ВФИ роиҷ буда, гунаҳои он аллакай дар забон маълум ва устувор гаштаанд. Гунаҳои ВФ як шакли аллакай устуворгаштаи фразеологизмҳои умумимаъно мебошад.

БОБИ Ш. ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИЮ СЕМАНТИКИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ИСМӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

3.1. Воҳидҳои фразеологии исмии асли дар

забонҳои муқоисашаванда

ВФ дар хазинаи луғавии ҳар як забон ҳиссаи бузургро ташкил мекунад. Онҳо чун воҳиди тайёру забонзада бо яклухтии маъно ва устувории сохташон аз дигар таркибҳои забонӣ тафовут доранд.

Таркиби фразеологии забонҳои муқоисашаванда низоми басо мураккабгаштаро менамояд, ки дар натиҷаи рушду такомули бисёрасраи ин забонҳо ба вучуд омадааст. Забонҳои муқоисашаванда, ки захираи бойи луғавию фразеологӣ доранд, хосиятҳои ба худ хоси пайдоиш ва таҳаввули таркиби фразеологиро дар бар мегиранд. Роҳҳои пайдошавии ВФ дар забонҳои омӯхташаванда ба таври мухталиф сурат мегирад. Дар ВФ анъана, фарҳанг, тартиби рӯзгордорӣ ва таҷрибаи ҳамон халқ таҷассум ёфтааст. ВФ нисбат ба дигар таркибҳои забонӣ хусусиятҳои забони ҳамон халқ ва тафаккури ҳамон миллатро таҷассум менамояд.

Қисми бештари фразеологизмҳои забонҳои муқоисашавандаро ВФИ-и асли ташкил медиҳанд. Ин ҳиссаи ВФ асоси таркиби фразеологӣ ё худ захираи фразеологии забонҳои мазкурро ташкил медиҳад. Аксари онҳо дар ҳамон шаклу маъно аз насл ба насл интиқол ёфта, то ба имрӯз омадаанд.

Агар ба маводҳои бадастомада назар андозем, хулоса метавон кард, ки захираи фразеологии забонҳои муқоисашаванда чандин аср қабл аз ин ба вучуд омада, то ба замони мо расидааст. Ибтидои ин гуфтаҳо осори илмӣ ва адабии адибон ва муҳаққиқони асри миёнагии тоҷику англис аст. Новобаста ба рушди забон ва ҷамъият ВФ, бахусус, ВФ-и аслии ин забонҳо кӯҳна ё аз истеъмол намебароянд. Баръакс, бо гузашти вақт дар забон мавқеи онҳо устувортар мегарданд. Сабаби асосии устувории ин таркибҳо мавҷудияти калимаҳои сирф асли дар таркибашон мебошад, ки таҳлили луғавии ҷузъҳои онҳо далели возеҳи ин

гуфтаҳост. Дар натиҷаи мушоҳидаҳо ва омӯзиши фарҳангҳои фразеологӣ, бахусус ВФИ-и забони тоҷикӣ, муайян гашт, ки унсурҳои таркибии фразеологизмҳо қариб пурра аз калимаҳои тоҷикӣ иборатанд. Бо калимаҳои *рӯй, сар, даст, дил, забон, кор, гап, чаши* қисми зиёди ВФИ ташкил ёфтаанд. Аксари ин калимаҳо доимӣ, меҳварӣ ва маъниофар мебошанд. Бо вучуди рушди забон ва интиқол ёфтани калимаҳои ғайр ба забонҳои болозикр ба таркиби фразеологӣ таъсир нарасонидааст.

Захираи фразеологии забонҳои муқоисашаванда манбаъҳои мухталифи пайдоиш дорад. Он чун воситаи ифодакунандаи мафҳумҳои гуногун ва мубрам дар натиҷаи ягон ҳодисаҳои таърихӣ, алоқа бо ривоятҳои асотирӣ, эътиқоду боварҳо, анъанаву одатҳо, кӯтоҳу суфташавии зарбулмасалу мақолҳо ва ғайра ба вучуд омадаанд.

Сарчашмаи пайдошавии ВФИ-и забони тоҷикӣ асосан таҷрибаи ҳаётии ҳалқи тоҷик, хосияти маҷозӣ касб кардани таркиби чӯзҳо ва ҳуди ВФ, робитаи ВФ бо анъанаву фарҳанг, тарзи рӯзгордорӣ ва ташкили ВФ аз ҷониби адибон мебошад.

Дар забони англисӣ доираи манобеи пайдошавии ВФИ-и асли боз ҳам фарохтар аст. Бо вучуди умумияти забонӣ ВФИ-и забонҳои форсиву дарӣ омӯхтаву ба қатори фразеологизмҳои тоҷикӣ ворид нагаштаанд. Аммо ВФИ-и гунаҳои амрикоиву австралиягӣ ба ҳайси ВФ-и асли эътироф гардида, ба захираи фразеологии забони англисӣ ворид шудаанд. Ҳарчанд ақидаи забоншиносон оид ба ин масъала муҳолифи яқдигаранд, зеро гурӯҳе ВФ-и гунаҳои амрикоиро иқтибосӣ ва дигаре асли меҳисобанд. Аз сабаби он ки ВФ-и амрикоӣ низ аз луғати англисӣ таркиб ёфтааст, онро ВФ-и англисии гунаи амрикоӣ меҳисобанд.

Тазаккур бояд дод, ки оид ба сарчашмаҳои муътамади пайдоиши ВФ-и аслии забони тоҷикӣ маълумотҳо кофӣ нестанд. Дар фарҳангҳои фразеологӣ ё қорҳои таҳқиқотие, ки ба фразеологияи тоҷик бахшида шудаанд, масъалаи мазкур ба таври зарурӣ, амиқ ва фарох тавсиф нагардидаанд. Баромади ВФ-и забони тоҷикӣ пурра муқаррар карда

нашудаанд. Мо кӯшиш намудем, ки дар заминаи маводҳои бадастомада дар баробари забони англисӣ таърихи пайдоиши ВФ-и аслиро шарҳ диҳем.

Чунон ки таҳлилҳо нишон медиҳанд, аксари ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда ибораҳои ба таври маҷозӣ ифодашуда мебошанд. Ҳамчунин дар ин забонҳо гурӯҳи ВФИ, ки аз адабиёти хаттӣ маншаъ гирифтаанд, мавҷуданд. Дар забони англисӣ Библия ҳамчун сарчашмаи хаттӣ ҷои аввалро ишғол менамояд. Дар заминаи он гурӯҳи бузурги ВФ-и библиягӣ ташкил гардидаанд. Сипас ВФ-е меистад, ки аз асарҳои В.Шекспир маншаъ мегиранд. Ҳамчунин асарҳои бадеии дигар шоиру нависандагон ва ходимони давлатии англис манбаи пайдоиши ВФИ-и аслии забони англисӣ гаштаанд.

Дар пайдоиши ВФИ-и аслии забони тоҷикӣ адабиёти хаттӣ, баҳусус, адабиёти бадеӣ, ҷашмрас аст. Асарҳои адибони асримиёнагии тоҷику форс дар мисраҳои шеърӣ ва насри бадеӣ аз ВФ фаровон истеъмол намудаанд, ки бештари онҳо дар шакл ва маънои аслиашон то замони мо расидаанд.

Дар забоншиносии тоҷик аввалин таҳқиқотҳо бахшида ба фразеология дар заминаи таҳлили забон ва услуби асарҳои адибони классики муосири тоҷик ба вуҷуд омада, онҳо яке аз сарчашмаҳои пайдоиш ва таҳаввули ВФ-и забони тоҷикӣ таҳлилу баррасӣ шудаанд.

Сарчашмаҳои бавучудоии ВФИ-и забонҳои муқоисашавандаро таҳлил намуда, онҳоро метавон ба навъҳои зерин тасниф намуд:

а) ВФИ-е, ки таҷассумкунандаи урфу одат ва анъанаҳои халқҳои тоҷику англис мебошанд. Шумораи зиёди ВФ-и инъикосгари урфу одат дар забонҳои муқоисашаванда ба ВФ-и феълӣ рост меоянд, аммо чанде аз ВФИ-е дарёфт гардид, ки ин падидаҳоро таҷассум менамоянд.

Дар забони тоҷикӣ қариб ки далелҳои саҳеҳ оид ба этимологияи ВФИ ва робитаи он бо анъанаву одатҳои халқ, мавҷуд нест, аммо аз мавридҳои истифодаи гурӯҳе аз ВФИ ва таҳлили семантикии лексикаи

дохилӣ ва яклухтии маъноӣ он ошкор намудан мумкин аст, ки он аз кучо сарчашма мегирад. Фразеологизмҳои исми забони тоҷикӣ бештар ба маросимҳои динӣ ва шодиву ғам марбут мебошад. Номи бештари аз онҳо фразеологӣ гашта, ба таркиби фразеологии забон ворид гаштаанд: *оши ашӯрак* – табаррукӣ ҳисобида талош карда хӯрдани оши маросими занонаи ашӯрӣ [172, с. 216]; *оши наҳор* – маросими тӯй, палаве, ки субҳи рӯзи тӯй дода мешавад [172, с. 217]; *оши гадоӣ* – аз рӯйи урфу одати халқӣ таоме, ки аз ҳафт дар талабида ба бемор бо умеди даво шуданаш меҳӯронанд [172, с. 217]. Инчунин ВФИ-и *оши сол*, *оши никоҳ*, *тӯйи фотиҳа*, *оши худоӣ*, *оши ошӣ* ва ғайра ба ин саф дохил мешаванд.

Дар забони англисӣ якҷанд ВФИ мавҷуданд, ки таҷассумкунандаи сирф одатҳои миллианд: *a left handed marriage* (айнан: никоҳ бо дасти чап) – никоҳи морганикӣ (аз рӯйи анъана домод, ки ба никоҳ аҳд мебастан, аввал дасти чапашро ба арӯс дароз менамуд) [173, с. 490]; *baker's dozen* (айнан: дувоздаҳ донаи нонпаз) – сздаҳ, шумораи зиёд, бисёр (мувофиқи анъанаи қадимаи англисӣ фурушандагони нон аз нонпазон ба ҷои дувоздаҳ сздаҳ нон мегирифтанд, то дар вақти бар кашидан кам набарояд. Бар замми ин, 13-ум нон аз ҳисоби даромади фурушанда ситонида мешуд), баъзан ба ҷои *baker's dozen* – *a devil's dozen*, *a great dozen* *a long dozen* ифода мешавад [173, с. 224]; *the cold shoulder* (айнан: китфи сард) – қабули сард, муносибати сард. Ин ВФ ҳиссаи ибораи *cold shoulder of mutton* – қабурғаи сарди гӯсфанд мебошад, ки мувофиқи анъана қабурғаи сарди гӯсфандро англисҳо ба меҳмони ноҳонда пешкаш мекарданд [173, с. 682].

б) ВФИ-е, ки бо ҳақиқати ҳаёти халқҳои тоҷикӣ англис вобаста аст. Гурӯҳе аз ин навъи ВФИ ба ҳодисаҳои, ки дар гузаштаи дур ва наздик ба вуқӯъ омадаанд, иртибот доранд. ВФИ-и мазкур дар забонҳои муқоисашаванда зиёд мушоҳида мешаванд. Мисолҳои зеринро метавон мисол овард: *a strange bedfellow* (айнан: ҳамхобаи аҷиб) – шиноси аҷиб, ғайриодӣ (дар асрҳои миёна, бахусус асрҳои XVI-XVII катҳои ҷудогона

камёфт буданд, аз ин лиҳоз баъзан марду зани ношинос дар як кат хоб мерафтанд) [173, с. 74]; *Jeddard justice* (айнан: адолати Чеддард) – суд пас аз иҷрои ҷазо (дар яке аз шаҳрҳои наздисарҳадии Шотландия Чедбурд муҳофизати судӣ нисбат ба роҳзанҳову дуздон хеле зуд гузаронида мешуд) [173, с. 421]; *angry young man* (айнан: ҷавони ғазаболуд) – ҷавонони ранҷида (дар ин ҷо сухан дар бораи нависандагони ҷавони солҳои 50-уми қарни XX меравад, ки бо ақидаҳои танқидӣ нисбат ба ҷамъияти буржуазӣ баромад мекарданд) [173, с. 478].

Дар забони тоҷикӣ ВФИ-и марбут ба ҳақиқати ҳаёти халқи тоҷик ҷашмрасанд. Бештари онҳо хосияти халқӣ ва шевагиро доранд. Масалан, як қатор ин навъ ВФИ дар «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ мушоҳида мешавад, ки ба гуфторҳои Самарқанду Бухоро марбут аст: *аробасавору занбарнишин* – дар давраи амирӣ аҳолии Ғиждувонро ҳамин тавр меномиданд (ҳар сол якчанд нафар аз ғиждувониён ба ҳокимон муқобил мебаромаданд, онҳоро ба ароба савор карда ба Бухоро мебарданд, зиндон мекарданд ва баъзан мекуштанд ва куштагонро мурдакашон ба занбар андохта мебарданд); *бозори ресмон* – дар Бухоро кушишгоҳи одамонро чунин ном мебарданд; *сайри гули сурх* – сайре, ки ҳар сол дар сари мазори Баҳоуддини Нақшбанд, ки аз Бухоро дар масофаи 10 километр дар тарафи шарқ воқеъ шудааст, дар моҳҳои апрел, май дар аввали шукуфтани гули сурх ташкил мешуд.

Дар ВФИ-е ки замина ва сарчашмаи пайдоишашон воқеияти халқҳои англису тоҷик мебошад, хусусиятҳои миллӣ ва ҳодисаву воқеаҳое, ки дар гузаштаи ин халқиятҳо ба вуқӯъ пайваستاаст, иртибот дорад. Ҳақиқати воқеии дар ҳаёт рӯйдода ба забон низ таъсир гузошта, осори худро дар ин ибораҳои фразеологӣ ҳифз намудааст.

в) ВФИ-е, ки ба боварҳо, хурофот ва эътиқоди халқҳои тоҷику англис асос ёфтааст. Дар ҳар халқу миллат аз замонҳои қадим эътиқод ва бовар намудан ба ин ё он падида, ҳодиса ё нишонаҳои он мавҷуд мебошад. Дар забонҳои муқоисасазанда ВФ-е дарёфт гардиданд, ки ба хурофот

асос гирифтааст. Онҳо гоҳ бо маънои асли ва гоҳе барои ифодаи мафҳумҳои дигар ба кор бурда мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ ВФИ-и зерин таҷассумкунандаи эътиқоду боварҳои халқ мебошанд: *шири хомхӯрда* – шахси бетачриба, хом нодон (ин таркиб аз он сарчашма мегирад, ки гӯё инсоният ҳангоми таваллуд шудан шири нопухтаро аз модар истеъмол мекунад, аз ин рӯ ӯ мавҷудиёти хом аст, ки хато намудан дар ҳаёташ имконпазир аст); *гӯшти уштурхӯрда* – кори деркашида, кори бисёр кашолёфта (ин ВФ аз маънои чузъхояш бармеояд. Уштур, ки ҳайвони бисёр сустҳаракат аст, гӯё ҳангоми истеъмоли гӯшти он амалу ҳаракати инсон низ монанди он суст мегардад); *думи рӯбоҳ* – одаме, ки ба касе пайравӣ карда манфиати вайро ҳимоя менамояд (ин ВФ хосияти шевагӣ дошта, маънои он низ аз маънои чузъи меҳвариаш баромадааст. Мувофиқи боварҳо, рӯбоҳ ҳайвони айёр шинохта шуда, рамзи макру ҳила мебошад. Ба ин ВФ ба калимаи рӯбоҳ дум илова шуда, ҳамаслаки шахси айёрро маънидод мекунад).

Дар забони англисӣ чунин ВФИ-ро мисол овардан мумкин аст: *the medical finger* (айнан: ангушти доругӣ, ангушти тиббӣ) – ангушти беном (мувофиқи эътиқодҳои қадима, тавассути ангушти беном тори асаб, ки ба дил пайваस्त аст аз он мегузарад, аз ин рӯ бо молидани дору ба ин ангушт гӯё зуд ҳис карда мешавад, ки дору давобахш аст ё заранок) [173, с. 276]; *black sheep* (айнан: гӯсфанди сиёҳ) – расвои хонадон (мувофиқи эътиқоди қадима гӯсфанди сиёҳ ба муҳри шайтон нақш баста шудааст) [173, с. 676]; *dead sea apple* (айнан: себи баҳри мурда) – муваффақияти дурӯғин (мувофиқи ривоятҳо дар наздикии Содом, ки на он қадар дур аз Баҳри Мурда қарор дорад, себҳои хеле зебо мерӯйидаанд, ки ҳангоми даст расонидан ба он ба дуду хокистар мубаддал мешуд) [173, с. 663].

Ҳар яке аз намунаҳои забонҳои муқоисашаванда куллан аз якдигар фарқ мекунанд. Дар онҳо хусусиятҳои фардии эътиқоду боварҳои халқҳои тоҷику англис таҷассум гардидаанд.

г) **ВФИ-и инъикосгари ҳодисаҳои таърихӣ дар забонҳои муқоисашаванда.** Халқҳои тоҷику англис дар тӯли мавҷудияти худ ҳодисаҳои зиёди таърихиро аз сар гузаронидаанд. Шуморае аз онҳо дар хотираи мардум нақш баста, ба таври рамзӣ ибораҳои ба вучуд омаданд, ки бо гузашти айём устувор гашта, барои ифодаи мафҳумҳои муайян ба кор бурда мешаванд. Дар бештари онҳо хусусияти таърихӣ доштанишонро метавон мушоҳида намуд. Дар ин навъ ВФИ ҳам ҳодисаҳои бузурги таърихӣ ва ҳам воқеаҳои хурд, ки шояд аз хотирҳо ва саҳифаҳои таърих зудуда шуда бошанд, инъикоси худро ёфтаанд. Дар забони англисӣ ВФИ-и мазкур мисоли ин гуфтаҳои: *Kilkenny cats* (айнан: гурбаҳои Килкенни) – душманони марговар (таркиб аз қиссаи муҳорибаи марговар байни шаҳрҳои Килкенни (Kilkenny) ва Айриш (Irish town) дар асри XVII ба вуқӯмада бармеояд, ки дар натиҷа ин шаҳрҳо хароб гардиданд) [173, с.133]; *Kentish fire* (айнан: оташсӯзии Кент) – ғурроси овози норозигӣ, ифодаи пурталотуми ихтилоф (ВФ-и мазкур дар заминаи ҷамъномаи пурғавғое, ки соли 1828-29 дар Кент барои муҳолифат бо қонуни раҳиҳои католикон (Catholick Relief Bill) гузаронида шуда буд, ба вучуд омадааст) [173, с. 278]; *the yellow press* (айнан: матбуоти зард) – матбуоти хиёбонӣ (соли 1895 дар яке аз шумораҳои маҷаллаи Нью-Йорк Уолд расми рангаи писарбачаи дар тан пирӯҳани ранги зарддошта нашр гардид. Мақсад аз ин ҷалби хонандагон ба маҷалла буд) [173, с. 602].

ғ) **ВФИ-е, ки ба номи одамон иртибот доранд.** Яке аз гурӯҳи бузурги ВФИ-и забони англисиро фразеологизмҳои ташкил менамоянд, ки як ё ҳамаи ҷузъҳои таркибиаш бо ном ва насаби одамон сохта шудааст. Дар онҳо исми қаҳрамонони халқи англис, қаҳрамонҳои асарҳои бадеӣ, шахсони фарҳангиву ходимони давлатӣ, сиёсатмадорон ё шахсони одӣ ба кор бурда шудааст. ВФИ-и аслие, ки танҳо як унсураш бо исми хос ба вучуд омадааст ва ба шахсияти он инсон иртибот дорад: *Hobson's choice* (айнан: интиҳоби Ҳобсон) – интиҳоби маҷбурӣ, мавҷуд

набудани интихоб (ин таркиб бо номи Ҳобсон парастдори саисхонаи пулакие, ки дар Кембрич дар асри XVII вучуд доштааст, иртибот дорад. Ҳобсон муштариёни худро маҷбур мекардааст, ки танҳо аспхое, ки дар наздикии баромадгоҳ қарор дорад, бигирад) [173, с. 146]; *Cordelia's gift* (айнан: тухфаи Корделия) – овози пасти занона (ба монанди овози Корделия – қаҳрамони ғоҷиаи Шекспир «Шоҳ Лир») [173, с.312]; *Draconian laws* (айнан: қоидаҳои Дракон) – қонунҳои саҳт (аз номи қонунбарори юнонии асри VII-и пеш аз мелод бармеояд) [173, с. 439].

Дар забони англисӣ ВФИ-и аслие мавҷуданд, ки ҳамаи чузъҳояшон аз ному насаби одамон иборат аст. Адади ин навъ фразеологизмҳо дар ин забон зиёданд: *Jack Ketch* (айнан: Чек Кетч) – чаллод (ба номи чаллоди англиси асри XVII) [173, с. 413]; *Joe Miller* (айнан: Ҷо Миллер) – маҷмуаи латифаҳо (ба номи ҳунармад Ҷо Миллер, ки аввалин маротиба дар Англия маҷмуаи латифаҳоро ба таъъ расонидааст, рабт дорад) [173, с. 415].

ВФИ-и забони тоҷикӣ, ки бо исм ва насаби одамон сохта шудааст нисбат ба забони англисӣ камшумор аст. Ҳарчанд адабиёти классики муосири тоҷик ва қаҳрамонҳои халқи тоҷик ба ҳама маълуму машҳуранд, аммо камтарини онҳо барои сохтани ибораҳои устувор ба қор бурда шудаанд: *Рустами дoston* – баҳодур, шахси тавоно (аз номи қаҳрамони асосии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, писари Зол гирифта шудааст); *Лайливу Маҷнун* – ошиқон, дилдодагон (аз номи қаҳрамонони асосии достони ишқӣ гирифта шудааст); *панҷаи Марям* – номи гиёҳи хушбӯе, ки ба шакли панҷаи даст аст (ба ақидаи динӣ, гӯё Марям дар вақти таваллуди Исо он гиёҳро дошта будааст); *ганҷи Қорун* – молу мулки зиёд ва тамомнашаванда (аз номи яке аз пулдори хасис, ки гӯё ба ғазаби Худо гирифтгор шуда, бо тамоми сарваташ ба замин фурӯ рафтааст); *Ҳотами даврон* – шахси саховатманд, дасткушод (номи шахсе аз араб, ки дар саховат ва нақӯкорӣ машҳур гардидааст ва ўро бештар Ҳотами Той ё Ҳотами Тай низ мегӯянд).

д) ВФИ, ки аз зарбулмасалу мақолҳо ва дигар таркибҳо сарчашма гирифтаанд. Гурӯҳе аз ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда аз зарбулмасалу мақолҳои халқӣ сарчашма гирифта, гунаи кӯтоҳшудаи онҳо мебошанд. «Зарбулмасалу мақолҳо ва панду ҳикматҳо тадричан яқлухтии худро гум карда, аз рӯйи сохт суфтаю кӯтоҳ гашта, ба ВФ гузаштаанд» [79, с. 19-20]: *the last straw* (айнан: ҷави охирин) – қатраи охирин → *it is the last straw that brakes the camel's back* (айнан: охирин ҷаве, ки миёни уштурро мешиканад) – қатраи охирин, ки косаи сабрро лабрез мекунад; *second nature* (айнан: ҳӯйи дуҷум) – табиат, феълӣ ҳӯйи дуҷум → *habit is the second nature* (айнан: ҳӯйи табиати дуҷуми инсон аст) – одат табиати дуҷуми инсон аст; *a mare's nest* (айнан: лонаи модӣён) – ғалат, фиреб, гумроҳӣ → *find a mare's nest* (айнан: лонаи модӣёнро ёфтан) – ба ҳоли ногувор афтодан.

Дар забони тоҷикӣ ВФИ-и зеринро мисол метавон овард, ки аз зарбулмасалу мақолҳо сарчашма гирифтаанд: *аз беамакӣ хар амак* → *аз беамакӣ хар амак, аз бенамакӣ санга намак; аз хирс мӯе* → *аз хирс мӯйе, аз гул бӯйе; Аҳмади порина* → *Аҳмади порина савдогари Кармина; девори намкаш* → *девори намкаш, ҳамаро дам каш; одаму ақл* → *одаму ақл гӯсолаву дум; сари сабз* → *забони сурх сари сабз медиҳад барбод.*

е) ВФИ-и аслие, ки ифодакунандаи таҳаллус ё лақаби одамон – шахсони намоёни адабӣ, таърихӣ, сиёсатмадорон ва ходимони давлатист.

Дар забон ВФ агарчи барои ифодаи маъниҳои гуногун ба кор бурда шуда, хусусияти кулӣ дошта бошанд, боз дар ин баробар дар забонҳои муқоисашаванда гурӯҳи ВФИ-и аслие мавҷуданд, ки объекти мушаххасро ифода мекунанд. Ин навъ ВФ танҳо як объекти ифодашавӣ доранд, яъне танҳо барои ишораи як шахс ба кор бурда мешаванд. Онҳо дар заминаи фаъолияти кории шахсиятҳо, хислату рафтор, симои зоҳирӣ ва дигар амалҳои, ки ба шахсияти онҳо иртибот дорад, пайдо шудаанд. Дар таркиби ин ибораҳо гоҳ ном ё насаби онҳо зикр гардида, гоҳе бидуни он низ созмон ёфтаанд: *the Great Cham of Literature* (айнан: Хони

бузурги адабиёт) – тахаллуси нависанда, мунаққид ва лексикографи англис С. Чонсон [173, с. 138]; *the Bard of Avon* (айнан: шоири Эйвон) – тахаллуси В.Шекспир, ки дар Страдфорди лаби дарёи Эйвон таваллуд шудааст [173, с. 65]; *Father of English Poetry* (айнан: падари назми англис) – тахаллуси асосгузори адабиёти англис Ч. Чосер [173, с. 265].

Дар забони тоҷикӣ намунаҳои зерин чун тахаллус ё лақаби шахсиятҳои намоён ба кор бурда мешаванд: *Пири Маънавӣ* – тахаллуси Ч. Румӣ; *падари миллати тоҷик* – тахаллуси сардафтари адабиёти муосири тоҷик С. Айнӣ; *файласуфи муаззам* – лақаби файласуф Арасту; *пири Ҷом* – тахаллуси А.Ҷомӣ; *пири Ҳирот* – лақаби Абӯсаиди Майхангӣ.

ё) ВФИ-е ки маҳсули офаридаи шоиру нависандагон буда, инчунин аз суҳанронии сиёсатмадорону ходимони давлатӣ сарчашма гирифтааст.

Халқҳои тоҷику англис дар сахнаи адабиёти ҷаҳонӣ бисёр адибони барҷастаро парвариш намудааст. Асарҳои онҳо бар замми арзиши бузурги адабию таърихӣ доштанишон, манбаи ғанигардии таркиби луғавӣ ва фразеологӣ забонҳои мазкур гаштааст.

Адабиёти бадеӣ сарчашмаи ғанишавии забони халқ бо калимаву таркибҳои адабӣ гаштааст. Як қатор олимони тоҷик, аз ҷумла Н. Маъсумӣ, Б. Камолиддинов, Х. Турсунова, М. Юсупова, Р. Ғаффоров ин падидаи забонро ба риштаи таҳқиқ кашида, дараҷаи таъсири осори адибони классик ва муосири тоҷикро ба забон муайян намуданд.

Асарҳои классикон – Рӯдакиву Фирдавсӣ, Румиву Низомӣ, Саъдиву Ҳофиз, Камолу Бедил, Восифиву Соҳиб, Сайидову Аҳмади Дониш ва даҳҳо дигарон аз ибораҳои рехта бой ҳастанд, ки бештарашон на танҳо моли забони адабӣ, балки умумихалқӣ гаштаанд. Масалан асари ёддошти 3. Восифӣ «Бадоеъулвақоъ», ки ба асри XV-XVI марбут аст аз ВФ бой аст. Дар он метавон шумораи зиёди ВФ-ро дучор омад, ки дар забони ҳозираи тоҷик низ мавриди истифода қарор мегиранд: *рӯзи сиёҳ, ҳусни адаб, теги забон, суҳани пӯстканда, қобили қабул, хулласи калом, шои ҳичрон* ва ғ.

Асарҳои адибони муосири тоҷик низ сарчашмаи бузурги ганигардии таркиби фразеологгии забони тоҷикӣ аст. Дар онҳо шумораи зиёди ибораҳои халқиву адабиро мушоҳида намудан мумкин аст. Дар натиҷаи корбати зиёд ин таркибҳо умри дубора касб намуда, мавқеи истифодашон боз ҳам фарохтар гардиданд. Истифодаи ин гурӯҳи ВФ дар доираи як маҳал маҳдуд нашуда, балки тавассути ин асарҳо аз доираи шевагӣ баромада ба ВФ-и умумиистеъмоли мубаддал гардиданд. Албатта, дар ин ҷо нақши адибон назаррас мебошад.

Асарҳои устод Садриддин Айнӣ лабрез аз фразеологизмҳои халқиву адабианд, аммо дар онҳо таркибҳои низ вомехӯранд, ки забоншиносон онҳоро танҳо пас аз корбурд шуданашон дар асарҳои С. Айнӣ кашф намудаанд: *бори накав* – шахси зуд ба шӯр меомада; *салмаи сақат* – одами бефоидаест, ки ба касе часпида гирифтааст ва аз ӯ раҳо шудан душвор аст; *тунди халахӯр* – дар ҳаққи одаме гуфта мешавад, ки агар гап занед оташин мешавад, ҳаргиз гапро намебардорад, аммо ба сад бор гуфтан ҳам вазифаи худро иҷро намекунад: «*Аробакаш дидааст, ки бо ин «тунди халахӯр»-ҳои якраҳа баҳсу ҷавоб карда нишастан бефоида аст. Барои ин «салмаҳои сақат»-ро зудтар ба манзил расонда аз дасташон раҳой ёфтан ночор ба роҳ даромада, аспашро чолокона рондааст*» [194, с. 376].

Дар забони англисӣ миқдори зиёди ВФИ аз асарҳои В.Шекспир сарчашма мегиранд. Онҳо ҳатто як қабати алоҳидаи ВФ-и забони англисиро, ки шекспиризмҳо меноманд, ташкил менамоянд. Пас аз библеизмҳо онҳо дар ҷои дуюм меистанд. Шумораи умумии онҳо агар аз сад зиёд бошад, пас зиёда аз 30-тои онҳо ВФИ-анд: *the daughter of the Eve* (айнан: духтари Момоҳаво) – зан, чинси латиф; *child of brain* (айнан: фарзанди ақл) – гапи бофта, дурӯғ, афсона; *cakes and ale* (айнан: кулчақанду оби ҷав) – хурсандӣ, шодӣ; *a sad dog* (айнан: саги ғамгин) – шахси ғамгин, абус; *the milk of human kindness* (айнан: шири некии инсоният) – некӣ; азоб ва ғ.

Дар катори В.Шекспир асарҳои дигар шоиру нависандагони англис низ манбаи пайдоиши фразеологизмҳои аслии гаштаанд, аз ҷумла: Чонатан Свифт – *a sight for sore eyes* (айнан: назаргоҳ барои чашмони ғамзада) – дидори хуш аз меҳмони деринтизор; Чарлз Диккенз – *London particular* (айнан: хусусияти Лондон) – тумани ғафси Лондон; Чон Арбенот – *John Bull* (айнан: Чон Булл) – тахаллуси ҳазломези англисҳо; Даниел Дефо – *Man Friday* (айнан: марди панҷшанбе) – хизматгори содику вафодор; Чорч Байрон – *young barbarians* (айнан: ваҳшиёни ҷавон) – тахаллуси донишҷӯёни бекорхӯча, намояндаи оилаи ашрофзодаҳо.

ж) ВФИ-и аслии, ки аз номи кӯчаҳо бармеояд ё бо онҳо вобаста аст.

Дар забонҳои мукоисашаванда як гурӯҳ ВФИ-е мавриди истифода қарор мегиранд, ки бо номи кӯчаву гузарҳо иртибот доранд. Дар забони англисӣ номи кӯчаҳо ба таври киноя истифода мешаванд, яъне номи кӯчаҳо бо маънои кӯчида меоянд. Ҳатто калимаҳои таркибиашон низ барои ифшои моҳияти ВФ мусоидат наменамояд. Маънои аслии ин ВФИ бо объект ё субъекте, ки дар ҳамон кӯча ё хиёбон мавҷуд аст, алоқаманд мебошад. Масалан, ВФИ-и зерин: *Carnaby Street* – либоси муднок барои ҷавонон (аз номи кӯчаи тичоратие, ки дар маркази Лондон ҷойгир аст) [173, с. 729]; *Downing Street* – ҳукумати Англия (дар кӯчаи Даунинг Стрит дар Лондон бӯстонсарои расмӣ сарвазир ва вазорати қорҳои хориҷии Британияи Кабир ҷойгир аст) [173, с. 730]; *Grub Street* – ҳарзанавис, нависандагарош, нимчаадиб (дар Лондон дар ин кӯча дар асрҳои XVI-XVII нависандагони камқобилият зиндагӣ мекаданд) [173, с. 730].

Дар забони тоҷикӣ ин навъ ВФИ камтар ба назар расида, бо яқчанд хусусиятҳо аз фразеологизмҳои кинояшудаи забони англисии навъи мазкур фарқ мекунанд. Аввал ин ки ин гуна ВФИ хусусияти маҳаллӣ дошта хоси шеваҳост, дувум, наметавон гуфт, ки онҳо комилан фразеологианд ва савум, дар қиёс бо забони англисӣ маҷозӣ набуда аз таркиби ҷузъҳои маънои онро ошкор намудан мумкин аст.

Қаблан дар маҳалҳои аҳолинишини кишварамон дар як кӯча одамони намояндаи яке аз касбҳои зиндагӣ мекарданд. Вобаста ба ақалияти хунармандон исми он гузару кӯчаҳо бо номи навҳои хунармандӣ гузошта мешуданд. Масалан, *гузари олқорон*, *гузари кемухтгарон*, *гузари қассобон*, *гузари чармгарон*, *гузари мисгарон* ва ғ. Дар замони мо ҳарчанд номи гузару кӯчаҳо иваз шуда бошанд ҳам, аммо дар забони гуфтугӯии маҳалҳо таркибҳои мазкур устувор гашта ва сарф истифода мешаванд: « ...аз пеши кӯли обгурези гузари Кемухтгарон гузашта, ба дасти чап ба паскӯчаи пешибаста баргашта, ба пеши ҳавли Қоришшамба расидем» [195, с. 43].

з) **ВФИ-и асли, ки аз номи шахру давлату миллатҳо сарчашма гирифтааст.** Забони англисӣ аз ВФИ-и хусусияти чуғрофидошта хеле бой аст. Дар ин забон фразеологизмҳо ҳам барои ифодаи номҳои чуғрофӣ ва ҳам баръакс, номҳои чуғрофӣ барои ифодаи маъниҳои дигар ба кор бурда мешаванд. Дар таркиби ВФИ-и забони англисӣ аз ҳама бештар калимаи *Dutch* –даниягӣ ва сипас номҳои дигар миллатҳо *French* (фаронсавӣ), *Scotch* (шотландӣ) ба мушоҳида мерасанд: *the Dutch act* (айнан: амали даниягӣ) – худкушӣ; *the Arab of the gutter* (айнан: араби сари чӯй) – бачаи кӯчагӣ; *Egyptean darkness* (айнан: торикии мисрӣ) – торики; *Turkish delight* (айнан: кайфияти туркӣ) – ширинии туркӣ, роҳатулукум; *the English disease* (айнан: бемории англисӣ) – рахит; *French leave* (айнан: тарк кардан ба таври франсузӣ) – рафтан бидуни огоҳӣ ё хайру хуш; *Scotch mist* (айнан: тумани шотландӣ) – тумани ғафс бо борон.

Номҳои чуғрофӣ дар баробари исмҳои одамон дар ташкили ВФИ-и асли ба таври васеъ ба кор бурда мешаванд: *the lady of Babylon* (айнан: хонуми Вавилон) – калисои католикӣ-римӣ; *Philadelphia lawyer* (айнан: ҳуқуқшиноси Филадельфия) – ҳуқуқшиноси айёр; *from Maine to California* (айнан: аз Майн то Калифорния) – аз як гӯша то гӯшаи дигари ИМА; *Oxford mixture* (айнан: омехтаи Оксфорд) – матои хокистарии баланд.

Дар таркиби фразеологии забони англисӣ шумораи зиёди ВФИ-и асли мавҷуданд, ки дар таркибашон номҳои ҷуғрофӣ набуда, баръакс, барои ифодаи номҳои қитъаҳо, давлатҳо, иёлотҳо, шаҳру дарёҳо ба кор бурда мешаванд. Ин намуди ВФИ-ро метавон таҳаллуси минтақаҳои ҷуғрофӣ номид: *the New World* (айнан: дунёи нав) – Америка; *the dark continent* (айнан: қитъаи тира) – Африқо; *Father of Rivers* (айнан: модари дарёҳо) – дарёи Миссисиппи; *the Mistres of Adriatic* (айнан: хонуми баҳри Адриатик) – Венетсия.

Дар қиёс бо забони англисӣ забони тоҷикӣ аз ин навъ ВФИ он қадар ҳам бой нест. Мавҷудияти бештари номҳои ҷуғрофӣ архаистӣ гаштааст. Агарчи дар забони китобӣ истифода шаванд ҳам, аммо дар забони гуфтугӯӣ ва умумиистеъмоли камтар ба назар мерасанд. Новобаста ба ин метавон ВФИ-и аслиро, ки бо номҳои ҷуғрофӣ исми халқиятҳо ташкил шудаанд ва ё баръакс, барои ифодаи минтақаҳои ҷуғрофӣ сохта шудаанд, дарёфт намуд: *дашти Қарбало* – макони бедолу дарахт; *турки яклухт* – шахси содадил, ростгӯӣ; *Боми ҷаҳон* – Помир, *баҳри тоҷик* – обанбори Қайроққум; *феъли урус* – ғзаб; *Бухорои Шариф* – таҳаллуси шаҳри Бухоро.

Сарчашмаҳои пайдоиши ВФИ-и асли дар забонҳои муқоисашаванда хеле гуногун буда, ба ҳам монанд мебошанд. Ҳодисаҳои мухталифи таърихӣ, таҷрибаи ҳаёт, анъанаву эътиқод омилҳои асосии ташкилҳои онҳост. Пайдоиш ва устувор гаштани миқдори зиёди ВФИ-и асли дар тӯли солҳо нишонаи амиқи рушду таҳаввули таркиби фразеологии забонҳои муқоисашаванда мебошад.

3.2. Иқтибос яке аз меъёрҳои ташаккули низоми фразеологӣ

Таркиби фразеологии ягон забон танҳо аз ибораҳои устуворгаштаи асли иборат нест. Бо вучуди ақалияти ВФИ-и асли, дар забонҳои муқоисашаванда фразеологизмҳои исмии иқтибосгардидаро мушоҳида намудан мумкин аст. ВФИ-и иқтибосшуда дар баробари

фразеологизмҳои аслии ба таври васеъ истеъмол шуда, дар забон мавқеи махсусро касб намудаанд. Онҳо дар натиҷаи пайдо шудани алоқа бо соҳибони дигар забонҳо, ҳодисаҳои таърихӣ, рушди илм, муносибатҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ ва фарҳангӣ ба забон ворид гашта устувор шудаанд.

Аз таърихи халқҳои тоҷику англис бармеояд, ки дар тӯли мавҷудияти хеш онҳо ҳодисаҳои гуногуни таърихию паси сар намудаанд. Ҳар яке аз ин давраҳо ба ҳастӣ, тағйирёбӣ ва рушди ин забонҳо бетаъсир намондааст. Таркибҳои устувору идиоматикӣ ҳамчун падидаи забонӣ дар натиҷаи марҳилаҳои таҳаввули халқҳои тоҷику англис аз забонҳои дигар ба тарзу роҳҳои гуногун ба забонҳои мавриди назар ворид гаштаанд.

Сатҳи таъсири ин ё он забонро бо таҳлили захираи луғавии забонҳои муқоисашаванда метавон муайян намуд. Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои бою рангин ба шумор рафта, танҳо аз калимаҳои аслии иборат нест. Ҳангоми таҳлили «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ошкор метавон кард, ки аз нисф зиёди онро луғати арабӣ ва сипас иқтибосҳои туркӣ, ҳиндӣ, юнонӣ ва ғайра ташкил менамоянд.

Албатта, мувозинат байни захираи луғавӣ ва фразеологӣ аз ҳам фарқ дорад, аммо новобаста ба ин муайян намудан мумкин аст, ки аз кадом забонҳо ВФ иқтибос гаштаанд. Ҳарчанд дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимаҳои арабӣ нисбат ба тоҷикӣ сершуморанд, аммо дар низоми фразеологӣ пас аз фразеологизмҳои аслии, ВФ-и иқтибосшудаи арабӣ, русӣ ва туркӣ меистанд.

Ҳангоми таҳлилу омӯзиши ВФИ-и иқтибосгардида дар забонҳои муқоисашаванда ибораҳои фразеологии забонҳои гуногунро дучор омадан мумкин аст, ки гурӯҳе дар шакли аслии, гурӯҳе қисман тағйирёфта ва дигаре калка гардидаанд. Бештари фразеологизмҳои иқтибосгардида аз забонҳои мебошанд, ки халқҳои тоҷику англис дар ҳамсоғӣ ё наздикӣ бо онҳо қарор доштаанд, дар раванди таърихии мавҷудияти хеш алоқаи

иктисодиву ичтимой, фарҳангӣ доштаанд ва ё зери тобеи ҳамон миллатҳо будаанд.

Дар таркиби фразеологии забони англисӣ пас аз ВФ-и асли иқтибосҳои забони лотинӣ, франсавӣ, олмонӣ меистад.

Омилҳои иқтибосшавӣ дар забонҳои муқоисашаванда мухталифанд. Мавқеи ҷуғрофӣ ва муносибат бо халқҳои дар ҳамсоғӣ қарордошта яке аз онҳо мебошад. Иқтибосҳои забони ўзбекӣ ба ин мисол шуда метавонад. Омили дигар, таъсири забонҳои аз лиҳози ҷуғрофӣ дур аз ҳамдигар қарордошта, ки дар натиҷаи алоқаи сиёсӣ илмӣ ва тиҷоратӣ ба вучуд меоянд, маҳсуб меёбад. Забони лотинӣ, ки на танҳо ба забони англисӣ, инчунин ба забонҳои зиёди Аврупо таъсир расонидааст, ба ин мисол шуда метавонад. Аз ин забон ба таркиби луғавӣ ва фразеологии забони англисӣ шумораи зиёди калимаву ибораҳои устувор ворид гаштаанд. Дар забони тоҷикӣ бошад бо ин роҳ аз забонҳои арабиву русӣ ВФ иқтибос шудаанд.

3.2.1. Сарчашмаҳои иқтибосшуда

Таркиби фразеологии забонҳои тоҷикиву англисӣ ба ҷуз аз таркибҳои рехтаву устувори асли аз манбаҳои мухталиф сарчашма мегиранд. Дар ғанӣ гаштани таркиби фразеологии забонҳои мавриди назар ҳам адабиёти хаттӣ ва ҳам таъсири забонҳои ғайр мусоидат намудааст. Таҳлили баромади ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки онҳо асосан аз сарчашмаҳои зерин маншаъ мегиранд:

а) ВФИ-и иқтибосӣ аз Қуръон ва Библия. Адабиёти хаттӣ ба таҳаввули забон нақши бузург мебозад. Таркиби луғавӣ ва фразеологии забон асосан аз калимаву таркибҳои аз адабиёти хаттӣ сарчашмагирифта ғанӣ мегарданд. Дар натиҷа гурӯҳе аз онҳо ба забони халқ роҳ ёфта оммавӣ мегарданд.

Қуръон ва Библия дар тӯли асрҳо китобҳои серхонандатарин дар рӯи дунё буданд. Дар забонҳои муқоисашаванда таркибу ибораҳои аз

ин китобҳо бавучудомада зиёданд. Аз китоби Қуръон ба забони тоҷикӣ ибораҳои зиёде ворид гашта, фразеологӣ шудаанд. Образу чехраҳои дар ин китоби муқаддас дарҷшуда заминаи ба вучуд омадани як қатор ВФ гаштанд.

Таъсири забони арабӣ ба тоҷикӣ бо раванди паҳн ва ҷорӣ гаштани дини ислом марбут аст. Сипас, он ҳамчун забони илм ва адабиёт тӯли асрҳои зиёд дар баробари забони тоҷикӣ-форсӣ мавриди истифода қарор дошт. Забони арабӣ ба низоми фразеологии забонамон бетаъсир намонд. Яке аз сарчашмаи асосии фразеологизмҳои арабӣ китоби муқаддаси Қуръон аст.

Аз саҳифаҳои Қуръон таркибҳои фразеологӣ аввал ба забони адабӣ ва сипас гуфтугӯӣ ворид гаштаанд. ВФИ-е, ки бидуни тарҷума аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ роҳ ёфтаанд, асосан дар адабиёти хаттӣ ба кор бурда мешаванд. ВФИ-и зеринро метавон мисол овард, ки бидуни тарҷума ба кор бурда мешаванд: *сабоҳату малоҳат* – зебоиву нафосат; *сабоҳу масоҳ* – субҳу шом; *сабри ҷамил* – таҳаммул.

Шуморае аз ВФИ-и аз Қуръон иқтибосшуда дар шакли аслиашон ба забони тоҷикӣ интиқол ёфтаанд. Онҳо аз забони арабӣ чӣ тавре ки талаффуз мешаванд ба забони тоҷикӣ ворид шуда, бо вучуди ибора буданашон ба шакли як калима иншо мешаванд: *рафеъуддарачот* (араб.: рафеъ-уд-дарачот) – одами баобрӯ, бузургвор; *содиқулваъд* (араб.: содик-ул-ваъд) – ҳар рӯзи рӯзадоранда; *фатҳулбоб* (араб.: фатҳ-ул-боб) – ғалаба, пирӯзӣ, муваффақият; *асфалассофилин* (араб.: асфал-ас-софилин) – дар ақидаи динӣ номи чоҳи аз ҳама поёнтарини дӯзах аст: «*Онҳо аз ҷиҳати одамгарӣ ба осмон мебароянд ва инҳо аз ноодамӣ ва разилӣ дар асфалассофилин даромада мераванд...*» [194, с. 407].

Дар забони англисӣ Библия сарчашмаи бузурги бавучудоии фразеологизмҳо ба ҳисоб меравад. Он нисбати дигар адабиёти хаттӣ дар инкишоф ва ғанишавии таркиби фразеологии ин забон нақши муассир

бозидааст. Библия дар қиёс бо дигар сарчашмаҳои иқтибосӣ ҷои аввалро ишғол менамояд.

«Оид ба таъсири бузурге, ки тарҷумаҳои Библия ба забони англисӣ намуд, бисёр навишта шудааст. Тӯли қарнҳо Библия китоби аз ҳама серхонанда ва иқтибосшаванда ба ҳисоб мерафт. Аз ин ҷост ки на танҳо калимаҳо, балки ибораҳо низ ба забони англисӣ иқтибос шудаанд. Бештар ба забони англисӣ ибораҳои идиоматикии аз забони латиниву юнонӣ ба таври таҳтуллафзӣ тарҷумашуда ворид гаштаанд. Шумораи ВФ-и аз Библия ба забони англисӣ иқтибосшуда чунон ҳам зиёданд, ки муайян ва таҳлил намудани ҳамаи онҳо бисёр масъалаи душвор аст» [120, с. 110-111].

Роҳҳои иқтибосшавии ВФИ аз Библия ба забони англисӣ ба таври мухталиф сурат гирифтааст. Фразеологизмҳои библиявӣ бевосита дар шакли асли ба забон интиқол ёфта, бо мурури замон маънои маҷозӣ касб намуда, прототипҳои он заминаи ба вучуд омадани як қатор ибораҳои фразеологӣ гаштааст.

ВФИ-и аз Библия иқтибосгашта, ки бо маъно ва шакли аслиаш дар забони англисӣ истифода мешавад, инҳо мебошанд: *four corners of the world* (айнан: чор тарафи дунё) – чор тарафи дунё; *dust and ashes* (айнан: хокистару турбат) – хокистару турбат; *fire and brimstone* (айнан: оташ ва исрофили худрӯй) – азоби дӯзах; *labour of one's hand* (айнан: меҳнати дасти касе) – меҳнати дасти касе.

ВФИ-е, ки дар забони англисӣ дар қиёс бо шакли асосиашон маънои маҷозӣ касб намудаанд: *loaves and fishes* (айнан: нонҳо ва моҳиҳо) – неъматҳои дунё (нон ва моҳиҳое, ки Исо пайғамбар мувофиқи навиштаҳои библиявӣ нафаронеро, ки барои шунидани ӯ омада буданд, зиёфат намудааст) [173, с.466]; *from Dan to Beersheba* (айнан: аз Ден то Биршеба) – аз ин канор то вай канори кишвар [173, с. 195]; *Jacob's ladder* (айнан: норбони Ияков) – норбони киштӣ [173, с. 432].

Гоҳе ВФИ-и аз Библия иқтибосгардида унсурҳои таркибии худро иваз намудаанд. Онҳо баъзан ҳам дар шакли аслий ва ҳам дар шакли тағйирёфта ба қор бурда мешаванд: асли – *a drop in the bucket* (айнан: қатра дар сатил) – тағй. – *a drop in the ocean* (айнан: қатра дар уқёнус) – қатрае дар баҳр; асли – *a land of promise* (айнан: кишвари ваъдаҳо) – тағй. – *the promised land* (айнан: кишвари ваъдашуда) – замини амнобод; асли – *shining lights* (айнан: нури рахшанда) – тағй. – *leading lights* (айнан: нури роҳнамо) – маъруфият, шуҳрат; асли – *the lion in the way* (айнан: шер дар роҳ) – тағй. – *the lion in the path* (айнан: шер дар пайроҳа) – монеа, хатар.

Прототипҳо ва образҳои Библия яке аз омилҳои дигари ташкили ВФИ-и иқтибосӣ гаштаанд: *David and Johnathan* (айнан: Довуд ва Чонатан) – дӯстони чонӣ, дӯстони чудонашаванда [173, с. 195]; *Job's post* (айнан: хабар Чоб) – шахсе, ки доим хабари шум меовард [173, с. 597]; *Juda's kiss* (айнан: бӯсаи Чуд) – бӯсаи хатарнок [173, с.426]; *a dead letter* (айнан: ҳарфи мурда) – қонуне, ки аҳамияташро гум кардааст [173, с. 449].

б) ВФИ-и аз асотири атиқавӣ иқтибосшуда. Аз рӯи мушоҳидаҳо бармеояд, ки таркиби фразеологии забонҳои муқоисашаванда аз манбаҳои мухталиф бо роҳҳои гуногун ғанӣ гаштааст. Дар заминаи таҳлили ҳамачонибаи ВФИ-и иқтибосшуда дараҷаи таъсири забон ва тамаддуни ғайрро ба забонҳои тоҷикиву англисӣ дар марҳалаҳои мухталифи рушди он муайян кардан мумкин аст. Дар давраҳои гузаштаи таърихӣ забонҳои омӯхташаванда таҳаввулоти ҷамъиятӣ ба низоми фразеологии он таъсири ҷашмраси худро гузоштааст, ки нишонаҳои онро дар замони мо низ мушоҳида намудан мумкин аст. Тӯли қарнҳо ҳарчанд шумораи зиёди каллимаву таркибҳои ғайр, ки ба забон ворид гашта буданд, боз бо мурури замон аз истифода баромада кӯҳна гардиданд.

Ҳазорсолаҳо қабл аз ин новобаста ба мавқеи дури чуғрофӣ тамаддуни Шарқу Ғарб ба якдигар таъсири бузурге гузоштаанд. Нуфузи

илму фарханг ба ҳаёти рӯзмарра ва забони халқ низ асари худро гузошт. Дар натиҷаи интиқоли таълимоти файласуфон, ақидаҳои фалсафӣ ва пайдоишу густариши илм тавассути адабиёти хаттӣ ба забони тоҷикӣ як қатор таркибҳои асотири атиқавии юнониву римӣ ворид гардидаанд. Шуморае аз онҳо пас аз гузашти асрҳо низ мафҳум ва аҳамияти худро гум накарда мавриди истифода қарор мегиранд. Тазаккур бояд дод, ки ин навъ ВФИ дар забони тоҷикӣ ангуштшуморанд: *файласуфи муаззам* – таҳаллуси файласуф Арасту; *танги Лушо* – номи китоби рассоми Рими Қадим; *Қайсарӣ Рум* – таҳаллуси подшоҳи Рим ва Юнони Қадим дар замони пешин; *Дубби асгар* – бурҷ дар нимқурраи шимоли осмон; *Дубби акбар* – ҳафтдодарон.

Таъсири ривоятҳои атиқавӣ ба таркиби фразеологии забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ бештар аст. Адади ВФИ-и аз асотири Риму Юнони Қадим сарчашмагирифта зиёданд, зеро ин халқиятҳо бевосита дар тӯли таърих бо ҳамдигар рӯ ба рӯ шуда, таъсири забон ва тамаддуни худро ба забони англисӣ гузоштаанд. Чунонки таърих гувоҳ аст, тамаддуни Юнону Рими Қадим на танҳо ба халқиятҳои атрофи он, балки ба фархангу маънавиёти ҷаҳонӣ нишона ва нуфузи худро гузоштаанд.

Ба ВФИ-и забони англисӣ, ки бо асотири атиқавӣ иртибот доранд метавон фразеологизмҳои зиёдеро мисол овард: *Pandora's box* (айнан: куттии Пандора) – сарчашмаи ҳамаи бадбахтиҳо [173, с. 103]; *Herculean labour* (айнан: меҳнати Ҳеркулесӣ) – кори бисёр пурмашаққат, душвор [173, 374]; *a labour of Sisyphus* (айнан: меҳнати Сизифӣ) – меҳнати душвори бесамар [173, с. 341]; *a bone of contention* (айнан: устухони муноқиша) – тухми низоъ; *the fatal thread* (айнан: риштаи тақдир) – риштаи ҳаёт [173, с. 572].

Асарҳои офаридаи файласуфону адибони Юнону Рими Қадим аз ҷумла Ҳомер, Платон, Арасту, Эзоп, Евклид, Сисерон, Ҳоратсий ва чандин бузургони дигар омили пайдошавии як қатор ВФИ-и иқтибосӣ

дар забони англисӣ гаштаанд: Хомер: *Penelope's web* (айнан: риштаи Пенелопа) – қасдан кашол додани ҳалли масъала; Платон: *the last straw* (айнан: чавпои охирин) – қатраи охирин, ҳадди сабурӣ; Плутарх: *the skeleton of the feast* (айнан: скелети базм) – одаме, ки базм ё шодии дигаронро вайрон мекунад; Виргилия: *a snake in the grass* (айнан: мор дар зери сабза) – душмани пинҳонӣ, каждومي зери бӯрӯ; Лукиан: *the dog in the manger* (айнан: сағ дар охур) – на ба туву на ба ман; Хоратсий: *a purple patch* (айнан: порчаи арғувонӣ) – ҷои беҳтарин(-и асари бадеӣ).

в) ВФИ-и аз забонҳои дигар иқтибосшуда. Чунонки маълум аст доираи истифодаи забон то чӣ андоза васеъ бошад, низоми забон низ то он дараҷа мураккабтар мегардад, зеро ба он шеваву гуфторҳо ва калимаву ибораҳои ғайр ворид гардида, ҳам ба сарфу наҳв ва ҳам ба таркиби луғавии он забон таъсир мерасонад.

Таркиби фразеологгии забон яку якбора ба вучуд намеояд. Он бо мурури замон дар раванди ташаккули забон ташкилу ғанӣ мешавад. Суфтаву устуворшавии гурӯҳе аз ВФ заминаи хубе барои сохтани фразеологизмҳои аз ҷиҳати маънову услуб мухталиф мегардад. Дар асоси қолабҳои мавҷуда боз чандин таркибҳо ба вучуд меоянд, ки сипас ба захираи фразеологгии забон ворид мешаванд. Исботи гуфтаҳо қолабҳои муайяни забонҳои муқоисашаванда, ки дар боби қаблӣ таҳлил гардид, шуда метавонад.

Омили дигари ғанишавӣ ва инкишофи таркиби фразеологгии забон иқтибосшавӣ аз дигар забонҳо маҳсуб меёбад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ВФ аз забонҳои гуногун интиқол ёфтаанд. Фразеологизмҳо аслан бо ду роҳ ворид гардидаанд: дар шакли асли ва бо роҳи калка (тарҷумаи таҳтуллафзӣ). ВФИ-и аз дигар забонҳо бидуни тарҷума дар шакл ва маънои аслиашон иқтибосгардида шумораашон нисбатан камтар мебошад.

Қисми зиёди таркибҳои рехтаву устувори аз забони арабӣ ба тоҷикӣ интиқолгашта дар шакл ва маънои аслиашон корбаст мешаванд.

Дар давоми чандин аср забони арабӣ дар Шарқ забони илму адабиёт маҳсуб меёфт. Тақрибан то оғози садаи XX ин забон мақоми худро дар минтақа нигоҳ дошт. Дар ин росто, ба забони тоҷикӣ як гурӯҳ калима ва ибораҳо роҳ ёфтанд. Бо ин роҳ аз адабиёти хаттӣ ВФ низ ба забони тоҷикӣ иқтибос шуданд. Бар замми ин, омили дигар он буд, ки забони арабӣ забони дин ба шумор мерафт ва таълимоти ислом низ бо ин забон таҳия мешуданд, дар ин замина шумораи зиёди ВФ аз ин сарчашмаҳо ба забони тоҷикӣ интиқол гардидаанд.

ВФИ-и аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ иқтибосгардида инҳо мисол шуда метавонанд: *салому алейк* – дуруд, салом, шакли ҳолпурсӣ; *азми ҷазм* – чидду ҷаҳд, сайъу кӯшиш; *овони шабоб* – давраи ҷавонӣ; *аллоҳ таоллоҳ* – Худои бузург. Бархе аз таркибҳои устуворгаштаи арабӣ хеле серистеъмол ва то андозае ба забон ворид гаштаанд, ки баъзан дарёфт намудани гунаи тоҷикии он душвор ва гоҳе ғайриимкон аст. Масалан, ифодаҳои *ассалому алайкум* – як намуди ҳолпурсӣ ё *ваалайкум ассалом* – посухи салому дуруд, аз шумораи онҳо мебошанд.

ВФИ-и аз арабӣ иқтибосшуда он қадар ҳам зиёд нестанд, бар замми ин бештар дар адабиёти хаттӣ, бахусус пешазинқилобии тоҷик ба қор бурда шудаанд. Шумораи на он қадар зиёди онҳо дар забони ҳозираи тоҷик истифода бурда мешаванд.

Боз дар забони тоҷикӣ гурӯҳе аз ВФИ, ки яке аз унсураш калимаи арабӣ аст, ба назар мерасанд. Аз ҷумла дар ташкили таркибҳои ҷидаи забони тоҷикӣ тез-тез калимаҳои арабӣ дида мешаванд: *ғаму кулфат*, *азобу уқубат*, *зоту зурриёт*, *шаку шубҳа*, *зулму ситам*, *шаъну шавкат*, *зебу зинат*, *шавқу ҳавас*.

Дар натиҷаи ҳамзистии халқҳои тоҷику ўзбек ва дар ҳамсоғӣ қарор доштани онҳо ба забони тоҷикӣ як қатор ВФИ низ роҳ ёфтаанд. «Агар забони арабӣ ба забони адабӣ таъсир гузошта бошад, пас, забони ўзбекӣ ба забони гуфтугӯӣ нуфузи худро расонидааст. Бад-ин сабаб, фразеологизмҳои исми аз забони ўзбекӣ ба забони тоҷикӣ иқтибосшуда

зиёдтар дар лаҳҷаҳо ва дар услуби гуфтугӯӣ дучор мешаванд» [З-М]. ВФИ-и забони ўзбекӣ ба монанди забони арабӣ айнан ва ё қисман бо роҳи тарҷумаи тахтуллафзӣ иқтибос гардидаанд. ВФИ-и пурра аз забони туркӣ ба забони тоҷикӣ бидуни тарҷума интиқолёфта он қадар ҳам зиёд нестанд. Фразеологизмҳои иқтибосии ўзбекӣ шояд дар забони шеваҳои маҳалҳои мухталифи кишварамон нисбат ба маводи бадастомада зиёдтар бошанд. Агар дар ояндаи наздик оид ба этимологияи таркиби фразеологии забони тоҷикӣ ва шеваҳои он корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ омода шаванд, дар омӯзиши низоми фразеологии забони тоҷикӣ саҳифаи тозае хоҳад шуд ва дар ҳалли бисёр масъалаҳои фразеологияи забон мусоидат хоҳад кард.

ВФИ-и асли ўзбекӣ, ки бидуни тарҷума истифода мешаванд таркибҳои зерин мисол шуда метавонанд: *пишаку кучук* – муносибати душманона; *қуроқу ямоқ* – пина, дарбех; *элу уруқ* – хешовандон, ақрабо; *юқу юрум* – ҳиссаҳои ночиз; *қўша қаримши* – бахт, саодат; *қошу қавоқ* – туршрӯйӣ, норозигӣ.

Фразеологизмҳои исмие, ки як унсураш калимаи ўзбекист нисбатан зиёдтаранд. Ин гурӯҳи ВФ низ хосияти шифохӣ дошта, дар адабиёти хаттӣ хеле кам ба кор бурда мешавад: *қилиқи хунук* – қору кирдори ношоам, безеб; *қаймоқи гап* – моҳият, муҳтавои гап: «*Мо ба пеши бобоям даромадем. Дар он ҷо қаймоқи гап кордонӣ ва кордориҳои сардори нави рӯдковӣ буд*» [193, с. 87].

Дар забонҳои тоҷикиву ўзбекӣ миқдори зиёди таркибу ибораҳои фразеологии ҳаммаъно ва гоҳе ҳамсохтор мавҷуданд, ки моли кадом халқият будани онро муайян намудан басо душвор аст. Аз ин рӯ, иқтибос шудани ин ё он ВФ-ро қаблан асоснок намуд, зеро фразеологизмҳои ин ду забон то ҳақде ба ҳам омехта шудаанд, ки ошкор намудани баромади асосии онҳо басо кори заҳматталаб аст.

Забони русӣ сарчашмаи дигари иқтибосҳои фразеологии забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд таъсири забонҳои арабиву туркӣ ба

таркиби луғавию фразеологии забони тоҷикӣ дар натиҷаи муносибатҳои мутақобилу нуфузи ҳазорсолаи онҳо ба забонамон сурат гирифта бошад, пас, забони русӣ бо вучуди таърихи на он қадар зиёди муносибатҳо ба низоми фразеологии забони тоҷикӣ таъсири бузург расонидааст.

Бештари фразеологизмҳои аз забони русӣ иқтибосшударо ВФ-и соҳавӣ ташкил менамоянд. Инчунин ба воситаи забони русӣ фразеологизмҳои аз забонҳои аврупоӣ ба забони русӣ иқтибосгашта ба забони тоҷикӣ роҳ ёфтаанд.

Қисми зиёди фразеологизмҳои исмии иқтибосии русӣ калкахои фразеологӣ махсуб меёбанд: *безымянный палец* – *ангушти беном*; *последняя капля* – *қатраи охирин*; *сила воли* – *қувваи ирода*; *вечный огонь* – *оташи абадӣ*.

Лозим ба таъкид аст, ки миқдори зиёди фразеологизмҳои аз забони русӣ иқтибосгашта фразеологизмҳои хориҷианд, ки тавассути муодили русӣ ба забони тоҷикӣ роҳ ёфтаанд. Ибораҳои устувори хусусияти байналхалқидошта, ки аз забонҳои англисӣ, франсузӣ, лотинӣ олмонӣ ва ғайра аввал ба забони русӣ ва сипас ба забони тоҷикӣ гузаштаанд. Аз ин ҷост, ки бештар онҳоро ба қатори иқтибосҳои русӣ ворид менамоянд, зеро мувофиқ ба муодили русии он ба забони тоҷикӣ калка шудааст. Масалан, ташкилоти умумиҷаҳонии *UN-United Nation* аз забони англисӣ сарчашма гирифта, гунаи тоҷикии он дар заминаи тарҷумаи русиаш ба вучуд омадааст (*Организация Объединенных Наций* – *Созмони Милали Муттаҳид*).

ВФИ-и зерин низ ба гуфтаҳои боло мисол шуда метавонад: *анг.*: *cold war* = *рус.*: *холодная война* = *тоҷ.*: *ҷанги сард*; *олм.*: *gepanzerte Faust* = *рус.*: *бранированный кулак* = *тоҷ.*: *мушти оҳанин*; *фр.*: *point de vue* = *рус.*: *точка зрения* = *тоҷ.*: *нуқтаи назар*. Дар китоби Ҳ. Мачидов ВФ-и «нуқтаи назар» ба забони тоҷикӣ аз забони эронӣ интиқол ёфтаниш қайд гардидааст [79, с 74]. Чуноне ки мебинем ин таркиб дар бештари забонҳо

дучор мешавад. Манбаи иқтибосшавии бархе ибораҳоро муайян кардан басо душвор аст. Таркибҳои устуворгаштаи навъи мазкур дар забонҳои муқоисашаванда зиёд ба назар мерасанд. Гурӯҳе аз ВФ мавҷуданд, ки на танҳо дар забонҳои муқоисашаванда, инчунин дар як қатор забонҳои ҳешу бегона мавҷуданд. Ин намуди ВФ-иро изоморфизмҳои фразеологӣ номидан мумкин аст, зеро онҳо дар забонҳои гуногуннизом сохторан, таркибан ва бо яқлухтии маъно пурра монанданд: анг.: *heart of stone* = рус.: *каменное сердце* = тоҷ.: *дили сангин* = олм.: *Steinherz* = тур.: *taş kalp*; анг.: *skin and bone* = рус.: *кожи до кости* = тоҷ.: *пӯсту устухон* = олм.: *Haut und Knochen* = тур.: *bir deri bir kemik* ва ғ.

Дар натиҷаи таҳлили таркиби фразеологӣ забони англисӣ ошкор шуд, ки бештари ВФИ-и забони англисӣ аслианд. Ба ҷуз ВФИ-и аслие, ки дар забони англисӣ мавҷуданд метавон ВФИ-и гуфтори амрикоиро низ яке аз сарчашмаҳои ғанишавии таркиби фразеологӣ забони англисӣ шуморид. Бо вучуди тафовутҳои лексикиву фонетикӣ гуфтори амрикоиро наметавон ба забони англисӣ бегона ё ғайрианглисӣ шуморид. ВФ-е, ки дар ин гуфтори забон англисӣ ба вучуд омаданд, аллақай миқдори зиёдашон умумиистеъмол гашта, аз ҳудуди Амрико баромадаанд.

Ба фразеологизмҳои исмии иқтибосии забони англисӣ ибораҳои рехтаву устувор аз забонҳои франсузӣ, лотинӣ, испанӣ, олмонӣ дохил гардидаанд.

Ба забони англисӣ шумораи зиёди ВФИ аз забони лотинӣ дар ду шакл – асли ва бо роҳи калка иқтибос гаштаанд. Фразеологизмҳои исмии лотиние, ки бе тарҷума дар забони англисӣ корбаст мешаванд, инҳо мисол шуда метавонанд: *amor patriae* – муҳаббат ба ватан; *copia verborum* – сергапӣ; *amantium irae* – ҷанги ошиқон; *vade makum* – роҳнамо; *magnum opus* – шоҳкорӣ (-и адабӣ).

ВФИ-и аз забони лотинӣ ба забони англисӣ бо роҳи тарҷума интиқол ёфтаанд, инҳо дохил мешаванд: *the King's evil* (айнан: душмани

шоҳ) – бемории ширинча (лот.: *kegius morbus* – мувофиқи боварҳо хангоми даст расонидани шоҳ ё малика ба бемор касалиаш шифо меёфтааст); *the horn of plenty* (айнан: шохи фаровонӣ) – фаровонӣ (лот.: *cornu cariae*); *a man of one book* (айнан: шахси соҳиби як китоб) – муаллифи як китоб (лот.: *huno unius libri*); *the golden mean* (айнан: мобайни тиллоӣ) – миёнаҷои тиллоӣ (лот.: *aurea mediocritas*).

ВФИ-и аз забони лотинӣ ба забони англисӣ иқтибосшудае, ки ба асотири атиқавии Юнону Рим тааллуқ доранд, қаблан пешниҳод ва баррасӣ гардиданд. Ин қисме аз он ВФИ -и лотинианд, ки бевосита ба забони англисӣ бо роҳи тарҷумаи тахтуллафзӣ ё бо шакли аслиашон ба забони мавриди назар роҳ ёфтаанд. Ин гурӯҳ ВФИ-и лотинӣ бо асотири Юнону Рими Қадим вобастагӣ надоранд.

Ҳангоми таҳлили этимологияи ВФИ-и забони англисӣ ба ҷуз иқтибосҳои лотинӣ гурӯҳи калони таркибҳои исми аз забони франсузӣ бавучудода муайян карда шудаанд. Ҳарчанд забони франсузӣ ба гурӯҳи забонҳои романӣ дохил шуда, ба забони англисӣ хеш набошад ҳам, аммо таъсири он ба забони англисӣ хеле бузург аст. Ҳам таркиби луғавӣ ва ҳам фразеологияи забони англисӣ аз ҳисоби калимаву ибораҳои устувори франсузӣ ғанӣ гаштааст. Иқтибосшавӣ аз забони франсузӣ асосан ба давраи истилои нормандиҳо рост меояд. Забони франсузӣ бо истилои нормандиҳо соли 1066 ба Англия интиқол ёфта, аз ҳамон давра оғоз карда мақоми таҳаккумкунандаро дар болои забони англисӣ соҳиб гардид. Пас аз ин, он чун забони дарбор, муассисаҳои давлатӣ, мактаб, забони ашрофзодагон ва умуман забони асосии хаттӣ хизмат мекард. Аз ин лиҳоз бештари калимаҳои франсузие, ки ба забони англисӣ иқтибос шудаанд, инъикосгари мақом, тарзи зиндагӣ, қору ғаъолият ва ғояву завқи он қишри ҷомеаест, ки танҳо ё бештар ин забонро истифода мебарданд.

Ба забони англисӣ фразеологизмҳои исмӣ аз забони франсузӣ асосан бо роҳи калка ворид гаштаанд. Дар сафи иқтибосҳои ВФИ-и

франсузӣ як қатор фразеологизмҳои бидуни тарҷума низ мушоҳида мешаванд: *homme d'état* – корманди давлатӣ; *grande dame* – хонуми оқила; *garde champêtre* – ҷангалбон; *ruse de guerre* – хиллаи ҳарбӣ.

Тазаккур бояд дод, ки ВФИ-и аз забони лотинӣ ва фаронсавӣ бидуни тарҷума иқтибосгардида асосан дар адабиёти хаттӣ, баҳусус, насри бадеӣ истифода мешаванд. Дар нутқи шифоҳӣ бошад миқдори ками онҳо истеъмол мегарданд, аз ҷумла: *persona non grata* – намояндаи дипломатияе, ки аз ҷониби ҳукумати он кишваре, ки дар он ҷо таъйин шудааст, эътимод карда намешавад; *bon voyage* – роҳи сафед; *Grand prix* – гран при, ҷоизаи олии конкурс ё фестивал; *bon appetit* – иштиҳои том.

ВФИ-е, ки бо роҳи тарҷумаи тахтуллафзӣ аз забони франсузӣ ба забони англисӣ ворид шудаанд, нисбат ба иқтибосҳои дигар забон зиёд мебошанд: *gilded youth* (айнан: ҷавонони тиллоӣ) – ҷавонон фарзандони сарватмандон (фр.: *jeunesse dorée*); *the cream of society* (айнан: қаймоқи ҷомеа) – беҳтаринон, пурмоягон (фр.: *crème de la société*); *the new rich* (айнан: бойи нав) – сарватмандони нав шинохташуда, нав эътирофшуда (фр.: *nouveaux riches*); *trial ballon* (айнан: курраи санчишӣ) – курраи санчишӣ (фр.: *un ballon d'essai*); *cooking battery* (айнан: батареяи ошхона) – зарфҳои ошхона (фр.: *battery de cuisine*); *fair sex* (айнан: чинси зебо) – чинси латиф, занон (фр.: *le beau sexe*); *affair of honour* (айнан: кори вичдон) – амал аз рӯйи вичдон ва шараф (фр.: *affaire d'honneur*); *a debt of honour* (айнан: қарзи вичдон) – қарзи вичдон (фр.: *dette d'honneur*); *a fixed idea* (айнан: ғояи маҳкамшуда) – ғояи безоркунанда (фр.: *idée fixe*); *apple pie order* (айнан: тартиби ширинии себ) – тартибу низоми намунавӣ (фр.: *parre pliée idée*).

Миқдори ВФИ-и аз забони франсузӣ иқтибосшуда хеле зиёд мебошанд ва онҳо дорои шаклҳои гуногун ва ифодакунандаи маъниҳои мухталифанд. Бархе аз иқтибосҳои фаронсавӣ аз забони лотинӣ сарчашма гирифтаанд, яъне аввал ВФ-и забони лотинӣ ба забони фаронсавӣ ва сипас ба забони англисӣ гузаштаанд. Аз ин ҷост, ки

этимологияи бархе аз ВФ-и аз забони французӣ иқтибосшуда баҳсангез аст. ВФИ-и лотинӣ, ки тавассути забони французӣ ба забони англисӣ иқтибос шудаанд, бештар аз лиҳози маъниву услуб ба гунаи забони французӣ наздиктаранд: *a storm in a tea cup* – тӯфон дар пиёлаи чой – фр.: *une tempete dans un verre d'eauexcitare*. Таркиби лотинии ин ВФ-ро, ки ба калами Сисерон тааллуқ дорад Монтескё аз нав ифодаву маънидод кардааст (лот.: *fluctus in sumpulo*) [173, с. 120].

Аз рӯи шумора баъд аз ВФИ-и иқтибосии фаронсавӣ фразеологизмҳои забони олмонӣ меистанд. Фразеологизмҳои исмии иқтибосии олмонӣ бо роҳи калка ба забони англисӣ ворид гаштаанд: *Black Death* (айнан: марги сиёҳ) – эпидемияи тоун (вабо) дар асри XIV дар Аврупо (олм.: *der schwarze Tod*); *long Eliza* (айнан: Элизаи дароз) – гулдони дарози чинӣ, ки дар рӯяш қомати зан нақш шудааст (олм.: *lang Lischen*); *the mailed fist* (айнан: мушти хордор) – қувваи ҳарбӣ (нем.: *gepanzerte Faust*); *a burning question* (айнан: масъалаи сӯзанда) – масъалаи ҳаётан муҳим (олм.: *Brennende Frage*); *brown shirt* (айнан: куртаи дорчинипӯш) – миллатгаро (олм.: *brown Hemd*).

Дар забонҳои олмониву англисӣ гурӯҳе аз ВФ-е мавҷуданд, ки аз рӯйи сохту мазмун ба ҳам тавъаманд, чуноне ки профессор А.В.Кунин зикр мекунад, ин маънои онро надорад, ки ҳамаи онҳо аз забони олмонӣ ба забони англисӣ иқтибос гардидаанд, аз забони англисӣ ба забони олмонӣ низ як қатор ВФ интиқол ёфтаанд, ки ба ғанӣ гаштани таркиби фразеологии забони олмонӣ мусоидат намудааст [70, с. 121].

Дар қатори ВФИ-и иқтибосии забони англисӣ миқдоре аз таркибҳои рехтаву устувори испанӣ низ вомехӯранд: *fifth column* (айнан: сутуни панҷум) – шарикони махфии душманон, ҷосусон, таҳрибгарон (исп.: *quinta columna* – сутуни панҷум); *the King of the Rueful Countenance* (айнан: паҳлавон бо рӯйи ғамгин) – таҳаллуси Дон Кихот (исп.: *el Caballero de la triste*).

Аз байни иқтибосҳои камнуфузи фразеологӣ ВФИ-и зерин дарёфт гардиданд, ки аз забонҳои итолиёвӣ (*the bride of the sea* (айнан: арӯси баҳр) – шаҳри Венетсия (ит.: *fanciulla del mare*), ҳолландӣ (*forlorn hope* (айнан: умеди гумшуда) – 1) ҳарбӣ: дастаи ба марг маҳкумшуда 2) умеди охирин 3) масъалаи ҳалнашаванда, монеаи маъюсона (ҳолл.: *verloren hoop*), исландӣ (*twilight of the gods* (айнан: нимашоми худоҳо) – нимашом (исл.: *ragna rökk*), норвегӣ (*mother of pearl* (айнан: модари марворид) – садаф (нор.: *perle-morsky*), хиндӣ (*pukka(h) sahib* – чаноби ҳақиқӣ (ҳазломез), англо-нормандӣ (*hue and cry* (айнан: доду фиғон) – таъқиб, доду фарёд, воҳима, даҳшат, изтироб (анг-нор.: *hu e cri*), даниягӣ (*an ugly duckling* (айнан: ғозчаи бezeб) – шахси ноадолатона поён аз арзишҳояш баҳогузошташуда, ки ғайричашмдошт бартарихояш ба атрофиён ошкор мешавад) гирифта шудаанд.

«Ҳарчанд баъзе аз фразеологизмҳои забонҳои ғайр таҷассумгари анъанаву одат, эътиқоду маданият ва таърихи соҳибони забон бошанд, бо вучуди ин, онҳо ба таркиби фразеологӣ забонҳои тоҷикиву англисӣ ворид гардида, на чун таркибҳои бегона, балки чун забони худӣ дар нутқ ва хат васеъ истифода мешаванд»[3-М].

3.3. Сермаъноии воҳидҳои фразеологӣ исмӣ

Яке аз хосиятҳои луғавӣ-семантикии ВФ сермаъноии онҳост. Гурӯҳе аз ВФИ дар забонҳои муқоисашаванда барои ифодаи як мафҳум кор бурда шаванд, таркибҳои устувори исмие мушоҳида мешаванд, ки дорои ду ва ё зиёда маъниҳои ба ҳам алоқаманд мебошанд. Ин навъ ВФИ-ро полисемӣ ё сермаъно меноманд. ВФИ-и якмаъноӣ бештарашон хосияти соҳавӣ дошта, доираи истемолашон маҳдуд аст. Фразеологизмҳои сермаъно бештар дар услуби умумистемолӣ ба кор бурда мешаванд. Бо мурури замон дар натиҷаи реша давондан ва серистемол гаштани ин ё он ибора маъниҳои иловагӣ касб намудаанд.

Сермаъноии ВФИ-и забони тоҷикӣ аз ҳисоби таркибҳои умумистемолӣ ва гуфтугӯӣ бармеояд. Дар фарҳанги фразеологӣ

М.Фозилов зиёда аз 50 ВФИ-и сермаъно сабт гардидааст. ВФИ-и забони тоҷикӣ бо ин шумора маҳдуд намешавад, дар қатори фразеологизмҳои халқӣ ва шевагӣ низ онҳоро дучор омадан мумкин аст.

ВФИ-и сермаъноӣ забони тоҷикӣ бештар дорои ду маънианд, фразеологизмҳои исмиӣ се ва ё зиёда маънидор нисбатан камшуморанд. Маънии аввалини ВФИ маъноӣ асосӣ ба ҳисоб рафта, дар заминаи он маъниҳои иловагӣ дар шакли тобеъ ба вучуд омадаанд. Масалан: *бахти сафед* 1) бахти баланд, саодат, иқбол; 2) комёбӣ, муваффақият [181, с. 80]; *гапи сарбаста* 1) гапи пӯшида; 2) сухани кинояомез [181, с. 197]; *феъли бад* 1) хулку хислати бад; 2) кирдору рафтори бад; 3) тундхӯйӣ [182, с. 229].

Байни ВФИ-и сермаъноӣ асосан ду навъи алоқаи маъноӣ вучуд дорад: алоқаи пайваст ва алоқаи тобеъ. Алоқаи тобеъ навъи паҳншудатарини ВФИ-и сермаъноӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин ҷо бартарияти маъноӣ якуми ВФ баръало эҳсос қарад мешавад. Маъниҳои иловагӣ он дар заминаи мафҳуми аввалини таркиби фразеологӣ ба вучуд омада, аз ҷиҳати семантикӣ тобеъ мебошад. Ҳангоми истифода ва баёни ин ё он ВФИ-и сермаъноӣ, ки алоқаи тобеъ дорад, пеш аз ҳама, мафҳуми аввалини он дар майна хувайдо мешавад. Ба ВФИ-и тобеъ чунин таркибҳо мисол шуда метавонанд: *омади кор* 1) пешрафти кор; 2) барор гирифтани кор; 3) тохтани бахт [181, с. 771]; *сазои сари касе* 1) ҷазои худ азоби худ; 2) ҷазои беақлӣ, сазои беандешагӣ [182, с. 234]; *буду шуд* 1) ҳамаи чиз; 2) ҳама молу мулк [181, с. 138].

Алоқаи пайваст пайдо қардани маъниҳои ВФИ-и сермаъноӣ маъноӣ онро дорад, ки бо вучуди монандии семантикӣ, як маъно ба маъноӣ дигараш тобеъ набуда, афзалияти яке бар дигаре дида намешавад, яъне маъниҳо баробарвазн буда, бевосита бо ҳуди ВФ иртибот пайдо менамояд. Агар алоқаи тобеи ВФИ пай дар пай ба таври занҷирӣ сурат гирад ва як маъноӣ ВФ ба дигараш тобеъ гардад, пас, дар алоқаи пайваст ин тавр нест: *тобу тоқат* 1) таҳаммул, бардошт; 2) майл хоҳиш [182, с. 196]; *даъвои нони қоқ* 1) даъвои беасос; 2) даъво барои чизи

беарзиш [181, с. 329]; *бесару сомонӣ* 1) бетартибӣ, парешонӣ; 2) беҳонумонӣ [181, с. 103].

Алоқаи пайвасту тобеи маъниҳо дар ВФИ-и сермаъно як навъи алоқаи семантикии онҳо бошад, маъниҳои маҷозӣ касб кардани миқдоре аз онҳо дигар паҳлуи масъала аст. Дар баробари маънии аслиашон, ки аз маънии ҷузъҳои таркибии он бармеояд, баъзе ВФИ боз маънои маҷозӣ мегиранд, ки сабаби сермаъно гаштанашон мешавад: *ин тараф он тарафи кор* 1) ҳар ҷиҳати кор; 2) ҳама тарафҳои ягон масъала [181, с. 170]; *Худо задагӣ* 1) ба эътиқоди динӣ касе, ки ба ғазаби Худо гирифта шудааст; 2) шахси нобакор, шарманда, расво [182, с. 332].

Агар унсурҳои таркибии ВФИ-и сермаъноро таҳлил намоем, бештарашон аз исмҳои ифодакунандаи узвҳои инсон ташкил ёфтаанд. Номи узвҳои инсон дар ВФИ фаровон истифода мешаванд. Маҳз ҷиҳати хоси фразеологизмҳои забони тоҷикӣ дар ҳамин аст. Онҳо баъзан ба маъниофарии ВФ иштирок ва гоҳе рамзӣ истифода шуда, маънои маҷозӣ касб мекунанд. Миқдори ВФИ-и сермаъноӣ аз номҳои узвҳои инсон ташкилшуда зиёд аст. Дар таркибашон чун унсурҳои доимӣ исмҳои *рӯй, сар, дил, даҳон, даст* бештар ба кор бурда мешаванд: *дасти кӯтоҳ* 1) очизӣ, нотавонӣ; 2) камбағалӣ [181, с. 313]; *дарди дил* 1) ғам, ғусса; 2) мушкилии ба сар афтода; 3) хоҳиш, мақсад [182, с. 282]; *даҳони бефаровез* 1) беибо ҳар гапро гуфтан; 2) шаттоҳгӯӣ [181, с. 333]; *сари қоқ* 1) каси яккаву ягона, мучаррад; 2) каси бепову бечизу чора [182, с. 76]; *як (ду, се, чор) даҳан гап* 1) якчанд сухан; 2) хулосаи калом; 3) изҳори мақсад ва муддао.

ВФИ-и сермаъно новобаста ба наздикӣ ва ё алоқамандии маъноҳояшон баъзан аз рӯи вазифаи синтаксисиашон аз якдигар фарқ мекунанд. Шуморае аз ВФ як маънояшон исмӣ бошад, дигар маъниаш ба вазифаи дигар ҳиссаи нутқ меояд. Агар маънои исмиашро ба назар гирем, он ба таркиби якмаъно табдил меёбад: *ҳай гиру ҳай мон* 1) исм. доду фарёд; 2) зарф. бо ҷӯшу хурӯш; 3) зарф. бо талвоса [182, с. 569].

ВФИ-и халқӣ дар забони тоҷикӣ сершуморанд, аммо миқдори ками онҳо сермаъноянд. Дар қатори онҳо алоқаи тобеъу пайваст ва маҷозишавии яке аз маъниҳо дида мешаванд: *гапи тағдор* 1) гапи дуруст, дақиқ, боасос; 2) гапи кинояомез, ботамасхур [166, с. 79]; *каси калон* 1) соҳибмансаб; 2) шахси мутақаббир, мағрур [166, с. 190].

ВФ-и шевагӣ доираи истифодашон маҳдуд буда, он дар маҳалли муайян истифода шуда, сокинони ҳамон минтақа дарки мафҳуми онҳоро доранд, зеро онҳо мувофиқ ба хосиятҳои фонетикиву луғавии ҳамон минтақа ташкил ёфта, баъзан дар онҳо унсурҳои забони ғайр мушоҳида мешавад. Дар таркиби фразеологии шеваҳо таркибҳои сермаъно низ мавҷуданд. Баъзе ВФ-и шевагӣ сохтору маънои мураккаб дорад, ки дарки пурраи он мушкилиро ба вуҷуд меорад, сермаъно гаштани шуморае аз онҳо мавқеи истифода ва фаҳмидани мафҳумҳои онро боз ҳам мураккабтар мегардонад. Масалан, дар «Фарҳанги воҳидҳои фразеологии лаҳҷаи Хучанд» [172] ВФИ-и сермаъно чой дода шудаанд, ки бидуни шарҳу тавзеҳи онҳо маъно, вазифаи синтаксисӣ, ва мавқеи истеъмоли онро барои сокинони минтақаҳои дигар ё ғайризабонон ошкор намудан душвор мегардонад: *меҳмони айбнок* 1) меҳмони баландмартаба; 2) хешу табори дер меомада [172, с. 180]; *оши ашӯрак* 1) табаррукӣ ҳисобида талош карда хӯрдани оши маросими занони ашӯрӣ; 2) кам ва ночиз будани таом [172, с. 216]; *харбузаи сарнобурид* 1) чизи номаълум, ба назар ноаён; 2) духтари хона, бокира [172, с. 302-303].

Дар забони англисӣ ВФИ-и сермаъно тез-тез дида мешаванд. Он қариб дар ҳамаи қишрҳои фразеологӣ мавҷуд буда, нисбат ба забони тоҷикӣ дар услубҳои мухталиф ба қор бурда мешавад. Агар дар забони тоҷикӣ ВФИ-и сермаъно танҳо аз ҳисоби фразеологизмҳои умумистеъмол ташкил ёфта бошанд, пас, дар забони англисӣ мо метавонем таркибҳои соҳавӣ ва жаргонҳоро мушоҳида намоем. Таркибҳои устувори соҳавӣ маъноӣ яке аз ВФ-и сермаъноро ташкил менамоянд. Бархе ВФИ-и марбути ин ё он соҳа маъниҳои иловагӣ қасб

намуда, сипас умумиистеъмол гаштаанд. Дигаре, баръакс, фразеологизмҳои умумиистеъмолӣ буда, рафта-рафта маъниҳои тобеии соҳавӣ касб намудаанд: *a hot corner* (айнан: кунҷи тафсон) – 1) ҷои хавфнок; 2) ҳарбӣ. ҷой ё макони хавфнок [173, с. 176]; *dry death* (айнан: марги хушк) – 1) хуқуқ. дилхоҳ марг ба ҷуз ғарқкардашуда; 2) марги маҷбурӣ бидуни реҳтани хун [173, с. 205]; *a stalking horse* (айнан: аспӣ таъқибкунанда) – 1) баҳона; 2) шахси аз поён гузошташуда; 3) амер. сисёс. номзади қалбакӣ сохтае, ки бо мақсади ихтилоф андохтан ба овозҳои ҷонибдорони дигар ҳизб пешбарӣ мешавад [173, с. 398-399]; *the leading man* (айнан: марди пешбар) – 1) шахси барҷаста, ходими намоён; 2) театр. хунарманде, ки нақши асосиро иҷро мекунад [173, с. 481].

Ба ҷуз ВФИ-и аслий фразеологизмҳои иқтибосиву адибон эҷоднамуда дар забони англисӣ сермаъно гаштаанд. Бо мурури замон дар заминаи маънии аслиашон маъниҳои тобеъ дар шакли ҳазломез, жаргон, соҳавӣ ва ғайра ба вучуд омадаанд: *the order of the day* (айнан: тартиби рӯз) – 1) чизи одӣ, ҳаррӯза, чизи дар ҳоли ҳозир муҳим (аз забони франсузӣ *l'ordre du jour*); 2) парл. масъалае, ки дар рӯзи муайяншуда ба муҳокима гузошта мешавад [173, с. 556]; *leap in the dark* (айнан: чаҳиш ба торикӣ) 1) марг (файласуфи англис Т.Гоббс гуфтааст); 2) қадами хатарнок [173, с. 442]; *a sad dog* (айнан: сағи ғамгин) – 1) одами ғамгин (В. Шекспир гуфтааст); 2) ҳазлом. базлагӯй, бозигар [173, с.220].

Тағйир ёфтани объекти ВФИ омили дигари ба вучуд омадани маъниҳои зиёди онҳо мешавад. Масалан, дар забони англисӣ як мафҳум агар нисбат ба шахс ва ҳам нисбат ба ашё ё исми бечон равона шуда бошад, фразеологизм сермаъно мешавад: *a dead duck* (айнан: мурғобии мурда) – 1) одами талафшуда; 2) кори талафёфта [173, с.228]; *a genuine article* (айнан: чизи ҳақиқӣ, аслий) – 1) чизи ҳақиқӣ; 2) одами бовичдон, баномус [173, с.52]; *a maid of all work* (айнан: духтари ҳамакора) – 1) одаме, ки корҳои гуногунро иҷро карда метавонад; 2) ашёе, ки табиноти гуногун дорад [173, с. 476].

Чунон ки чандин маротиба зикр шуд, яке аз хусусиятҳои фарккунандаи фразеологизмҳои забони англисӣ мавҷудияти сершумори ВФИ-и бо ному насаби одамон аст. Онҳо барои ифодаи маъниҳои мухталиф хизмат намуда, яке аз манбаҳои фразеологизмҳои сермаъно ба ҳисоб мераванд. ВФИ гоҳе пурра ва гоҳе яке аз унсурҳои таркибиашон исми шахсиятҳои воқеӣ ё тахайюлӣ мебошанд. Шуморе аз онҳо сермаъно гашта, мафҳумҳои моддиву маънӣ бидуни баҳодихӣ ва ҳиссиву экспрессиивиро ифода мекунанд. Дар онҳо образнокӣ ва обу ранги бадеӣ дида намешавад: *Brother Jonathan* (айнан: бародарон Ҷонатан) – 1) амрикоии типӣ; 2) ҳукумати ИМА [173, с.112]; *Colney Hetch* (айнан: Коулни Хетч) – 1) беморхонаи рӯхӣ; 2) ҷунунӣ, беақлӣ, бемории рӯхӣ [173, с.161]; *John Doe* (айнан: Ҷон Доу) – 1. ҳуқуқ. даъвогари тахайюлӣ дар муурофияи судӣ; 2) амер. шахси номаълум [173, с.418].

Дар натиҷаи рушду тараққиёт ва гузашти вақт захираи фразеологии ҳар як забон низ ба тағйирот дучор мешавад. Таркибҳои ба забон ворид мешаванд ва чанд вақте пас аз истеъмол мебароянд. Ифодаҳои дигар, баръакс, ба захираи фразеологӣ ворид гашта инкишоф меёбанд ва маъниҳои тоза касб намуда, серистеъмол ва паҳншуда мегарданд. Гурӯҳе аз онҳо чунон қулай мегарданд, ки дар забони омма ва китобӣ корбаст шуда, бо мурури замон маъниҳои иловагии маҷозӣ, ғайримажозӣ ё тобеву пайваст касб мекунанд. Дар баробари инкишофи семантика вазифаи синтаксисии шуморае аз ВФ васеъ мегардад. Акнун онҳо дар ҷумла ба вазифаи на як, балки ду ё якчанд ҳиссаи нутқ омада метавонанд.

Дар забонҳои муқоисашаванда ҳодисаи васеъшавии маъно ва вазифа дида мешавад. ВФ-и забони англисӣ, ки яке аз маъниаш дар шакли исмӣ ва дигаре сифативу зарфӣ ифода шудааст кам нестанд: *wild cat* (айнан: гурбаи ваҳшӣ) – 1) исм. кори безътимод, шубҳаовар; 2) сиф. безътимод, ноустувор [173, с.135]; *good deal* (айнан: кори хуб) – 1) исм. шумораи зиёд, хеле зиёд; 2) сиф. зиёд, хеле, бисёр [173, с.204].

Умумияти забони англисӣ барои сокинони кишварҳои гуногуни олам ба рангоранг гаштани он омил гаштааст. Дар натиҷа тафовутҳо дар шохаҳои мухталифи ин забон ба вуҷуд омада, талаффуз ва луғату таркибҳои аз ҳам фарқкунандае пайдо гаштаанд, ки хоси ин ё он гуфтори забони англисӣ мебошад. Фразеологизмҳои шевагӣ ҳарчанд таҳқиқи алоҳидаро талаб менамояд, аммо дар таҳлили масъалаҳои сохториву маъноии ВФИ-и забони тоҷикиву англисӣ ба таркибҳои шевагӣ низ рӯ меорем, зеро онҳо низ қабати махсус ва қисми ҷудонашавандаи таркиби фразеологӣ ба ҳисоб рафта, истифода ва омӯзиши онҳо низ аз аҳамият ҳолӣ нест.

ВФИ-и сермаъно дар сафашон ибораҳои устувор доранд, ки ҳар як маънии он хоси ягон гуфтори забони англисӣ аст: *public school* (айнан: мактаби умумӣ, давлатӣ) – 1) мактаби миёнаи хусусии пӯшидаи писарона (дар Англия); 2) мактаби миёнаи (ройгон) (дар ИМА ва Шотландия) [173, с. 661]; *Old Country* (айнан: кишвари кӯҳна) – 1) Англия; 2) ватан, меҳан; 3) амер. кишвари гузаштагон [173, с. 178]; *a hard case* (айнан: воқеа ё ҳолати вазнин) – 1) амер. одами ислохнашаванда, вайрон; 2) австрал. ишратпарастии бепарво [173, с.130].

Мавзуи ВФИ-и сермаъно забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар баробари умумияти омилҳои сермаъношавӣ ва алоқои маъниҳо аз ҷиҳати услуб ва мавзӯ аз ҳам фарқ мекунанд. ВФИ-и сермаъноии забони англисӣ дар қиёс бо забони тоҷикӣ дар услубҳои мухталиф қорбаст мешаванд. Дар забони тоҷикӣ бошад, бештар таркибҳои исмии умумиистеъмоли сермаъно гаштаанд. Дар забони тоҷикӣ ВФИ-и ифодакунандаи ҳолатҳои равонӣ, баҳодихӣ ба шахс ва падидаҳои табиату ҷамъият хосияти сермаъноӣ дошта бошанд, дар забони англисӣ ҳиссиёту ҳаяҷон, эҳсосоти мусбату манфӣ камтар дида шуда, асосан объекти муҳокима мафҳумҳои нейтралӣ ё бидуни баҳодихӣ боқӣ мемонанд. Дар ВФИ-и сермаъноии забони англисӣ мафҳумҳои “*пул*”, “*маблаг*”, “*арзиш*” бештар ба назар мерасанд: *green stuff* (айнан: чизи сабз) – 1) сабзавот; 2) амер. жарг. пулҳои қоғазӣ;

ways and means (айнан: роҳҳо ва воситаҳо) – 1) роҳу воситаҳо; 2) роҳу воситаҳои ҷустуҷӯӣ кардани маблағ (аз ҷониби ҳукумат); *face value* (айнан: арзиши рӯӣ) – 1) арзиши номи (асъор, аксия); 2) арзиши зоҳирии чизе.

3.4. Муродифшавии воҳидҳои фразеологии исми

Таркибҳои устуворе, ки аз рӯи маъно ба якдигар тавҷам ҳастанду як мафҳумро ифода менамояд, муродифҳои фразеологӣ махсуб мешаванд. Муродифҳои фразеологӣ аз ҳамдигар аз ҷиҳати сохтор ва таркиб пурра ё қисман тафовут доранд.

Фразеологизмҳои исмии муродифшудаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сарфи назар аз умумияти маънояшон баъзан аз рӯи услуб ва мавқеи истифодашон фарқ мекунад. Дар як ВФ ҳамон як мафҳум нарму фасеҳ ва дар дигар ВФ бошад дағалу дурушт ифода мешавад. ВФ-и муродифшуда бо обу ранги бадеиашон низ аз якдигар тафовут доранд.

Дар матн муродифҳои калима гарчанд ҳамдигарро иваз карда тавонанд, аммо таркибҳои устувору рехта на ҳамеша имконияти иҷрои ин вазифаҳо доранд, зеро ҳар фразеологизм новобаста ба умумияти маъно мавқеи истифодаи худро дорад.

Пеш аз он ки хосиятҳои муродифҳои ВФИ-и забонҳои муқоисашавандаро таҳлилу таҳқиқ намоем, лозим шуморидем, сараввал муродифшавии дохилизабонӣ ва баъд муродифшавии байнизабониро муайян созем. ВФИ-е, ки бо маъниҳои абстрактӣ, ифодакунандаи амалҳои неку бади одамон ва хосияти баҳодихии мусбиву манфӣ ба хислату характери шахс дар забони тоҷикӣ зиёд мушоҳида мешаванд. Дар сафи онҳо фразеологизмҳои исмии муродифии хосияти номидошта, таркибҳои ифодакунандаи ҳодисаҳои табиату ҷамъият ва ВФИ-и илмӣ-соҳавӣ қариб ки вучуд надоранд. Қисми зиёди фразеологизми исмии муродифии марбут ба шахс будаи забони тоҷикӣ хосияти баҳодихии

манфӣ дорад: *гози пухта* = *девонаи ба кори худ ҳушёр*; *гушни галомус* = *сахти худо*. Баҳодиҳии мусбат нисбат ба манфи камшумор аст.

Дар забони тоҷикӣ ВФИ-е мушоҳида мешаванд, ки муродифҳои фразеологии бисёр доранд. Масалан, мафҳуми «чизҳо, ашёҳое, ки барои зиндагӣ истифода мешаванд», муродифҳои фразеологии зиёд дорад: *лақу луқ* = *бору буд* = *майда чуйда* = *икиру чикир* = *аиқол даиқол* = *юқу юрум* = *ҳазор бурду бало* ва ғ. Сарфи назар аз ҳаммаъноияшон як таркиб ба ҷои дигаре ба кор бурда намешавад, зеро онҳо аз ҳамдигар аз рӯи услуб ва мавқеи истифодашон тафовут доранд.

Дар забони тоҷикӣ боз як қатор мафҳумҳои дигаре низ мавҷуданд, ки тавассути зиёда аз се ВФИ ифода мешаванд: шаҳси нодон, бефаҳм – *каллаи сӯхтагӣ* = *кулӯҳи бечашм* = *гаранги худо* = *каллакалонии гӯрадузд* = *карахти худо* = *кулӯлафутӣ бекора*; муҳтоҷӣ, камбағалӣ: *миёни беқувват* = *дасти камӣ* = *сурфаи қоқ* = *аҳволи танг* = *дасти кӯтоҳ*.

ВФИ-и ҳаммаъноӣ сохторан ба ҳам монанд дар забони тоҷикӣ бисёранд, аммо ВФИ-и муродифии гуногунқолаб ва гуногунтаркиб низ кам нестанд. Онҳо бо обу ранги бадеӣ ва услубу образнокӣ низ аз ҳамдигар фарқ мекунанд: *ноибони пасу пеш* = *дунёи гузаро*; *марди майдон* = *Рустами достон*; *гози пухта* = *девонаи ба кори худ ҳушёр*; *одами даствасеъ* = *Ҳотами даврон*; *ламси худо* = *як халта гӯшт*; *зоги бедог* = *гӯри бетақу туқ*.

Гурӯҳе аз ВФИ мавҷуданд, ки як мафҳум ва як объектро ифода менамоянд, аммо мавқеи истифодаи онҳо гуногунанд. Масалан, калимаи «фарзанд» бо таркибҳои устувори *нури чаим* = *ҷону ҷигар* = *сиёҳиву сафедии чаим* = *як порча гӯшт* = *тоҷи сар* иваз шуда метавонанд. *Ҷону ҷигар*, *тоҷи сар*, *нури чаим* чун воситаи тавсиф ва мурочиат истифода шаванд, *як порча гӯшт* бештар ба маъноӣ «адами фарзанд» ба кор бурда мешавад (*гадои як порча гӯшт* = *нохунба зор* = *гадои ном* ва ғ.). Фразеологизмҳои исми муродифии *сангу порсанг* = *Алихоҷаю Хоҷаалӣ* = *кал додари кӯр* низ аз ҳамин қабиланд.

Баъзан ҳамаи маъниҳои фразеологизмҳои исмии сермаъно метавонад бо ВФИ-и дигар муродиф шавад: 1) *арақи ҷабин* = бо хуни ҷигар; 2) *арақи ҷабин* = *меҳнати ҳалол* = *пули ҳалол*. Бархе аз ВФИ-и муродифшуда аз рӯйи услуби баён аз ҳамдигар тафовут дошта, яке нарму суфта ва дигаре дурушту дағал ифода мегарданд: *чаими танг* = *мумсики рӯйхунук* = *гушнаи галамус*; *сабру тоқат* = *куни шишит*; *сангу порсанг* = *кар додари кӯр*; *бори зиндагӣ* = *хӯрчини ало*.

Сарфи назар аз тафовути сохтор ва услуб миқдоре аз ВФИ-и ҳаммаъно метавонанд ҳамдигарро иваз намоянд: *Лайливу Маҷнун* = *гули ошиқи печон* – ошиқон; *марди калон* = *соҳиби сар* – шавҳар; *гапи бесарунӯз* = *сухани дуру дароз* – сухани давомдор; *сухани нешдор* = *гапи думчадор* – сухани кинояомез.

«Таркиби фразеологии забони тоҷикӣ тамоми қишри ВФ-ро, яъне ВФ адабӣ-китобӣ ва ҳам гуфтугӯиву шевагиро фаро мегирад. Дар рафти таҳлили маводҳои забонӣ муродифшавии ду ва ё зиёда таркибҳои рехтаву устувори исмие, ки фақат ба забони адабӣ, шевагӣ ва ё ҳар ду тааллуқдоранд, муайян гардид. Фразеологизмҳои исмие, ки дар доираи забони адабӣ ба якдигар ҳаммаъно гашта, дар забони гуфтугӯӣ ва гуфтори маҳалҳо мисли худро надорад, инҳо мисол шуда метавонад: *шери оташинмиҳлаб* = *қиблаи Ҷамшед* = *шоҳи анҷум* = *шамъи фалак* = *Хисрави анҷум* = *шамъи гетиафрӯз* = *чаимаи ҳур* – офтоб; *қабои кӯҳлӣ* = *қасри зумуррад* = *чаимаи мудаввар* – осмон; *айни мудао* = *табъи дил*; *назми ҳол* = *нафаси охирин*; *ба таври қатъӣ* = *азми ҷазм*. Фразеологизмҳои исмие, ки фақат дар шева ва забони гуфтугӯӣ мавҷуд буда, муродифҳои худро дар доираи як қишри услубӣ пайдо намудаанд, инҳоянд: *ламси худо* = *як халта гӯшт* – шахси фарбеҳ; *саги дайду* = *пиёзи бекун* – шахсе, ки дар хона қарори нишастан надорад. Шуморае аз ВФИ ҳам дар қишри адабӣ, умумиистеъмолий ва ҳам гуфтугӯӣ муродифи худро дорад: *ба болои сӯхта намақоб* = *болои мурда сад ҷӯб* = *болои дардба чипқон* = *болои ҳандалакба дӯндалак* – ба замми мушкилие мушкилии

дигар пайдо шудан; ба ғаму ғусса зам шудани ғаму ғуссаи дигар; *беову сар* = *сари қоқу тани қайроқ* – бехонаву чой, бепарастдор; *гурги борондида* = *ҷӯи канда* – шахси таҷрибадида»[4-М].

Омили дигари ташкили муродифҳои фразеологӣ иқтибосҳо, яъне ВФ-е, ки аз дигар забонҳои дигар дар натиҷаи муносибати мутақобилаи миллатҳои ба забон ворид мегарданд, маҳсуб меёбанд. Баъзе аз таркибҳои рехтаву устувори иқтибосшудаи забони ўзбекӣ, ки новобаста ба мавҷудияти мувозии тоҷикиашон дар услуби гуфтугӯӣ муродифи ўзбекии онҳо ба қор бурда мешаванд: *қошу қавоқ* = *гирех ба абрӯ*; *хешу табор* = *элу уруқ*; *кучуки сайоқ* = *саги дайду* ва ғ.

Нисбат ба дарёфт ва муайян намудани таркибҳои муродифи якдигар муносибати чиддӣ ва эҳтиёткорона намуд, зеро қисман мувофик омадани маъниҳо сабаби ба вучуд омадани силсилаи дароз ё шояд беохирӣ муродифҳои фразеологӣ гардад. Агар мувофиқати нопурраи маъноҳоро бигирем чунин навъ силсилаи муродифоти фразеологӣ ба вучуд меояд: *дили пур* = *хотир чамъ* = *дили беғам* = *дили васеъ*, ё *сухани талх* = *гапи сахт* = *гапҳои насту баланд* = *дўғу нўнуса* = *шўру гавго* = *чангу ҷидол* = *доду фарёд* ва ғ.

Дар забони тоҷикӣ муродифшавии ВФИ бо роҳҳои гуногун ба вучуд меояд. Микдоре аз онҳо ҳам аз нигоҳи маъно ва ҳам услуб ба ҳам наздик бархе аз онҳо бо вучуди ҳаммаъноӣ аз рӯйи мавқеи истифодаашон аз якдигар фарқ мекунанд. ВФИ-е, ки баёнгари мафҳумҳои абстрактиву хосияти тавсифидошта зиёдтар муродифдоранд.

Дар забони англисӣ муродифшавии ВФИ-и низ зуд-зуд ба назар мерасанд. ВФИ-и номинативии забони англисӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ бештар хусусияти муродифӣ касб менамояд. Хосияти мутафовити ВФИ-и муродифии забони англисӣ боз дар он зоҳир меёбад, ки топонимҳо ё худ номҳои ҷуғрофӣ бо фразеологизмҳо ифода мешаванд. Масалан, кишвари «Англия» тавассути ВФИ боз чунин ифода мешавад: *perfidious Albion* (айнан: Албиони аҳдшикан) = *the workshop of the world*

(айнан: устохонаи дунё) = *the British Lion* (айнан: шери бритониёӣ) = *the land of Rose* (айнан: кишвари садбаргҳо) = *the Old Country* (айнан: кишвари куҳан) = *the Old Dart* (айнан: тири кӯҳна) = *the mother country* (айнан: модаркишвар) = *the mistress of sea* (айнан: хонуми, олиҳаи баҳр). Ё худ дигар топонимҳои муродифии фразеологӣ инҳо маҳсуб мешаванд: *the City of One Hundred Hills* (айнан: шаҳри сад теппа) = *the Golden City* (айнан: шаҳри тиллоӣ) = *the Queen City of Pacific* (айнан: маликашаҳри уқёнуси ором) – Сан Франсиско; *the Garden City* (айнан: боғшаҳр) = *the Windy City* (айнан: бодшаҳр) – Чикаго. Ин ва дигар номҳои ҷуғрофӣ дар заминаи расмиёти сиёсӣ, мавқеи ҷуғрофӣ ва маҳсулоти истеҳсолмекардашон таҳаллус дар шакли ВФ гирифтаанд.

Дар забони англисӣ ВФИ-и муродифие мавҷуданд, ки ба гуфторҳои мухталифи мутааллиқанд: амер. *cash on the nail* (айнан: пули нақд дар нохун) = брит. *hard cash* (айнан: нақди вазнин) – пули нақд; *lord and master* (айнан: лорд ва усто) = *old man* (айнан. марди пир) = шотл. *the tongue of the trump* (айнан: забони кузур) – сардор, хӯчаин; брит. *this side of the grave* (айнан: ин тарафи гӯр) = австрал. *this side of the black stamp* (айнан: ин тарафи муҳри сиёҳ) – дунёи фонӣ.

Дар забони англисӣ низ як мафҳум дар услубҳои гуногун ифодаи худро доранд: умумиистеъ. *the outer man* (айнан. марди беруна) = жарг.австрал. *a bag of fruit* (айнан: халтаи мева) – костюм; умумиистеъ. *lounge lizard* (айнан: калпесаи меҳмонхона) = жарг. *weary Willie* (айнан: Виллии хаста) – бекорхӯча, муфтхӯр.

Китобҳои муқаддаси динӣ дар созмони силсилае аз ВФ дар забонҳои мухталифи дунё аз он ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сабаб гардидаанд. Дар забони англисӣ образ, прототип ва ибораҳои китоби Библия омили пайдоиши шумораи зиёди ВФИ гаштаанд. Ин таркибҳо дар забони англисӣ ҳоло ба таври васеъ мавриди истифода қарор доранд. Масъалаҳои ҳаёту мамонт, маргу зиндагӣ, ҷаннату дӯзах, шайтон ва ғ., ки дар китобҳои динӣ матраҳ мешаванд, боиси сохта шудани шумораи

зиёди фразеологизмҳои умумимаъноӣ фарогири ин мавзӯҳо гаштаанд. Масалан, «шайтон, иблис» яке аз мафҳуми сермуродиф дар байни ВФИ-и забони англисӣ ба шумор меравад: *the enemy of the mankind* (айнан: душмани одамсифат) = *the Evil One* (айнан: душман) = *the foul friend* (айнан: дӯсти бадафт) = *the old gentleman in black* (айнан: чаноби пир дар либоси сиёҳ) = *the Lord Harry* (айнан: Лорд Ҳарри) = *the Prince of Darkness* (айнан: шоҳзодаи зулмот) = *a wicked one* (айнан: албастӣ) = *Old Harry* (айнан: Ҳарри пир).

Бештари ВФИ-и забони тоҷикӣ дорои маъноҳои абстрактӣ ва баҳодихӣ ба рафтор ва хислати мусбату манфии одамон мебошад, ВФИ-и муродифшудаи забони англисӣ асосан мафҳумҳои ғайрибаҳодихӣ ё худ нейтралӣ ва номуро фаро гирифта, дар онҳо хосияти хиссӣ-эксперессивӣ камтар ба назар мерасад: мард – *the sterner sex* (айнан: чинси сахттар) = *the son of Adam* (айнан: писари Одам); осмон – *the blue blanket* (айнан: пардаи кабуд) = *the upper region* (айнан: минтақаи болоӣ) = *the rough of the mouth* (айнан: боми ком).

Дар забони англисӣ номи шахсиятҳо, ки таҳаллуси кинояшудаи онҳо тавассути ду ва ё зиёда ВФИ муродифшуда ифода мегарданд, ба назар мерасанд, ки ин падида дар забони тоҷикӣ дида намешавад: Исои Масеҳ – *the king of glory* (айнан: шоҳи шухратёр) = *Man of sorrows* (айнан: марди хузн) = *the Prince of Peace* (айнан: шоҳзодаи сулҳ); В.Скотт – *the wizard of the North* (айнан: чодугари шимол) = *the Great Unknown* (айнан: махфии бузург).

Новобаста ба фарқиятҳои зикргардида дар раванди таҳлили луғатҳои фразеологӣ ва насри бадеӣ миқдори зиёди фразеологизмҳои исмие дарёфт гардиданд, ки дар ҳар ду забон мавҷуд буда, муродифҳои байнизабониро ташкил мекунанд. Дар натиҷаи таҳлили маводи забонҳои муқоисасаванда наздик ба 200 ВФИ-и муродифии байнизабонӣ муайян гардиданд. ВФИ-и муродифшудаи забонҳои муқоисасавандаро аз рӯи

монандии сохтор, маъноӣ ҷузъҳо ва яқлухтии маъноӣ он ба гурӯҳҳои зерин тасниф намудем:

а) ВФИ-и пурра муродифшудаи сохториву маъноӣ. Фразеологизмҳои исмие, ки дар забонҳои муқоисашаванда аз рӯи сохтор, таркиб ва тартиби унсурҳо ва яқлухтии маънояшон пурра ба ҳамдигар монанданд, инҳо мисол шуда метавонанд: *дили сангин = stone heart*; *Боми Ҷаҳон = the roof of the world*; *шоҳи ҳайвонот = the king of beasts*; *қарзи виҷдон = debt of honour*; *ҳақиқати талх = bitter truth*; *шуълаи умед = ray of hope*; *дили кушод = an open heart*;

б) ВФИ-и муродифии қисман сохторӣ ва пурра маъноӣ. ВФИ-и муродифии забонҳои муқоисашаванда гоҳе аз рӯи сохт бо яке аз унсурҳо аз яқдигар фарқ дошта, аммо дар ҳар ду забон як мафҳумро ифода менамоянд: *ангушти беном = a medical finger* (айнан: ангушти тиббӣ); *як-ду даҳан гап = a word or two* (айнан: як-ду калима); *бахори умр = morning of life* (айнан: субҳи умр) – ҷавонӣ; *тиллои сиёҳ = black diamonds* (айнан: алмоси сиёҳ) – ангишт; *каллаи сӯхтагӣ = a wooden head* (айнан: каллаи ҷӯбин) – шахси камақл, нодон; *виҷдони пок = clean hands* (айнан: дастони пок);

в) ВФИ-и муродифшудаи аз рӯи сохтор ва ҷузъҳо фарқкунанда. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як қатор ВФИ-и муродифие во мехӯранд, ки сарфи назар аз умумияти маъно сохтор ва унсурҳои таркибияшон аз ҳам фарқ мекунанд: *меваи умр = the pledge of love* (айнан: гарави ишқ) – фарзанд; *кучуки бӯйғир = a Nosy Parker* (айнан: Паркери бинидор) – шахси кунҷков, нафаре, ки ба кори ҳама сар мехалонад; *кас маҳару кас маёб = one in a thousand virtue* (айнан: яке дар ҳазор) – чизи ноёфт; *кори рағзанин = a good thing* (айнан: чизи хуб) – кори фоидаовар; *қилиқи хунук = bad form* (айнан: афту андоми бад) – кори беzeb, нохуш, нозебон.

Гоҳе ВФИ-и ҳаммаъно аз яқдигар бо образнокӣ ва бадеияташон фарқ мекунанд. Як мафҳум дар ду забон куллан гуногун баён мешаванд.

Маърифати ҳақиқат ва баҳодихӣ ба воситаи таркибҳои рехтаву устувор мутобиқ ба тафаккури халқҳои тоҷику англис ифода шудааст: *маҳалли почикдарозон* = *Gog's Acre* (айнан: фарсахи Худо) – қабристон; *гурғи борондида* = *a man of the world* (айнан: марди ҷаҳон) – шахси таҷрибадор; *аз сағ сапа* = *a grain of wheat in a bushel of chaff* (айнан: донаи гандум дар линчаи ҷав) – аз оилаи назарногир ё ночиз рӯйдани каси ба назар намоён; *каждуми зери бӯрӯ* = *a snake in the grass* (айнан: мор дар сабззор) – душмани пинҳонӣ.

Миқдоре аз ВФИ-и муродифии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо вучуди ҳаммаъноиашон аз рӯи мавқеъ ва услуби қорбаст аз ҳам фарқ доранд. Агар ВФИ дар забони тоҷикӣ боадабона, нарму суфта дар услуби адабӣ ифода шуда бошад, муродифи он дар забони англисӣ дар услуби гуфтугӯӣ баён гардидааст ва ё баръакс. Сарфи назар аз ин, бинобар умумияти маъноиашон онҳо муродифи якдигар махсуб мешаванд: *чилаи саргинсӯз* = *green winter* (айнан: зимистони сабз); *шайтони дуно* = *a fast worker* (айнан: тезкор); *қилиқи хунук* = *bad form* (айнан: андоми бад); *дили шаб* = *witching hour* (айнан: соати ҷодугарӣ); *калонону хурдон* = *a mixed bag* (айнан: халтаи омехта).

Ба ғайр аз фразеологизмҳои адабӣ таркибҳои исмии шевагӣ ва иқтибосшуда дар ташкили фразеологизмҳои муродифии байнизабонӣ нақши назаррас доранд, зеро барои маърифати мафҳумҳои гуногун дигар забон фақат ВФ-и асливу адабӣ басанда нестанд. Баъзан муродифи ВФИ-и забони англисӣ танҳо аз қатори ВФИ-и гуфтору лаҳҷаҳо ва ё ВФ-и иқтибосӣ дарёфт мегарданд, ки нисбат ба шарҳу тавзеҳи маъноии онҳо ба забони тоҷикӣ дарёфти муодили он аз ин қабати таркиби фразеологии забонамон беҳтар аст: *cross marriage* (айнан: никоҳи дутурафа) = *қарчӣ қудо*; *Job's post* (айнан: хабари Ҷоб) = *аккаи шумхавар*; *a queer full children* (айнан: кӯдакони зиёду аҷоиб) = *бачаю кача*; *a thorn in smb's flesh* (айнан: хор дар гӯшти касе) = *кайқи даруни эзор*; *blue blood* (айнан: хуни кабуд) = *наҷибуттарафайн* (ашрофзода,

асилзода); *a cloud on one's brow* (айнан: абр дар абрӯи касе) = *қошу қавоқи овезон*; *a Nosy Parker* (айнан: Паркери бинидор) = *кучуки бӯйғир*; *changes and chances* (айнан: тағйироту имкониятҳо) = *қайлаю қимма*.

Баъзан бо вучуди мувофиқати сохтор, ҷузъҳои таркибӣ ва умумияти маъно ВФИ-и муродифшудаи забонҳои муқоисашаванда ба объектҳои мухталиф нигаронида шудаанд. Масалан, ВФ-и *God's house* (айнан: хонаи Худо) дар забони англисӣ маънои «калис» ва «масҷиди насронӣ»-ро дорад. Объекти ишорашуда номуайян буда, метавон кадоме як калисоро чунин ном бурд, аммо таркиби «хонаи Худо» – Каъба, Масҷид-ул-Ҳарамайнро ишора намуда, як объектҳои муайянро ифода мекунад, Ӯ таркибҳои «*map of map*» ва «*марди мардон*» бо мувофиқати пурраи сохту таркиб маъноҳои мухталиф доранд. ВФИ-и «*map of map*» маънои «*ҷони одам*»-ро дошта, «*марди мардон*» бошад, маънои «*марди ҳақиқӣ*»-ро дорад.

Дар забонҳои муқоисашаванда ВФИ-е ҳастанд, ки барои пурра интиқол додани мазмуни онҳо фразеологизмҳои мувофиқ Ӯ наздикмаъно вучуд надоранд. Аз ин сабаб, ягона имкони маънидоди онҳо шарҳу тавзеҳи онҳост: *зери бори ғам, дил дигар забон дигар, гуддаи дил, оворай ду дунё, зери коса нимкоса, барги сабз, нохунба зор, беваии сермева, даҳони бамӯҳр*; *Dutch treat* (айнан: зиёфати даниягӣ) – зиёфате, ки ҳар нафар хӯроки худашро пардохт мекунад; *blind letter* (айнан: номаи сиёҳ) – мактуб бидуни нишондоди суроға; *golf widow* (айнан: беваии голф) – мард Ӯ зане, ки нисбат ба голф шавқу ҳаваси зиёде дорад; *French leave* (айнан: тарки фаронсавӣ) – бидуни хайру хуш Ӯ огоҳӣ рафтани; *patience of Job* (айнан: сабри Ҷоб) – сабру тоқати ниҳоят сахт.

ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гуногунмаъно буда, асосан мавзӯҳои зеринро дар бар мегиранд:

а) тавсифи хислатҳои хуби инсониро: *Рустами достон* = *Bull of Bushan* (айнан: кутоси Бушан) – шахси часур тавоно, баҳодур; *муъмини мусулмон* = *a square shooter* (айнан: тирандози квадратӣ) – шахси боодоб,

фозилу комил; *ҷони одам* = *a man of man* (айнан: марди мардон) – беҳтарин одам; *a girl Friday* (айнан: духтари панҷшанбе) = *дастёри беминнат* – ёрирасон;

б) бахогузорӣ ба рафтору хислати манфии одамонро: *гаранги худо* = *a proper Charlie* (айнан: Чарли ҳақиқӣ); *меҳмони нохонда* = *a cuckoo in the nest* (айнан: фохтак дар лона); *зани сабукно* = *a woman of the street* (айнан: зани сари кӯча); *одами дамдӯзд* = *a bad mixer* (айнан: омезиши бад); *сояи касе тунук* = *cold feet* (айнан: пой хунук); *як хари калон* = *pigs in clover* (айнан: хукҳо дар юнучка).

в) ифодаи хиссиёту ҳаяҷон ва дигар равандҳои равониرو: *дили шикаста* = *broken heart* (айнан: дили шикаста); *табъи болида* = *high spirits* (айнан: рӯҳи баланд); *парвози хаёл* = *flight of fancy* (айнан: парвози хаёл); *қарзи вичдон* = *debt of honour* (айнан: қарзи вичдон); *иродаи қавӣ* = *iron will* (айнан: иродаи оҳанин).

г) ВФИ-и ифодакунандаи ҳолати шахсро: *но бар лаби гӯр* = *in the article of death* (айнан: ашъи марг); *азоби гӯр* = *fire and brimstone* (айнан: оташ ва сулфури худрӯй); *димоғи касе чоқ* = *the flow of spirits* (айнан: мавҷи табъ); *байни обу оташ* = *between the horns of dilemma* (айнан: байни шохони дилемма); *сарӣ калоба гум* = *a tangled skein* (айнан: ғуддаи ресмон).

ғ) ВФИ-и муродифшудае, ки вақту соат ва марҳалаҳои ҳаётро ифода мекунад: *чиллаи зимистон* = *in the dead of winter* (айнан: ҳангоми марги зимистон); *баҳори умр* = *the morning of life* (айнан: субҳи ҳаёт); *вақти гармии чизе* = *rush season* (айнан: фасли тоҳтан); *давлати тирӣ* = *a green of gold age* (айнан: синну соли сабзу тиллоӣ).

д) ВФИ-и муродифие, ки ба ҳаёту мамот ва марғу зиндагӣ бахшида шудааст: *рӯзи қиёмат* = *the great account* (айнан: ҳисоби бузург); *маҳалли почкдарозон* = *God's Acre* (айнан: фарсахи Худо) – қабристон; *дунёи уқбо* = *the great beyond* (айнан: гузаштаи бузург); *хонаи охираат* = *дили хок* =

one's last home (айнан: хонаи охирини касе) = *the narrow bed* (айнан: кати борик); *дами охирин* = *one's last hour* (айнан: соати охирини касе).

Яке аз хусусиятҳои ВФИ-и дучузъаи пайвандакдори забони тоҷикӣ, ки дар боби қаблӣ зикр намуда будем, васл шудани ду калимаҳои муродиф мебошад. Ин навъ ВФИ-ро забоншинос Н.Маъсумӣ таркибҳои устувори «чида» номидааст. Муродифшавии чузъҳои таркибии фразеологизмҳои исмӣ дар забони тоҷикӣ хеле паҳншуда ва серистеъмол мебошанд. Бо вучуди ифодаи як маъно чида шуда омадани калимаҳои ҳаммаъно дар забони тоҷикӣ падидаи муқаррарист. Он на танҳо дар забони адабӣ, балки дар забони гуфтугӯӣ низ васеъ истифода мешавад. Дар асарҳои устод С. Айнӣ, ки намунаи барҷастатарин ва маводи беҳтарин барои ошно шудану омӯхтани таркиби фразеологӣ забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, ибораҳои чидаи гуногунмаъно хеле зиёд ба қор бурда шудаанд. Чида шуда омадани луғатҳои ҳаммаъно дар мавридҳои мухталиф ва услубҳои гуногун мушоҳида мешаванд. Ҳарчанд бисёре аз ин навъ таркибҳо ба фарҳанги фразеологӣ дохил нашуда бошанд ҳам, аллақай онҳо таркибҳои тайёр, устувор ва умумистеъмол гашта, хосияти фразеологиро касб намудаанд: урфу одат [193, с. 9], ишқу хавас [193, с.14], гарду ғубор [193, с. 35], молу мулк [193, с. 47], муроду мақсад [195, с. 52], ишқу муҳаббат [193, с. 94], қаду қомат [193, с. 108], орзуву хавас [193, с. 138], қарру фар [193, с. 156], ғаму қулфат [193, с. 178], имову ишора [193, с. 186], ғаму андӯх [193, с. 376], зоту зурриёт [193, с. 379], хӯрду хӯрок [193, с. 215], афту андом [193, с. 238], масту аласт [193, с. 238], қибру ғурур [193, с. 274], қангу қидол [193, с. 311], қадру қиммат [194, с. 20], қабру зулм [194, с. 68], қисқу қасод [194, с. 108], шақу шубҳа [194, с. 258], таърифӣ тавсиф [194, с. 322], зебу зинат [194, с. 325], шаъну шавқат [194, с. 325], вақту соат [194, с. 338], иззату ҳурмат [194, с. 429], шӯру ғавғо [194, с. 468], фиребу найранг [194, с. 510] ва ғ.

Ин навъ ВФИ новобаста ба надоштани тасвир, обу ранги бадеӣ ва содабаёнӣ сохтори одишон наметавонанд дар дилхоҳ маврид

истифода шаванд. Аз ин сабаб, тарзи ифодашавии онҳоро ба назар гирифта, гоҳо шакли нарми он ва гоҳ шакли нисбатан носуфтаву дағали он истифода мешавад. Масалан, «рангу рӯй» фразеологизми чидаи нармбаёншуда бошад, муродифи дурушти он «афту андом» ва «шаклу шамоил» мебошад: «*Бо ин шаклу шамоил намуди зоҳирии ноиб ба ҳувули пури гандум монанд буд, ки даҳони вайро як қабза карда бо даҳонбанду баста бошанд...*» [195, с. 94].

«Қадаш наст, баданаи аз рӯяи борик буда, чашимони кӯтоҳмижгони бенур дошт. Рангу рӯйи ин сафедчаи зардчатоб буда, бининда гумон мекард, ки *ӯ аз як бемории сахти дуру дароз нав ба по хестааст*» [193, с. 226].

Муродифшавии ҷузъҳои таркибии ВФИ ба забони англисӣ хос набуда, баъзан чида шудани калимаҳои аз лиҳози фонетикӣ монанд ё худ редупликатсияшавӣ мушоҳида мешаванд: *bribs and drubs, bits and pieces, changes and chances, a big bug bread and butter, step by step, face to face.*

«Муродифшавии миқдори зиёди ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда нишон дод, ки дарк ва маънидод намудани ҳодисаҳои гуногуни табиат, муносибатҳои иҷтимоӣ, тавсифу баҳодиҳии амалу хислати одамон, тасвири равандҳои равонӣ, ибрази ҳиссиёту ҳаяҷон байни халқҳои тоҷику англис ба ҳам қаробат доранд. Умумиятҳои маъноии ВФ маъноии онро надорад, ки яке дар тақлиди дигаре ба вучуд омадаанд. Омӯзишу мушоҳидаҳо аниқ нишон медиҳанд, ки бо вучуди монандӣ ҳар як таркиб шаклу услуби ба худ хос дошта дар натиҷаи таҷрибаи ҳаётии одамон ба вучуд омадаанд. Он офаридаи халқ ва моли халқ буда, маданияту тафаккури соҳибони ҳамон забонро тачассум мекунад»[4-М].

3.5. Мутазодшавии воҳидҳои фразеологии исмӣ

Мутазодшавии ВФ яке аз меъёрҳои луғавӣ-маъноии ВФ ба ҳисоб рафта, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нисбат ба муродифҳои фразеологӣ камтар рух медиҳанд. «Баҳамзидшавии маъноҳои ҷудоғонаи

худи як воҳиди фразеологӣ, ё ин ки ду ва ё зиёда ифодаҳои рехтаи гуногун ҳодисаи антонимияи фразеологиро ба вучуд меорад» [76, с.62].

Мутазодшавии маъноҳои худи як ВФ бештар хоси ВФ-и феълӣ буда, ин ҳодиса дар байни ВФИ ками андар кам ба назар мерасанд. Масалан, дар забони англисӣ ВФИ-и сермаъноӣ *the heart of the country* (айнан: дили давлат) ҳар ду маънояш ба ҳам мутазод гаштааст: 1) маркази шаҳр; 2) маҳалҳои аз маркази шаҳр дур ҷойгиршуда, ғӯшаи шаҳр.

Гурӯҳе аз ВФИ-и дучузъаи пайванакдор дар баробари сохта шудан бо калимаҳои муродифӣ бо луғатҳои зидмаъно низ таркиб ёфтаанд: *хурду калон, шабу рӯз, чолу кампир, дасту пой, ҳасту нест, мастию ростӣ, мурдаю зинда, суолу ҷавоб, омаду рафт, хариду фурӯш* ва ғ.

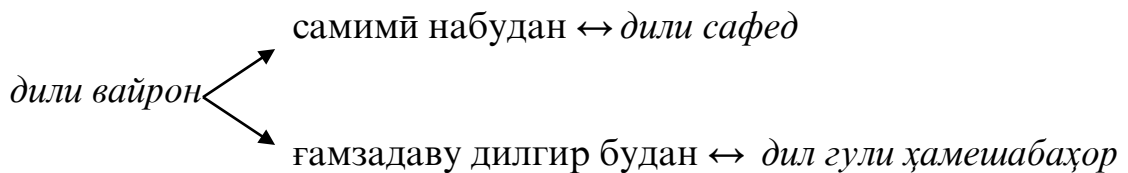
Дар забони тоҷикӣ ВФИ асосан дар доираи ду ва ё зиёда таркибҳои гуногун зидмаъно мешаванд. Мутазодшавии ВФИ-и забони тоҷикиро ҳам фразеологизмҳои аз ҷиҳати шаклу таркиби луғавӣ монанд ва ҳам мухталиф ташкил менамоянд. Тарзи анъанавии мутазодшавии ВФИ ин муқобилмаъно будани яке аз ҷузъҳо ва умумӣ будани қолабу таркиби онҳост. Дар натиҷаи муқобилмаъно гаштани яке аз унсурҳои маъноӣ пурраи онҳо низ тағйир ёфта, ба ҳам зид мегарданд: *дили сахт ↔ дили нарм; гарм шудани дил ↔ хунук шудани дил; дили сиёҳ ↔ дили сафед; хотири ҷамъ ↔ хотири парешон; чашими гушина ↔ чашими сер; бахти сиёҳ ↔ бахти сафед*.

Калимаҳои меҳварӣ дар ин навъ ВФИ-и мутазодӣ бетағйир боқӣ монда, ҷузъи сифатии он ба тағйирот дучор мешавад. Баъзан ҳолат ба ивази унсури сифатӣ набуда, танҳо пешвандҳои сифатсоз илова гашта маъноӣ ду ВФИ-ро ба ҳам муқобил мегардонад: *омади кор ↔ ноомади кор; одами баҳафсала ↔ одами беҳафсала*.

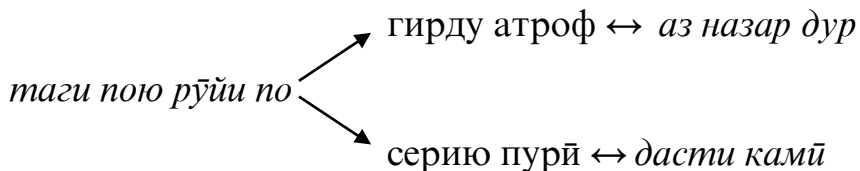
ВФИ-е, ки унсури асосиаш бо калимаи меҳварии дигар ВФ муродиф ва ҷузъи сифатиаш муқобил мебошад, имконияти мутазодшавӣ доранд: *гати сахт ↔ сухани нарм, сухани талх ↔ гати ширин*.

Ду ва ё зиёда ВФИ-и забони тоҷикии гуногунсохтор низ гоҳо маъноӣ зид касб менамоянд. Дар ин навъ ВФИ тартиби ҷузъҳо, қолаби ВФ ва маъноӣ унсурҳо аз якдигар дур буда, маъноӣ яқлукташон ба ҳам муҳолиф гаштаанд, ки дар натиҷа мутазоди фразеологиро ташкил намудаанд: *пешрав будани кор* ↔ *ноомади кор*; *сухани сарбаста* ↔ *луччаку нӯсткандои гап*; *нест дар ҷаҳон* ↔ *наъли хари мурдагӣ*; *гурӯи борондид* ↔ *шири хомхӯрда*; *гули сари сабад* ↔ *аз маърака берун*; *бо як забон* ↔ *аз ҳар қалла як забон*; *дасти кушод* ↔ *чаши ми танг*.

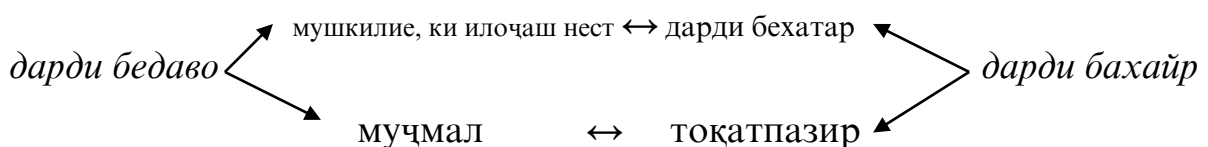
Аз сабабе ки гурӯҳе аз ВФИ сермаъно мебошанд, ҳар як маъноӣ он мутазоди худро аз байни ВФИ-и дигар пайдо менамояд. Масалан, таркиби «*дили вайрон*» бо маъноҳои «*самимӣ набудан*» ва «*ғамзадаву дилгар будан*» ба қор бурда мешавад, ки дар натиҷа ду ВФИ-и гуногунмаъно ба он мутазод мешавад:

ВФИ-и зерини сермаъно низ ба ҳамин ҳолат дучор мешавад:

Баъзан ВФИ-и сермаъно бо фразеологизмҳои сермаъноӣ дигар пурра мутазод мешаванд:

Мутазодшавии ВФИ нисбат ба мутазодшавии калимаҳо ба таври мухталиф сурат мегирад. Дар ин ҷо пешвандҳо қариб ки ширкат намекунанд. Нақши ҷузъҳои мутазод дар ташкили антонимҳои фразеологӣ чашмрас аст. Дар ВФИ агарчи бори маънӣ ба исм афтад, аммо мусбат ё манфӣ гаштани маъно аз ҷузъи сифатии он вобаста аст:

гапи пухта ↔ гапи кӯчагӣ; забони ширин ↔ забони тез; гарм шудани дил ↔ хунук шудани дил; бандаи сӯхтагӣ ↔ бандаи барӯзӣ.

Дар мутазодшавии бархе аз ВФИ-и забони тоҷикӣ пешояндҳо низ нақши назаррас доранд. Онҳо маънии як таркибро бо таркиби дигар муқобил кунонида, омили созмони мутазоди фразеологӣ мешаванд. Пешояндҳои *ба* ва *аз* баъзан омили мутазодшавии онҳо мегарданд: *аз чашим дур ↔ ба чашим аён; аз дили ростӣ ↔ бо дили бад.*

Мутазодшави ВФИ на танҳо дар доираи фразеологизмҳои адабӣ ё умумиистеъмоли, балки дар услуби гуфтугӯиву шеваҳо низ ба вуқӯ меоянд: *зуволааш калон ↔ зуволааш нимта; калли саҳар ↔ даққи ҳаво; кали номусакӣ ↔ гадои бетӯрба; бузкуни чириқно ↔ як халта гӯшт; қӯси тосакӣ ↔ чомаи бомагзӣ; Ҳотами даврон ↔ чиллашба чароғ надидагӣ.*

Захираи фразеологии забони тоҷикӣ ҳам аз ҳисоби ВФ-и адабӣ ва ҳам гуфтугӯиву лаҳҷавӣ ғанӣ гаштааст. Дар баррасӣ ва омӯзиши масъалаҳои фразеологӣ ба назар гирифтани тамоми қишри он ҳатмист, то ки моҳияти аслии низоми фразеологии забонро пурра дарк ва ҳаллу фасл карда шавад. ВФИ-и лаҳҷавӣ як қишри чудонашавандаи фразеологизмҳо ба ҳисоб рафта, барои васеътар намудани доираи омӯзиши масъалаҳои умдаи фразеология кӯмак мерасонад. Ҳангоми набудани мутазоди ягон ВФ-и умумиистеъмоли ё китобӣ метавон аз қатори фразеологизмҳои гуфтугӯиву шевагӣ онро дарёфт намуд. Дар натиҷа шумораи таркибҳои устувори мутазодшуда афзуда, дар таҳқиқи ин масъала мусоидат менамояд. Масалан, мутазодшавии ВФ-и гуногунуслубли зерин қолиби диққатанд: *кӯҳнаю сӯна ↔ оҳараш нарехтагӣ; тӯй болои тӯй ↔ болои дардба чипқон; доруи дарди дандон ↔ лақу луқи бекора; арақи ҷабин ↔ гӯшти биқин; хешу табор ↔ аз дарвоза берун; хайри бериё ↔ ба меҳнат тухмат; одами даствасеъ ↔ сахти худо; дашти Карбало ↔ бихишти рӯи замин; сафед шудани рӯз ↔ заволи вақт; қошу қавоқи овезон ↔ пешонаи қушода; каму кост ↔ серию пурӣ.*

Мутазодшавию муродифшавии ВФИ ходисаи басо чолиб ва самарабахш барои омӯзиш ва муайян намудани алокаи маъноии таркибҳои устувор мебошад. Агар маъноӣ ҳар яке аз ВФ-ро таҳлил намоем, албатта, муродиф ё мутазоди онро аз байни дигар ВФ-и таркиби фразеологӣ ёфтан имкон дорад. Агар ду ва ё зиёда таркиби устувори исми алокаи маъноӣ пайдо намоянд, пас, ҳамин тавр силсилаи бузург ва тамомнашаванда – занҷираи фразеологӣ ба вучуд меояд. Барои исботи гуфтаҳо силсилашавии мутазоду муродифоти ВФИ-и забони тоҷикиро метавон мисол овард: *каму кост ↔ серию пурӣ ↔ дастӣ камӣ = миёни беқувват ↔ давлату савлат = Ҳотами даврон = одами худаиба тинҷ ↔ чиллаиба чарог надидагӣ = чаими танг ↔ дастӣ кушод = пешонаи васеъ = зуволаиш калон = банди барӯзӣ = баҳти тофта = барори кор ↔ номади кор* ва ғ.

Мавзӯ ва мафҳумҳои ВФИ-и мутазодшуда мухталиф мебошанд. Онҳо падидаҳои табиату ҷамъият, алоқаву муносибати одамон, ҳиссиёту ҳаяҷонро бо маъноҳои ба ҳам ифода менамоянд. Вақту соат бо ВФИ-и муқобилмаъно чунин баён шудаанд: *рӯзи дароз ↔ як дам; сол аз дувоздаҳ моҳ ↔ соланда хазон; кали саҳар ↔ дақи ҳаво; сафед шудани рӯз ↔ заволи вақт; хислату рафтори шахс: сахти худо ↔ одами даствасеъ; Ҳотами даврон ↔ чаими танг; баҳодиҳӣ ба шахс: малҳами ҷон ↔ сӯзоки ҷон; гули сари сабад ↔ аз маърака берун; галҷаи рӯзкӯркунак ↔ шайтони дуно; кали номусакӣ ↔ гадои бетӯрба; тавсиф ва баҳодиҳӣ ба падидаҳо ва ашё: дашти Карбало ↔ бихишти рӯи замин; кӯнаю сӯна ↔ оҳараиш нарехтагӣ; кори вазнин ↔ кори сабук; кор ванг ↔ кор чатоқ; нест дар ҷаҳон ↔ наъли хари мурдагӣ; ҳолат ва равандҳои равонии шахс: азоби гӯр ↔ дами беғам; хотири ҷамъ ↔ хотири парешон; гарм шудани дил ↔ хунук шудани дил.*

ВФИ-и забони англисӣ бо вучуди сершумор буданашон миқдори на он қадар зиёди онҳо имконияти мутазодшавиро доранд, зеро қисми зиёди таркибҳои устувори исмии англисиро фразеологизмҳои ифодакунандаи мафҳумҳои нейтралӣ ташкил менамоянд. Бештари мутазодҳои ВФИ-и

забони англисӣ мутазодҳои умумисохтор мебошанд, ки яке аз қисмҳои таркибӣ (бештар қисми сифатӣ) бо маъниҳои зид меоянд. Дар натиҷа ду таркиби фразеологӣ ба ҳам муқобилмаъно ба вуҷуд меояд: *a bad sort* (айнан: навъи бад) – одами бад ↔ *a good sort* (айнан: навъи хуб) – одами хуб; *better days* (айнан: рӯзҳои нек) – рӯзҳои беҳтарин ↔ *dark days* (айнан: рӯзҳои сиёҳ) – рӯзҳои бад; *a cool head* (айнан: сари сард) – шахси оромтабиат ↔ *hot head* (айнан: сари тафсон) – шахси бадҷаҳл; *high spirits* (айнан: рӯҳи баланд) – таъби болида ↔ *low spirits* (айнан: таъби паст) – ғусса.

Ҳарчанд дар ВФИ-и мутазодшуда унсурҳои сифатӣ дар алоҳидагӣ ба ҳам маъноӣ зид надоранд, аммо дар маъниофарӣ ду фразеологизми умумисохторро муқобилмаъно мегардонанд: *one's weak point* (айнан: ҷои нозуки қасе) – ҷои нозуки қасе ↔ *one's long suit* (айнан: ҷомаи дарози қасе) – ҷои пурқуввати қасе; *a black letter day* (айнан: рӯзи ҳарфи сиёҳ) – рӯзи бад ↔ *a red letter day* (айнан: рӯзи ҳарфи сурх) – рӯзи нек; *a bossom friend* (айнан: дӯсти қалбӣ) – дӯсти ҷонӣ ↔ *a fair-weather friend* (айнан: дӯсти ҳавои хуб) – ошноӣ ҳасакӣ; *this world* (айнан: ин дунё) – дунёи фонӣ ↔ *better world* (айнан: дунёи беҳтар) – дунёи уқбо, охират.

Дар забони тоҷикӣ пешояндҳо низ дар мутазодшавии шуморае аз ВФИ нақши бориз доранд. Агар дар забони тоҷикӣ танҳо пешояндҳои *аз ва ба* барои зидмаъношавӣ хизмат кунанд, пас, дар забони англисӣ доираи онҳо васеътар аст. Дар муқобилшавии маъноӣ ВФИ пешояндҳои *in* ↔ *out*, *before* ↔ *after*, *above* ↔ *below*, *inside* ↔ *outside* ба қор бурда мешаванд: *a word in season* (айнан: калимаи баварид) – маслиҳат ё огоҳии бамаварид ↔ *a word out of season* (айнан: калимаи бемаварид) – маслиҳат ё огоҳии бемаварид; *an inside job* (айнан: қори дохилӣ) – ҷинояте, ки аз ҷониби одамони худӣ содир шудааст ↔ *an outside job* (айнан: қори берунӣ) ҷинояте, ки аз ҷониби одами бегона содир шудааст; *accessory before the fact* (айнан: шарикӣ пеш аз далел) – шарикӣ пеш аз содир шудани ҷиноят ↔ *accessory after the fact* (айнан: шарикӣ пас аз далел) –

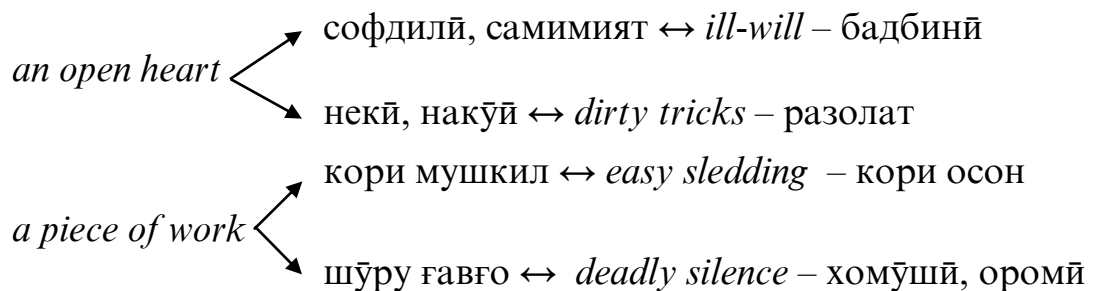
шарикӣ пас аз содир шудани чиноят; *beyond one's grasp* (айнан: берун аз фаҳмиши касе) – берун аз фаҳмиши касе ↔ *within one's grasp* (айнан: дар доираи фаҳмиши касе) – дар доираи фаҳмиши касе; *above the chair* (айнан: дар болои курсӣ) – собиқ лорд-мири шаҳр ↔ *below the chair* (айнан: поёни курсӣ) – вазифаи лорд-мири шаҳро ишғол накарда.

Мутазодшавии ВФИ-и гуногунсохтору гуногунтаркиб дар забони англисӣ камшуморанд. Он ҳам бештар аз ҳисоби таркибҳои гуногунуслуб бармеояд. Дар натиҷаи таҳлили фарҳангҳои фразеологӣ забони англисӣ ошкор гардид, ки мутазодҳои ВФИ аз ҳисоби таркибҳои устувори аслии умумиистеъмолие, ки қолабу унсурҳои мухталиф доранд хеле кам ба вучуд омадаанд. Аслан нақши ВФИ-и иқтибосӣ, гуфтугӯӣ ва лаҳҷаву жаргонҳо барои зидмаъно шуданашон мусоидат менамояд. Ба мутазодҳои ВФИ-и дорои шаклу унсурҳои мухталиф таркибҳои зерин мисол шуда метавонанд: *the apple of one's eye* (айнан: себи чашми касе) – нури чашми касе ↔ *a bone in smb's throat* (айнан: устухон дар гулӯи касе) – гули чашм, ангушти зиёдати; *the babe of the family* (айнан: фарзанди оила) – азизи хонадон ↔ *the black sheep* (айнан: гӯсфанди сиёҳ) – расвои оила, нанги хонадон; *mortail coil* (айнан: ангуштарини марговар) – оворагии дунё ↔ *creature comfort* (айнан: ҳаловати офариниш) – лаззати ҳаёт; *an embarrassment of riches* (айнан: мушкилоти сарватмандон) – сериву пурӣ ↔ *a hand to mouth exictance* (айнан: мавҷудияти даст то даҳон) – каму кост; *morning of life* (айнан: субҳи ҳаёт) – шӯру шавқи зиндагӣ, ҷавонӣ ↔ *grey hairs* (айнан: мӯйҳои хокистарӣ) – пирӣ; *dead silence* (айнан: хомӯшии мурдагона) – хомӯшӣ ↔ *the hue and cry* (айнан: доду фарёд) – доду фарёд, шӯру ғавғо.

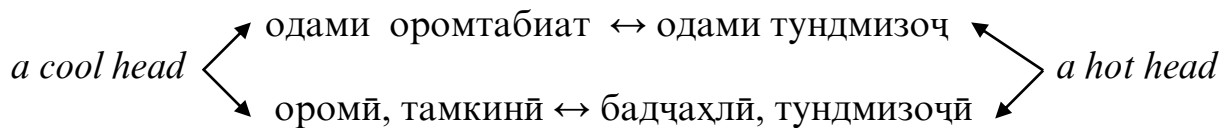
Дар ҷузъҳои таркибии ВФИ-и забони англисӣ ба ҳам зид омадани унсурҳо бисёр ба назар мерасанд. Мутазодшавии ҷузъи таркиби ВФИ дар забони англисӣ низ чун забони тоҷикӣ ҳодисаи муқаррарӣ мебошад: *matter of life and death* (айнан: масъалаҳои маргу зиндагӣ) – масъалаи ҳаёту зиндагӣ; *skin and bone* (айнан: пӯсту устухон) – пӯсту устухон,

лоғарӣ; *man and woman* (айнан: марду зан) – марду зан, хама; *day and night* (айнан: шабу рӯз) – шабу рӯз, доимо; *from the cradle to the grave* (айнан: аз гаҳвора то гӯр) – аз гаҳвора то гӯр.

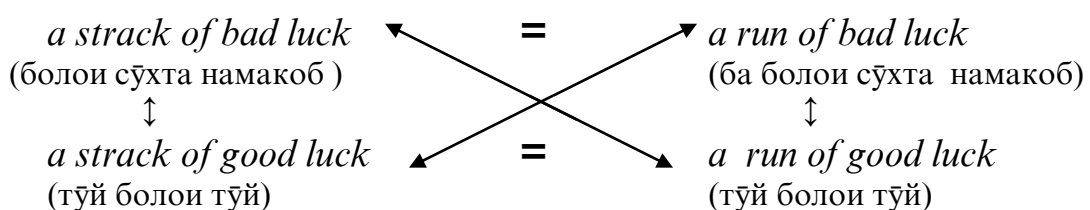
Сермаъноии ВФИ яке аз хосиятҳои луғавӣ-маъноии онҳо мебошад. Баъзан ВФИ-и сермаъно бо дигар ВФИ муродиф ё мутазод мешавад. Гурӯҳе аз ВФИ-и сермаъно забони англисӣ имкони бо таркиби рехтаву устувори дигар муқобилмаъно гаштанро дорад. Мутазодшавии хамаи маъноҳои ВФИ-и сермаъно хеле кам рух медиҳанд:

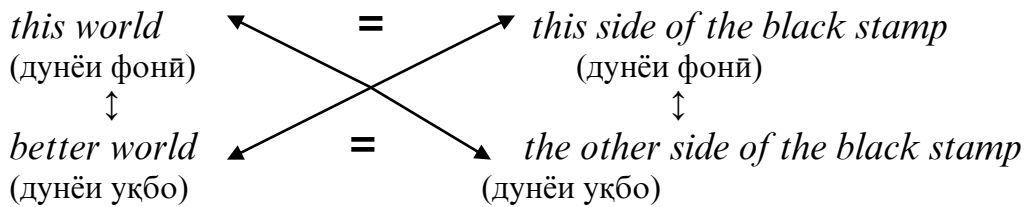

Баъзан муродифшавии ҳар ду маъноии ВФИ-и сермаъно имкон дорад, ки онҳоро чунин тасвир намудан мумкин аст:

Чи тавре ки ҳангоми таҳлили мутазоду муродифҳои фразеологӣ шарҳ дода будем, дар натиҷаи ҷустуҷӯӣ ва дарёфти маъноҳои умумиву муқобили захираи фразеологӣ забон занҷираи беохирӣ фразеологӣ ба вучуд меояд. Чунон ки мушоҳидаҳо нишон дод, қобилияти пайвасти маъноӣ байни ВФИ-и гуногунсохтору гуногунуслуби забони англисӣ низ вучуд дорад. Муродифу мутазодшавии ВФИ, ки шояд ҳодисаи ғайримуқаррарист, ба вуқӯъ меояд. Шояд дар навъҳои дигари ВФ он зуд зуд рух диҳад, аммо дар байни ВФИ-и забони англисӣ ҳодисаи ками андар кам аст:

ВФИ-и зидмаънои забони англисӣ мафҳумҳои мухталифро фаро мегиранд. Мутазоди фразеологӣ на танҳо ба шахс равона шудааст, балки тазодҳои табиат ва дигар падидахоро ифода менамояд. ВФИ-и мутазодшудаи забони англисӣ асосан мавзӯҳои маргу зандагӣ: *kiss of death* (айнан: бӯсаи марг) – марг ↔ *kiss of life* (айнан: бӯсаи ҳаёт) – ба ҳаёт бар гаштан, аз нав зинда шудан; пастиву баландии зиндагӣ: *a strack of good luck* (айнан: хати некбахтӣ) – тӯй болои тӯй ↔ *a strack of bad luck* (айнан: хати бадбахтӣ) – болои дардба чипқон, болои сӯхта намақоб; *good fortune* (айнан: тақдир нек) – омади қор ↔ *bad fortune* (айнан: тақдир бад) – ноомади қор; баҳодихӣ ба шахс ва рафтору хислати вай: *butter fingers* (айнан: дастони рағанин) – шахсе, ки ҳама чиз аз дасташ меафтад, лалуки бедаво ↔ *slight of hand* (айнан: дастони сабук) – дастони мохир, даст часпидан ва ғайраро дар бар мегирад. Ифодаи маъниҳои хусусияти баҳодихӣ ҳиссиву экспрессивӣ надошта низ дар байни ВФИ-и зидмаънои забони англисӣ зуд-зуд мушоҳида мешавад: *a nodding acquaintance* (айнан: шиносоии сарчунбонӣ) – шиносоии рӯякӣ ↔ *a speaking acquaintance* (айнан: шиносоии гапӣ) – шиносоии расмӣ; *one's better half* (айнан: нисфи беҳтари касе) – ҳамсар, завҷа, зан ↔ *one's worse half* (айнан: нисфи бадтари касе) – ҳамсар, шавҳар; *parlamentary language* (айнан: забони парламентарӣ) – забони боодабона, ифодаҳои ботамизона ↔ *unparlamentary language* (айнан: забони ғайрипарламентарӣ) – забони дағал, ифодаҳои тезу дурушт.

Муқобилмаъношавии ВФИ-и дохилизабонии забонҳои муқоисашаванда ба ҳам монанд мебошанд. Дараҷаи мутазодшавии ВФИ дар ин забонҳо чӣ қадар фарқкунандаи онҳо ба шумор меравад. Аниқтараш агар ин ҳодиса дар забони тоҷикӣ байни ВФИ сершумор

бошад, пас, дар забони англисӣ новобаста ба афзалияти адабии таркибҳои устувори исми мутазодшавӣ нисбатан камтар ба назар мерасанд, он ҳам аз ҳисоби фразеологизмҳои умумисохтор ба вучуд омадааст.

Зидмаъноӣ нисбат ба ҳаммаъноӣ байни ВФИ-и забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ шумораашон камтар мебошад. Бештарашон ВФИ-е мебошанд, ки дорои муродиф буда, дар зидмаъношавӣ бо ВФИ-и дигар забон имконият пайдо намудаанд. Дар байни таркибҳои мутазодшудаи ду забон аслан мафҳумҳои рӯзмаррае, ки дар нутқи умумистеъмоли истифода мешавад, мушоҳида мегардад. ВФИ-и соҳавӣ, жаргон, ки дар забони англисӣ хеле паҳншуда мебошад, маънои муқобили худро дар забони тоҷикӣ пайдо накардааст. Ҳангоми таҳлили мутазодҳои фразеологии забонҳои муқоисашаванда дидан мумкин аст, ки ВФИ-и ҳам умумисохтору умумитаркиб ва ҳам гуногунсохтору гуногунтаркиб ба ҳам мутазод шудаанд. ВФИ-е, ки бо монандии қолаб ва чузӯҳои таркибӣ бо зидмаъно будани яке аз унсурҳо ба ҳам мутазод гаштаанд, инҳо мисол шуда метавонанд: *халтаи гӯшт* – одами фарбех ↔ *a bag of bones* (айнан: халати устухон) – одами ниҳоят лоғар; *дили нарм* ↔ *a hard heart* (айнан: дили сахт) – дили сахт; *чинси латиф* – зан ↔ *a rough sex* (айнан: чинси дурушт) – мард.

ВФИ-и ҳар як забон хосияти ба худ хоси ташкилшавӣ дорад ва ҷиҳатҳои фарқкунандаи сохту таркиб ва обуранги бадеии онҳо дар забонҳои муқоисашаванда баръало дида мешаванд. Бо вучуди фарқиятҳои услубиву қолабӣ ва образнокӣ гурӯҳе аз ВФИ-и муқобилмаъно гашта, мутазодҳои фразеологии байнизабониро ба вучуд меоранд. Ҳарчанд бархе аз таркибҳои исмии забони англисӣ ва тоҷикӣ муқобилмаъно гашта бошанд ҳам, баъзан мавқеи истифода ва объекти ифодаи онҳо фарқ мекунад. Масалан, ВФИ-и «*лаққу луқ*» барои ифодаи «*ашёҳои нолозим, чизи нолозим*» бошад, зидмаъноӣ он «*on the breath of one's life*» (айнан: нафаси зиндагии касе) «*чизи ба инсон лозим*» мисли обу

хаво на танҳо нисбат ба ашё ва исмҳои мушаххас, инчунин нисбат ба шахс ва исмҳои маънӣ низ истифода мешавад.

ВФИ-е, ки дар забонҳои муқоисашаванда танҳо маъниҳояшон ба ҳам зид буда, умумияти қолабиву услубӣ надоранд, инҳо дохил мешаванд: *одами назарногир* ↔ *a hot scetch* (айнан: тарҳи гарм) – одами намоён; *сояи касе тунук* ↔ *a heart of oak* (айнан: дили булутин) – часурӣ, нотарсӣ, шахси часур; *чехра (неиона)-и кушода* ↔ *a cloud on one's brow* (айнан: абр дар абруи касе) – гирех ба абру, қошу кавок; *Рустами достон* ↔ *lily liver* (айнан: чигари савсанӣ) – тарсончак, сояаш тунук; *заволи вақт* ↔ *the break of the day* (айнан: шикасти рӯз) тулуи офтоб.

Муродифҳои дохилизабонӣ боиси ба вучуд омадани мутазодҳои байнизабонӣ гаштаанд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки бештар таркибҳои серистеъмоли забонҳои муқоисашаванда ба ҳодисаи мутазодшавӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Инчӯ якчанд ВФИ-и муродифии забонхоро, ки бо синонимҳои забони дигар зидмаъно гаштаанд, метавон мисол овард:

a fresh hand = *Johnny Row* = *a row recruit* = *a babe in the wood* = *a spring chicken*
(шаҳси бетачриба)

гурғи борондида = *ҷӯи канда* = *обу оташдида* = *мурғи домдида*
(шаҳси ботачриба)

a run of bad luck = *a stack of bad luck* (болои сӯхта намақоб)

тӯй болои тӯй = *ид болои ид*

bad fortune = *hard cheese* (ноомади қор) ↔ *омади қор* = *қор ванг*

child's play = *easy sledding* (қори сабук) ↔ *қори вазнин* = *қори миёнишкан*

Мутазодшавии ВФИ на танҳо дар дохили забон, балки дар байни забонҳои муқоисашаванда низ мушоҳида мешаванд. Ин умумият аз он шаҳодат медиҳад, ки маъниҳои зидшуда ба ҳар ду забон хос буда, дар ҳар ду забон васеъ истеъмом мешаванд:

easy street (сарватмандӣ) ↔ *дасти қўтоҳ* = *каму қост*

hand to mouth exictance (муҳточӣ) ↔ *сериву пурӣ*

a heart of oak (часурӣ) ↔ *сояаш тунук*

\updownarrow
lily liver (тарсуӣ) ↔ \updownarrow *бо дилу гурда = Рустами достон*

Мавҷуд набудани мафҳуми муқобили ВФИ дар дохили забон ва мавҷудияти мутазоди он дар забони дигар падидаи қолиб ба ҳисоб меравад. Дар забонҳои муқоисашаванда ВФИ-е дарёфт мегарданд, ки мутазодашон аз ҳисоби таркиби фразеологӣ забони дигар дарёфт гардидаанд. Масалан, таркиби *қои нозук* зидмаъноӣ фразеологӣ дар забони тоҷикӣ надорад, аммо дар забони англисӣ ибораи зидмаъноӣ он *one's long (strong) suit* – *қои нуққуввати касе* мебошад (дар забони англисӣ мутазоди он *one's weak point* аст). Баръакс, дар забони англисӣ *a word or two* – *як-ду даҳон гап* мутазодаш дар дохили забон мавҷуд набуда, зидмаъноӣ он дар забони тоҷикӣ *гапи дуру дароз, гапу ҳарфи бисёр* (дар забони тоҷикӣ мутазоди он *як ду даҳан гап*) махсуб меёбад.

Мафҳумҳои мухталифе, ки тавассути ВФИ баён мешаванд, аз як тараф мақсад ва маъноӣ сухани гӯяндаро ифода кунанд, аз тарафи дигар маҳорати баланди истифодаи санъатҳои бадеӣ дар ифодаҳои халқиро таҷассум менамоянд. Бисёре аз ВФИ-и зидмаъноӣ дар дохили забон умумисохтору умумитаркиб бошанд, пас, ҳангоми дарёфти мутазодҳои он аз забони дигар тафовутҳои сохторӣ, услубӣ, образнокӣ ва тасвирии онҳоро баръало эҳсос менамоем. Дар гурӯҳе аз ВФИ-и забони тоҷикӣ объект ва ё қисми меҳварии он рамзӣ бо исми ҷондор номгузорӣ гардида (масалан, *очаи ҷог* – шахси сергап, *турки яклухт* – шахси сода), мутазоди онҳо дар забони англисӣ бо исмҳои бечон ифода шудааст: *a dump dog* (айнан: саги хомӯш) – шахси камгап, *downy bird* (айнан: паррандаи мурдаистода) – одами айёр ва ё баръакс, *babe in the wood* (айнан: кӯдак дар ҷангал), *unborn babe* (айнан: кӯдаки тавлиднашуда) – маъноӣ “шахси бетачриба”-ро дошта, дар забони тоҷикӣ мутазодҳои он бо исмҳои бечон ташкил гардидааст: *гурғи борондида, ҷӯи канда, мурғи домдида* ва ғ. Баъзан мутазодҳои ду забон аз рӯи таркиб ва образнокӣ чунон фарқ мекунанд, ки муайян намудани алоқаи семантикии онҳо бидуни донишани яклухтии маъноӣ он мушкил мегардад: *Indian file*

(айнан: қатори ҳиндуй) – тартиб, низом ↔ *бозори калоба* – беинтизомӣ, бетартибӣ; *strange in blood* (айнан: хуни бегона) – бегона, ғайрихеш ↔ *хешу табор, элу уруқ*; *at the back of one's mind* (айнан: дар қафои майнаи сари касе) – аз самими дил, аз таги дил ↔ *бо нӯги забон, бо дили нохоҳам*.

Чунон ки аз таҳлилҳои боло бармеояд, мутазодшавии ҷузъҳои таркибии гурӯҳе аз ВФИ-и дар ҳар ду забон дида мешаванд. Мутаассифона, ин навъи ВФИ-и мутазоди фразеологӣ надоранд, зеро ҳам унсурҳои таркибӣ ва ҳам маънои умумии ин ВФ ба таври муқобил баён шудаанд. Аҷибаш ин аст, ки ВФИ-и мазкур мувозии худро ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам англисӣ доранд. Онҳо на танҳо аз рӯйи сохт, инчунин маъно низ ба ҳам мувофиқ меоянд: *шабу рӯз* ↔ *day and night*; *аз субҳ то шом* ↔ *from morning till night*; *байни маргу зиндагӣ* ↔ *between life and death*; *мӯй дароз ақл кӯтоҳ* ↔ *long hair short wit*; *аз гаҳвора то гӯр* ↔ *from the cradle to the grave* ва ғ.

Таҳлилу таҳқиқи ВФИ нишон дод, ки ҳамаи қабатҳои ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имконияти мутазодшавӣ дошта, ба зидмаъно гаштани онҳо баъзан антонимшавии ҷузъи таркибӣ ва гоҳе маънои томи ВФ нақш мебозанд.

3.6. Воҳидҳои фразеологии исмии маҷозӣ

ВФ-и маҷозӣ гуфта, таркибҳои меноманд, ки унсурҳои таркибиашон на ба маънои аслий, балки ба маънои кӯчида омадаанд. «Маҷоз нисбат ба маънои аслий мазмунро баландтар, ҳусни ибораро зеботар, таъсири онро пурзӯртар мекунад» [31, с. 23].

Дар ВФИ-и маҷозӣ бештар унсурҳои меҳварӣ чун воситаи ташбеҳ ё монандкунӣ истифода мешавад. Дар фразеологизмҳои маҷозӣ гоҳе ҳамаи унсурҳо ба маънои кӯчида ва гоҳе яке аз онҳо маҷозӣ шуда меоянд. Аксари ВФИ-и маҷозӣ ба шахс, одамон ва он чизе, ки ба одам иртибот дорад равона гардида, дар таркибҳо ба таври пӯшида амалу хислатҳои ӯ ифода ва баҳогузорӣ карда мешаванд.

Дар ВФИ-и зерин хислату амалҳои одам ба ягон падида монанд карда шуда ба таври мусбат ё манфӣ тавсиф гардидаанд: *гули сари сабад* – зиннатбахши чамъият; *ҳайвони дуо* – чизи муфт, бедардимӣён; *девори намкаш* – шахсе, ки ҳама гуна танқидро ба худ қабул карда меранҷад; нобовар, бадгумон; *dog's death* (айнан: марги сағона) – марги беобрӯ, шармандавор; *a wet blanket* (айнан: кӯрпаи тар) – шахсе, ки рӯҳияи дигаронро вайрон мекунад, одами мичинг, дилбазан.

Маҷоз чун воситаи тасвири бадеӣ дар ибораҳои устувори забонҳои муқоисашаванда ба таври густурда истифода шудааст. Он на танҳо барои зебобаёнӣ, балки ҳадафрас намудани мафҳуми ифодашаванда хизмат мекунад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ навъҳои мухталифи ВФИ-и маҷозиро дида метавонем. Ҳар яки онҳо фарқкунанда буда, яке ба дигараш монанд нестанд. Дар ВФИ-и маҷозии ин ду забон маҳорати баланди маъниофарии халқҳои тоҷикӣ англис таҷассум ёфтааст. Дар ҳар яки ин таркибҳо на танҳо салиқаи бузурги маъниофарӣ, инчунин омӯзиш, мушоҳидкорӣ ва таҷрибаи тӯлонии ҳаётӣ нухуфтааст. Ибораҳои устувори маҷозӣ ҳамбастагии тахминии калимаҳои гуногунмаъно ва таркиби хушку холӣ нест. Унсурҳо чунон ба ҳам мувофику мутобик омадаанд, ки иваз ва партофтани онҳо боиси пурра хароб гаштани маънии он мешавад. Ҳамин ҷиҳатҳои фразеологизмҳои маҷозӣ – зебобаёнӣ, ҳадафмандӣ, пурзӯркунии маъно, кӯтоҳбаёнӣ, мувофиқати ҷузъҳо ва ғайра омили серистеъмолу устувор гаштани онҳо шудааст.

Ин қишри ВФ аз ҳама ҷолибтарин ба ҳисоб меравад, зеро онҳо сирф аслӣ, миллӣ ва дохилизабонӣ будани ВФ-ро далолат мекунад. Ҳамин гурӯҳи ВФ имконияти тарҷуманашавиро доро буда, барои ғайризабонон дарки моҳияти он душворихоро пеш меорад. Ҳангоми муошират ва ё тарҷумаи асрҳои бадеӣ тарҷумаи онҳо баъзан ғайриимкон гардида, бо роҳи тавзеҳ кушодани маънои он хусни забонро коста мегардонад. Аз ин ҷост, ки забоншиносон кӯшиш менамоянд дар қорҳои таҳқиқотӣ ва тартиб додани фарҳангҳои дузабонаи фразеологӣ мувозиҳо

ё муродифҳои онҳоро дар дигар забон пайдо намоянд. Ҳар як ВФ новобаста ба мавҷуд будани ҳаммаънояш дар дигар забон, дар онҳо тарзи ифода ва маҷозишавии ҷузъҳо аз ҳам фарқ мекунанд: *каждуми зери бӯрө = a snake in the grass* (айнан: мор дар сабза) – душмани пинҳонӣ; *аз сағ сапа = a grain of wheat in a bushel of chuff* (айнан: донаи гандум дар линчаи кох) – аз оилаи назарногир, ночиз, камбағал пайдо шудани каси намоён, ғавқулода; *пули бедардимӣён = money for jam* (айнан: пул барои мураббо) – пули ғайримехнатӣ, пули муфт.

Дар захираи фразеологӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ миқдори зиёди ВФИ-и маҷозӣ ҳастанд, ки бо маънои аслиашон низ чун ибораи озод ва ғайрифразеологӣ истифода мешаванд. Барои ҳамин баъзан муайян намудани фразеологӣ ё ғайрифразеологӣ будани он душвор мегард, зеро маънии аслии онҳо дар қиёс бо фразеологизмҳои сермаъноии болозикр ба сафи ВФ ворид намешаванд ва чун таркибҳои озод ба қор бурда мешаванд: *чаими танг* – узви босираи касе майдаву танг будан; *чаими танг* – хасисӣ, мумсикӣ; *дарди сап* – дардманд шудани сап; *дарди сап* – даҳмасои зиёдатӣ; *гӯсфанди фарбеҳ* – чорпои фарбеҳ; *гӯсфанди фарбеҳ* – чизи муфт, бедардимӣён; *black diamonds* – алмоси сиёҳ; *black diamonds* – ангиштсанг; *black coat* – палтои сиёҳ; *black coat* – рӯхонӣ.

Мавзӯ ва моҳияти ВФИ-и маҷозии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гуногун мебошад, аммо сухан бештар доир ба одам ва он ашӯе, ки ба вай рабт дорад, меравад. Таҳлили маъноии ВФИ-и маҷозӣ нишон медиҳад, ки онҳо бештар хосияти баҳодихӣ доранд. Баҳодихӣ ба амал, рафтор, хислат ва сифати инсон мебошад. Дар заминаи муқоиса тавсифи мусбату манфӣ қарда мешаванд. Нақши ҷузъҳо дар бавучудорӣ маънии мусбату манфии ВФИ назаррас аст, ҳатто бидуни донишҷӯи маъноии бархе аз фразеологизмҳои маҷозӣ аз унсурҳои таркибиаш характери мусбат ё манфӣ будани баҳодихиро муайян қарда метавонем: *зоғи ало*, *нури дида*; *гурғи гурусна*, *гули сапи сабад*, *тоҷи сап*, *lounge lizard* (айнан: қалпесаи мехмонхона) – бекорхӯча; *dog's life* (айнан: ҳаёти сағона) – ҳаёти сағона.

ВФИ-и маҷозии забонҳои муқоисашавандаро аз рӯи хосияти баҳогузори ба одам ва падидаҳо метавон ба навҳои зерин тасниф намуд:

а) тавсифи мусбати ашхос. Баҳодиҳии мусбат ба шахс амал, рафтор, сифат ва хислатҳои ӯ тавассути монандкунӣ ба ашё ё падидаҳои дорои хусусиятҳои мусбатдошта сурат мегирад. Тавсифи мусбати шахс тавассути маҷозӣ гаштани исмҳои ҷондору бечон сурат мегирад: *мурғи домдида* – одами пуртаҷриба, кордида; *ҷомаи бомағзӣ* – шахси боақл, ботамиз; *the great lion* (айнан: шери бузург) – шахси намоён, шуҳратёр; *a genuine article* (айнан: чизи ҳақиқӣ) – одами бовиҷдон, содиқ; *an eagle breaver* (айнан: кундузи меҳнатӣ) – шахси меҳнатдӯст, меҳнатӣ.

Баъзе ВФИ-и маҷозии хусусияти ҷинсӣ дошта, танҳо ба зан ё мард тааллуқ дорад: *дугонаи ҷамолакӣ* – дӯсти (дугонаи) аз айёми кӯдакӣ; *марди майдон* – марди ҷасур, нотарс, бутун; *марди калон* – шавҳар; *беваи сермева* – бевазани сармоядор, бойзан; *the girl next door* (айнан: духтари ҳамсоя) – духтар ё зани зебову боақл; *a bachelor girl* (айнан: духтари мучаррад) – духтаре, ки танҳо истиқомат мекунад; *the boys in the blue* (айнан: писарбачаҳо дар либоси кабуд) – маллоҳон.

б) тавсифи манфии ашхос. Баҳодиҳии манфӣ ба шахс, рафтору кирдор ва хислат, ки бевосита ба тавсифи шахс марбут аст, дар байни ВФИ-и маҷозии забонҳои муқоисашаванда хеле зиёд ба ҷашм мерасанд. Хусусиятҳои манфии одаму ашё бо маъноии маҷозӣ омадани ВФИ, ки паҳлуҳои манфии инсонро ифода мекунанд, нисбат ба дигар мафҳумҳо сершуморанд. Дар ин ҷо бо роҳи монандкунӣ баҳои манфӣ ба шахс дода мешавад: *девори намкаш* – шахсе, ки ҳама гуна танкидро ба худ қабул карда меранҷад, нобовар, бадгумон; *пиёзи бекун* – шахсе, ки дар як ҷо нишаста наметавонад, ҷои қор ва зисти худро иваз карда меистад; *гурғи гурусна* – каси ҷашмтанг, ҳарис, ҷашмгурусна; *night owl* (айнан: буми шаб) – шахси шабгард; *a pain in the neck* (айнан: дарди гардан) – шахси

дилбазан, шахсе, ки ба асаби одам мерасад; *a cuckoo in the nest* (айнан: фохтак дар лона) – меҳмони нохонда, касеро, ки интизораш нестӣ.

Дар забонҳои муқоисашаванда ВФИ-и маҷозӣ, ки ба ин ё он чинс мансуб буда, дорои хосияти манфии баҳодихӣ мебошад, мавҷуданд: *ошнои хасакӣ* – рафиқи ноустувор, бевафо ва қадрношинос; *зани бепо* – зани бадахлок; *муллои тағи ҷогаҳ* – завҷа; *a light lady* (айнан: зани сабук) – зани сабукпо; *fine lade* (айнан: хонуми зебо) – зане, ки аз худ ашрофзода метарошад, хонумча; *tutu's boy* (айнан: бачаи оча) – писари эркаи ноухдабаро.

в) мавҷуд набудани баҳодихӣ ба шахс. Мавҷуд набудани тавсифи мусбат ё манфии шахс низ дар қатори ВФИ-и забони тоҷикӣ ва англисӣ мушоҳида мешавад. Дар қатори ВФИ-и маҷозии аз ҷиҳати тавсиф нейтралӣ таркибҳои номӣ бештар ворид мешаванд. Ба ҷои калимаҳо ва исмҳои ифодакунандаи шахс ва ҳолату амалҳое, ки ҷиҳати мусбату манфӣ ё хосияти ҳиссӣ-экспрессивӣ надоранд ВФИ-и маҷозии мазкур истифода мешаванд. Тавассути монандкунии синну сол, мартаба ва дигарҳо шахси алоҳида ё гурӯҳи одамон тавсиф мешаванд: *сиёҳиву сафедии чаши* – фарзанд; *офтоби сари кӯҳ* – одами пиронсол; *одами солхӯрда* – пиронсол, мӯйсафед; *black gown* (айнан: мантияи сиёҳ) – рӯҳонии масҷиди католикӣ; *blind man* (айнан: марди нобино) – коргари почтае, ки қобилияти ҷудо карда гирифтани мактубҳои бидуни суроға ё суроғаи нопурраву нохоноро дорад.

Ба маънои маҷозӣ омадани ВФИ-и бо исмҳои хос, бахусус, ному насаби одамон кам нестанд. Забони англисӣ бо шумораи ин навъ ВФ нисбат ба забони тоҷикӣ афзалият дорад. Маъниҳои маҷозии онҳо ҳам мусбату ҳам манфӣ ва ҳам нейтралӣанд. Қариб ҳамаи ВФИ-и маҷозии унсурҳои исми хос дошта, барои тавсифи шахс равона шудаанд. Ба маъниҳои маҷозӣ на танҳо номҳои қаҳрамонҳои ҳақиқиву тахайюлӣ, балки номҳое, ки на ба шахси мушаххас, балки ба персонажҳои асар тааллуқдошта низ истифода шудаанд: *Аҳмади порина* – мисли пештара,

чӣ хеле ки буд ҳамин тавр мондааст; *Joe Bloggs* (айнан: Ҷо Блогс) – одами одӣ, муқаррарӣ, амрикоии одӣ; *Jack in office* (айнан: Ҷек дар коргоҳ) – мансабдори худписанд, бюрократ.

Шумораи ВФИ-и маҷозии бо исми хос таркибёфтаи забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ кам аст, инчунин доираи бавучудоии он низ маҳдуд аст. Дар забони англисӣ исмҳои хос бо номҳои шахсиятҳои дорои касбу кори гуногун, шахсони таърихӣ, қаҳрамонони асарҳои бадеӣ, номҳои қаҳрамонони мифологӣ ва ғайра марбут аст: *Jack Ketch* (айнан: Ҷек Кетч) – ҷаллод; *Jack Jonson* (айнан: Ҷек Љонсон – номи боксчии машҳури африқоӣ) – тири вазнин; *Sully Lunn* (айнан: Салли Лан – номи каннодпаззани, ки дар охири асри XVIII зиндагӣ кардааст) – кулчақанди ширин.

ВФИ-и маҷозии бо номҳои одамон бавучудомада, ки мафҳумҳои мусбатро ифода мекунад, инҳо дохил мешаванд: *Ҳотами даврон* – одами саховатманд; *Рустами дoston* – одами ҷасур тавоно; *the Admirable Crichton* (айнан: Крайтони ҷаззоб) – одами намунавӣ, шавҳари олим; *Aladdin's lamp* (айнан: ҷароғи Аладдин) – тӯморе, ки ҳамаи хоҳиши соҳибашро иҷро мекунад.

Дар забонҳои муқоисашаванда ВФИ-и маҷозие, ки дар таркибашон номи одамон ё пурра аз ному насаб ташкил шудааст ва мафҳумҳои манфиро ифода мекунад, мушоҳида мешаванд. Дар забони тоҷикӣ онҳо ангуштшумор мебошанд: *Алихоҷаю Хоҷаалӣ* – харбузай як палак, ба ҳам монанд; *Аҳмади порина* – мисли пештара, чӣ хеле ки буд ҳамин тавр мондааст; *Juda's Kiss* (айнан: бӯсаи Ҷуд) – бӯсаи хиёнаткорона; *Jack of all trades* (айнан: Ҷеки ҳамакора) – холаи ҳамакора.

Чуноне ки дар қисми мутазодшавии фразеологизмҳо зикр намудем миқдоре аз ВФИ хусусияти мутазодшавӣ дохилӣ доранд, яъне дар як ВФ ҳам маъноӣ мусбат ва ҳам маъноӣ манфӣ баён шудааст. Аз ин шумора чанд таркибҳои маҷозие низ ҳастанд, ки тавсифи мусбату манфии шахс ё падидаҳо бо роҳи мутазодшавии унсурҳо сурат мегирад: *Dr. Jeckyll and*

Mr. Hyde (айнан: Чекил ва Ҳайд) – одами гардон, шахсе, ки гоҳо қувваи некиаш ва гоҳо бадиаш боло мегирад; *flux and reflux* (айнан: пасту баланд шудани об) – пайдо ё нобуд шудани чизе; *May and December* (айнан: май ва декабр) – зани ҷавону шавҳари пир.

Мавҷуд набудани баҳодихӣ дар ВФИ-и маҷозӣ, ки бо унсурҳои исми хосдошта ташкил ёфтаанд, дар забонҳои муқоисашаванда инҳо ба ҳисоб мераванд: *Ҳасану Ҳусейн* – ба ҳам монанд; *Лайлӣ ва Маҷнун* – ошиқон; *Brother Jonathan* (айнан: бародарон Ҷонатан) – амрикоии асил; *Jack and Gill* – ҷавонписару ҷавондухтар; *Tom Tailor* (айнан: Том Тейлор) – дӯзанда (мард).

ВФИ-и маҷозӣ инчунин хусусияти тавсифи предмет ва дигар падидаҳои табиату ҷамъиятро низ доро мебошанд. Тавассути ВФИ-и маҷозигашта ба таври мусбат, манфӣ ё бетарафона ба ашё ва табиат баҳогузори карда мешавад. Ташбеҳу монандкунӣ воситаи хуби ифодаи мафҳум ва ҳадафрас, аниқ намудани мақсад мебошад, ки дар таркибҳои устувори маҷозӣ фаровон истифода мешаванд. Маҳаки асосии ВФ-и маҷозӣ маҳз дар ҳамин мебошад. Ҷузъҳои таркибӣ дар ҳамбастагӣ баъзан мафҳумҳои дурушт ва манфиро, ки шояд бо ибораҳои озод баён намуданаш ба ҳусни суҳан ҷурм ворид намояд, ифода мекунад. Ин вазифа, яъне зебобаёнӣ ва пӯшида ифода намудани мақсадро фразеологизмҳои маҷозӣ иҷро менамоянд.

Тавсифи падида, ҳодисаҳои табиат ва ашё низ ба таври зерин сурат мегирад:

а) тавсифи мусбати падидаҳо. Баҳодихии мусбат ба падидаҳо дар забонҳои муқоисашаванда нисбат ба дигар гурӯҳҳо камтаранд: *оши ҷурготнок* – кори фоидаовар, манфиатнок; *болишти пари қу* – воситаи роҳат будан; *арақи ҷабин* – меҳнати ҳалол, пули ҳалол; *доруи дарди дандон* – чизи ниҳоят зарур, муҳим, муфид; *milk for babe* (айнан: шир барои кӯдак) – чизе, ки дарк карданаш осон аст; *big purse* (айнан: ҳамёни калон)

– сарватмандӣ, серпулӣ, сериву пурӣ; *child's play* (айнан: бозии кӯдакона)
– кори сабук, осон.

б) тавсифи манфии падидаҳо. Баҳодиҳии манфӣ ҳам ба шахс ва ҳам ба ашёву падидаҳо дар забонҳои муқоисашаванда бештаранд. Тавассути тағйири маъно – маҷозии ВФ мафҳумҳои мухталифи манфие, ки ба шахс мансуб нестанд, баён мешаванд. Бештар мафҳумҳои абстрактӣ дар ВФИ-и маҷозии мушоҳида мешаванд: *катаки мурғ* – ҷои танг; *шаҳри бедарвоза* – ҷойи бесоҳиб; *калобаи бесарунӯғ* – масъала ё кори сарбаста; *дарди бедаво* – масъалае, ки ҳал намуданаш мучмал аст; *hard cheese* (айнан: панири сахт) – нобарорӣ, ноқомӣ; *a Trojan horse* (айнан: аспии троягӣ) – хатари махфӣ, ноаён; *a Greek gift* (айнан: тухфаи юнонӣ) – тухфае, ки дар он хатаре ниҳон аст; *a hot potatoe* (айнан: картошкаи тафсон) – саволи нофорам, ногувор.

в) мавҷуд набудани баҳогузори ба падидаҳо. Бетарафӣ нисбат ба тавсифи падидаҳо, ҳодисаҳо, ашё ва табиат дар гурӯҳе аз ВФИ-и маҷозии забонҳои муқоисашаванда дучор мешаванд. Бештари онҳо хосияти номӣ доранд. Маъниҳои ифоданамудай онҳо мухталиф буда, номи ашё, вақту замон, ҳолат ва баъзан ҳолатҳои равониро ифода менамоянд: *барги сабз* – тухфаи хурд; *нону намак* – хӯрду хӯрок, ғизо; *арӯси сол* – баҳор; *боди хунук* – як намуди беморӣ; *оби чаим* – ашк; *cold meat* (айнан: гӯшти сард) – ҷасад; *crow feet* (айнан: пойи зоғ) – ожанги гирди чашм; *the black bottle* (айнан: шишаи сиёҳ) – захр; *life and limb* (айнан: ҳаёт ва шохи дарахт) – ҳаёт, зиндагӣ.

Бисёр забоншиносон таъкид менамоянд, ки унсурҳои таркибӣ ба яқлукҳои маъноӣ ВФ алоқамандӣ надорад ва дар маъниофарӣ нақш намебозад, аммо таҳлили луғавии ҷузъҳои фразеологизмҳо нишон медиҳанд, ки дар маъниофарӣ нақши онҳо назаррас аст.

Ҳангоми ташкили ВФ калимаҳо тасоддуфан интиҳоб намешаванд. Ҳарчанд дар шуморае аз ВФ маънии калимаҳои таркибӣ ба маънии пурраи он мувофиқ намеояд, аммо он унсурҳо рамзӣ буда, бо маънии

пӯшида ё кӯчида ва ё бо роҳи монанддкунӣ истифода мешаванд. Масалан, дар ВФИ-и забонҳои омӯхташаванда дар ҷузъи сифатии он калимаҳои *сиёҳ, сафед, good, bad, white, black* хеле серистеъмоланд. Ин бесабаб нест, зеро ин калимаҳо на танҳо ифодакунандаи ранг, балки рамзи некиву бадӣ, марғу ҳаёт, қувваҳои аҳриманиву некӣ, пастиву баландиҳо ва умуман ҳама тазодҳои зиндагӣ мебошанд. Агар ба ВФИ-и забони тоҷикӣ назар андозем ба таркибҳои маъноӣ мусбатдошта калимаи «сафед» ҳамчун унсури доимӣ истифода гардидааст.

Калимаи «сиёҳ» дар бештари ВФИ-и маҷозан барои манфӣ гардонидани маънии он истифода гардидааст: *рӯзи сиёҳ, дили сиёҳ, бахти сиёҳ, пули сиёҳ, кори сиёҳ* ва ғ.: «...ба рӯзи сиёҳи занони бева ва бачагони бепарастдор, ки шавҳару падаронашон дар зиндони ту хобидаанд, ту ҷавобгар мебошӣ» [194, с.14].

Дар забони англисӣ низ қисми адъективии ВФИ дар мусбату манфӣ гаштани аксари таркибҳои устувор сабаб мешаванд. Новобаста ба он ки онҳо ба маъноӣ маҷозашон кор бурда мешаванд, аммо барои дарк намудани моҳияти фразеологизм то дараҷае кӯмак менамоянд. Дар забони англисӣ ба маъноӣ мутазод як гурӯҳ ВФИ-е ташкил ёфтаанд, ки унсури сифатии он аз калимаҳои *white – сафед, black – сиёҳ, good – хуб, bad – бад, new – нав, old – кӯҳна, hard – сахт, soft – нарм* иборат аст: *bad faith* – хиёнат; *good faith* – садоқат; *bad fortune* – бадбахтӣ; *good fortune* – хушбахтӣ; *new lights* – анъанаҳои нав; *old lights* – анъанаҳои кӯҳна.

Дар ВФИ-и забони англисӣ инчунин мафҳумҳои хусусияти миллидошта бисёр матраҳ мешаванд. Миқдоре аз ВФИ-и забони англисӣ бевосита ба номи кишвар, минтақаҳои ҷуғрофӣ ва ҳуди забони англисӣ иртибот доранд, ки қиёсан ин ҳолат дар забони тоҷикӣ кам ё тамоман мушоҳида намешаванд. Дар таркиби ин навъ ВФИ калимаҳои *England* (Англия), *English* (англисӣ), номҳои минтақаҳои ҷуғрофии Британияи Кабир зикр шудааст. Бархе аз онҳо танҳо мафҳумҳое, ки ба Англия, халқи англис ва қоидаву қонунҳои ин кишвар тааллуқдоштаро ифода

мекунанд: *the Khaki Election* (айнан: инихоботи сабз) – интихоботи парламентӣ дар Англия; *Land's End* (айнан: охири замин) – нуқтаи охиринаи ҷанубу ғарбии Британияи Кабир; *the King's English* (айнан: англисии шохӣ) – забони адабии англисӣ; *Wardour-Street English* (айнан: англисии кӯча) – нутқи англисӣ, ки бо калимаҳои кӯҳнашуда ташкил шудааст; *little Englandier* (айнан: англиси хурдакак) – англиси ҷонибдори сиёсате, ки мақсадҳои Англияро аз империяи Британияи Кабир боло медонад.

ВФИ-и истиоравӣ. Маҷоз яке аз воситаҳои тасвири бадеӣ буда, истиора, рамз, киноя, тасғир, тамсил, ташхис, муболиға намудҳои он мебошад.

ВФИ-и ба маънии маҷозӣ истифодашуда дар забонҳои муқоисашаванда сершуморанд. Ҳангоми таҳлил якчанд навъи маҷозиишавии онҳоро ошкор намудем. Гурӯҳи бузурги он ба ВФИ-и истиоравӣ рост меоянд. Аслан ВФИ-и истиоравӣ гуфта, таркибҳоеро, ки ба монандии байни ду чиз асос ёфта, маҷозан истифода мешавад, меноманд. Ҳарчанд истиора ба ташбеҳ монанд аст, вале дар ВФИ бештар маҷозиишавии навъи истиоравӣ мушоҳида мешавад.

Шумораи зиёди ВФИ-и истиоравии забонҳои муқоисашаванда дучузъаи аз исму сифат ташкил ёфта мебошанд. Таркибҳои истиоравӣ аз ҳама навъи зебобаёншуда, дилчасп ва гуногунранги маҷозӣ ба ҳисоб меравад. Дар онҳо баъзан мафҳумҳои манфӣ низ моҳирона ва суфтакорона баён шудааст. Аслан ин намуди маҷоз, ки хоси забони адабии китобист ва ҳамчун як воситаи тасвири бадеӣ дар адабиёти бадеӣ бештар ба қор бурда мешавад. Бештари ВФИ-и истиоравӣ умумистеъмом буда, ҳам дар адабиёти бадеӣ ва ҳам забони гуфтугӯӣ васеъ истифода мешаванд.

Таҳлили семантикии ВФ нишон медиҳад, ки аз ҷиҳати маъно ҳамашон ба се навъ тақсим мешаванд: ВФИ-и маъноӣ мусбат, манфӣ ва бидуни баҳодихӣ. ВФИ-и истиоравӣ низ ҳар се гурӯҳи маънихоро дорост.

Тазаккур бояд дод, ки маъниҳо на танҳо ба шахс, балки ба дигар падидаҳо низ нигаронида шудаанд. Аз ин рӯ, ВФИ-и истиоравиро, ки ба тавсифи шахс равона шудааст чунин гурӯҳбандӣ менамоем:

а) тавсифи мусбати шахс. Ба таври мусбат тавассути фразеологизмҳои исмии истиоравӣ ба таҷриба, маҳорат, хислат, рафтор, муносибатҳои неки инсонӣ ва сифату амалҳои неки вай баҳогузори карда мешавад: *қассоби сухан* – шахси сухандони нуктасанҷ; *марди бутун* – марде, ки ба қавлу кори худ устувор аст; *шоири забардаст* – адиби бомаҳорат; *the angle of light* (айнан: фариштаи нур) – шахси писандида, мақбули ҳамагон, гули сари сабад; *bosom friend* (айнан: дӯсти қалбӣ) – дӯсти ҷонӣ, содиқ; *the heart of oak* (айнан: дили булутин) – шахси бочуръат, далер, шучоъ.

б) тавсифи манфии шахс. Дар фразеологизмҳои истиоравӣ бештар ҳолатҳои равонӣ амал ва падидаҳои дигар бо санъати баланд тавсиф мешаванд. Баҳодихии манфӣ нисбат ба шахс он қадар ҳам сершумор нестанд. Аз сабабе ки маҳаки асосии ин навъи маҷоз пуртароватнамоии сухан ва зебобаёнӣ танқид шудани шахс ва баҳои манфӣ гузоштан ба ӯ камтар ба назар мерасад: *гурғ дар ҷомаи меш* – душмане, ки зоҳири ҳудро дигар кардааст; *дасти хунин* – касофат; *fresh hand* (айнан: дасти тоза) – шахси бетачриба; *flat fire* (айнан: оташи ҳамвор) – одами дилгаркунанда; *hot head* (айнан: сари тафсон) – одами тундмизоч.

в) мавҷуд набудани баҳодихӣ ба шахс. ВФИ-и истиоравии забони англисӣ хусусияти номӣ дошта, намояндагони касбу кори гуногун бо тарзи маҷозӣ баён мешаванд. Дигар мафҳумҳое, ки бевосита ба шахс тааллуқ доранд, дар забонҳои муқоисашаванда ба таври истиоравӣ бидуни баҳодихӣ ифода мешаванд: *меҳмони нав* – кӯдаки навтавлидшуда; *одами солхӯрда* – пиронсол; *офтоби дари хона* – завҷа, ҳамсар; *one's own flesh and blood* (айнан: гӯшту хуни касе) – фарзандон; хешавандони ҳамхун; *a man of light and leading* (айнан: одами равшанӣ ва пешбаранда) – ходимони фарҳанг; *a wet nurse* (айнан: дояи тар) – дояи ширдиханда.

Дар натиҷаи ҳамбастагии калимаҳои гуногунсохтору гуногунмаъно, ки маънии аслиашон ба ҳам мувофиқат намеkunанд, таркибҳои истиоравии ҷолибе ба вучуд меоянд, ки мафҳумҳои мухталифро ифода менамоянд. Ҳарчанд на ҳамаи онҳо ба тавсифи мусбату манфии шахс нигаронида нашудааст, аммо он чизе, ки ба одам робита ё тааллуқ дорад, ифода менамояд. ВФИ-и истиоравӣ дорои миқдори зиёди таркибҳои ифодакунандаи рӯҳу равон ва ҳолату амалҳои инсон мебошад: *бо хуни ҷигар* – бо азобу машаққат; *гарм шудани дил* – нисбат ба касе ё чизе шавқ зиёд шудан; *дили шикаста* – афтадагии рӯҳу равон аз сабаби нокомӣ; *blood from a stone* (айнан: хун аз санг) – қатраи раҳм аз ҷониби шахси бераҳм; *long face* (айнан: рӯи дароз) – андоми ғамолуд; *black look* (айнан: нигоҳи сиёҳ) – нигоҳи гирифта, тира; *lip service* (айнан: хизмати лаб) – дурӯягӣ, риёкорӣ; *high stomach* (айнан: шиками баланд) – кибр, ғурур; *big talk* (айнан: гапи калон) – лофзанӣ.

г) тавсифи мусбати падидаҳо. Баҳодиҳии мусбат ба ҳодиса, ашӯ ё падидаҳо дар забонҳои муқоисашаванда дар доираи ВФИ-и истиоравӣ ба таври зайл аст: *бахти сафед* – толеи баланд, муваффақият; *кушода шудани бахт* – омад ё барори толеъ; *ашки шодӣ* – аз сабаби хурсандӣ ашк рехтан; *brain waves* (айнан: мавҷҳои мағзи сар) – илҳои ғайриинтизор, ғояи ҷолиб; *the smiles of fortune* (айнан: табассумҳои тақдир) – лутфу марҳамати тақдир; *the compliment of the season* (айнан: таърифи мавсим) – таманниёти нек, таманниёти идона.

ғ) тавсифи манфии падидаҳо. Баҳодиҳии манфӣ ба падидаҳо на танҳо тавассути кӯчиши маъноҳои унсурҳои таркибӣ, балки мисли ҳама ВФИ-и маҷозӣ монандкунии сифат ба исмҳои моддиву маънӣ, ё баръақс сурат мегирад: *ашки талх* – ашки ғаму ғусса; *рӯзи сиёҳ* – рӯзи бадбахтӣ, саҳтӣ, маҳрумӣ; *бахти сиёҳ* – бетолӣ, нокомӣ; *white elephant* (айнан: фили сафед) – молу мулки муфлисқунанда; *skeleton at the feast* (айнан: скелет дар базм) – чизе, ки хурсандиро вайрон мекунад.

д) **мавҷуд набудани бахогузорӣ ба падидаҳо.** Ин навъи ВФИ-и истиоравӣ дар забонҳои муқоисашаванда, бахусус, дар забони англисӣ сершумор мебошанд. Мафҳумҳои гуногун – номи амал, ашё, исмҳои маънӣ дар қатори дигар падидаҳо мушоҳида мешаванд: *чигари кор* – ҷои асосии кор; *ҷони гап* – маҳаки сухан, меҳвари сухан; *савдои умр* – тақдир; *a change of air* (айнан: тағйири ҳаво) – ҷойивазкунӣ; *a cloud of witness* (айнан: абри шоҳидон) – шоҳидони зиёд; *cold in the head* (айнан: хунукӣ дар сар) – сармохӯрдагӣ; *mother's mark* (айнан: нишони модар) – хол.

Дар қатори ВФИ-и истиоравӣ таркибҳое, ки метавонанд ба ҷои ягон калимаҳои муайян чун ивазкунанда ё худ муродифи онҳо оянд, мавҷуданд. Ин навъ таркибҳои устувори исмии номӣ ҳам исми моддӣ ва ҳам исми маъниро иваз карда метавонанд: *тиллои сиёҳ* – ангишт; *шоҳи ҳайвонот* – шер; *king of day* (айнан: шоҳи рӯз) – офтоб; *the public purse* (айнан: ҳамёни давлатӣ) – хазина; *mental furniture* (айнан: ҷиҳози ақл) – дониш; *light fantastic* (айнан: аҷоиботи сабук) – рақс; *fires of heaven* (айнан: оташақҳои осмон) – ситораҳо.

Дар ВФИ-и истиоравии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мафҳумҳои ифодакунандаи вақт ва марҳалаҳои ҳаёти инсон хеле устукорона ва ҷолиб сохта шудаанд. Интиҳоб, ҳамбастагӣ ва муносибати маъноӣ унсурҳо зебо ва беҳамтост: *баҳори умр* – ҷавонӣ; *арӯси сол* – баҳор; *рост шудани офтоб* – нимарӯз; *дурӯза умр* – умри кӯтоҳ, ноустувор; *заволи вақт* – ҳангоми фурӯ рафтани офтоб; *the afternoon of life* (айнан: нисфирӯзии ҳаёт) – ғуруби ҳаёт; *the break of the day* (айнан: таркиши рӯз) – тулуъ; *closed chapter in smb's life* (айнан: боби пӯшида дар ҳаёти касе) – марҳалаи сипарिशудаи зиндагӣ; *a salt of youth* (айнан: намаки ҷавонӣ) – шавқу завқи ҷавонӣ.

Баъзан дар забонҳои муқоисашаванда ВФ-и камистеъмолеро мебинем, ки бидуни номидани вақт бо ивази калимаҳое, ки ифодакунандаи амалҳое, ки дар соатҳои муайян иҷро мешаванд, сохта шудаанд. Дар забони тоҷикӣ панҷ вақти намоз баъзан ҳамчун воситаи

ифодаи марҳалаҳои рӯз хизмат мекунад. Дар «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ чандин маротиба ин навъ ифодаҳо истифода шудаанд. Яке аз онҳо таркиби *фасли аср* мебошад, ки худи адиб хосияти серистеъмол ва устувор будани ибораро дар он замон таъкид кардааст. Новобаста аз он ки ин ё он ибора дар давраи муайян дар як шаклу маъно такроран истифода мешаванд ВФ эътироф мешаванд: «*Шиносоии ман бо ин бародарон ба ин тариқа рӯй дод аз рӯи одат беиштарини аҳолии мадраса дар байни асру шом ба ҳавогирӣ мебаромаданд. Калонсолон дар миёнасарои мадраса нишааста, хурдсолон ба рӯи саҳни берунӣ мебаромаданд, ки ин корро “дамгирии фасли асрӣ” ё ин ки кӯтоҳ карда “фасли аср” меномиданд*» [193, с. 226].

Дар забони англисӣ бошад вақтҳои хӯрокхӯрӣ ба маънои маҷозӣ омада барои ифодаи вақт кор фармуда мешавад: *between tea and supper* – (айнан: байни хӯроки нисфирӯзӣ ва шом) – вақти аср: «*...it was a journey of nine miles, which had to be performed between tea and supper, after a hard day's work in school*» [200, с. 301]. – Ин сафари нӯҳ километра пас аз рӯзи вазнини корӣ дар мактаб, дар фасли аср бояд сурат мегирифт.

Тафовути ВФИ-и истиоравӣ аз дигар навъҳои таркибҳои маҷозӣ дар ин аст, ки яке аз унсурҳо ба маънои аслий ва дигаре ба маънои кӯчида меояд. Калимаи маҷозиишуда хосияти калимаи меҳвариро бо роҳи ташбеҳ ва монандкунӣ шарҳ медиҳад, ки дар натиҷа таркиби истиоравӣ ба вучуд меояд. Масалан, дар ВФИ-и *дили сиёҳ*, *дили шикаста*, *дили танг*, *дили сангин* ва *бори зиндагӣ* калимаҳои меҳварии «дил», «бор» ба маънои аслий омада, хосият ва сифати он тавассути истиорашавандаҳо тавсиф карда мешаванд. Маълум аст «*чон дар каф*» ё «*забон захмин*» намешавад, аммо бо монанд кардани ҳолати шахс, падида ё ашё ба дигар падидаҳо маънои он ҳадафрасу ҷолиб ва пурзӯр мегардад.

ВФИ-и киноявӣ. Таркибҳои устуворе, ки бо маънои пӯшида ва кӯчида ифода ёфта, ба тариқи писханд кор фармуда мешавад, ВФИ-и киноявӣ меноманд.

ВФИ-и киноявӣ низ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сершуморанд. Онҳо дорои маъниҳои мухталиф буда хусусиятҳои мусбату манфии шахс, ашё, табиат ва дигар падидахоро бо суханони пӯшидаи «тагдор» тавсиф менамоянд. Ҳангоми таҳлили маъноӣ ВФИ-и киноявиро ба намудҳои зерин тақсим намудем:

а) ВФИ-и киноявие, ки ба тавсифи мусбату манфии шахс нигаронида шудааст: *мурғи домдида* – шахси пуртаҷриба, кордида; *одами дарундор* – шахси дамдӯзд, гӯшанишин, мардумгурез; *бепою сар* – шахси бепарастдор, беҳонаву ҷой, шӯрапушт; *турки яклухт* – шахси содадил, самимӣ; *curled darlings* (айнан: азизони гардон) – ҷавонони тиллоӣ; *friend in need* (айнан: дӯст дар вақти лозимӣ) – дӯсти ҷонӣ; *old hat* (айнан: кулоҳи кӯҳна) – одами кӯҳнапараст; *weak sister* (айнан: хоҳари муштипар) – одами ноустувор; *a deep one* (айнан: одами чуқур) – одами дарундор, дамдӯзд; *a bag of wind* (айнан: халтаи ҳаво) – даҳонбефаровез, очаи ҷоғ.

б) ВФИ-и киноявие, ки амал, сифат, ҳолат, ҳиссиёти мусбату манфии одамро ифода мекунад: *бо як забон* – ҳамраӣ, ҳамфикрӣ; *ду дасти хушк* – бе тухфа, бе дастовез; *гул бар сари кал* – амали нозебону ночаспон; *tarred with the same brush* (айнан: бо як шона шона шудан) – харбузаӣ як палак; *dead beat* (айнан: зарбаи марговар) – хеле хаста, мондашуда; *a stiff neck* (айнан: гарданшахӣ) – якравӣ; *a one-trick mind* (айнан: ақли яктарафа) – ҷаҳонбени танг.

в) ВФИ-и киноявие, ки хӯрду хӯрок ва нӯшокиро ифода менамоянд: *қавурдоқи баҳор* – помидор; *оши нав* – меваи нав; *дами гарм* – хӯроки яқум, обдор; *a hair of the dog* (айнан: мӯйи сар) – шароб барои хуморшиканӣ; *horse's neck* (айнан: гардани асп) – як навӣ нӯшокӣ аз занҷабил ва коняк; *pigs in blanket* (айнан: хукчаҳо дар чодарҳо) – ҳасибча дар хаамири пухташуда.

Дар ВФИ-и киноявӣ шевагии забони тоҷикӣ тавсифи монандии шахс ва амалу ҳислатҳои ӯ ва он чизҳое, ки ба инсон тааллуқ дорад, хеле моҳирона ва бо оҳанги пичингу тамасхур садо медиҳад: *девори қиёмат* –

гӯши вазнин, шунавоиаш паст; *муллои таги чогаҳ* – зан, завҷа; *мавизи сояғӣ* – шахси танпарвар; *кулӯҳи бачаим* – шахси кундзехни бефаҳм.

Чихати фарқкунандаи ВФИ-и киноявӣ аз фразеологизмҳои истиоравӣ дар он аст, ки дар истиора монандкунӣ ё ташбеҳи кӯтоҳ сурат мегирад, аммо дар ВФИ-и киноявӣ кӯчиши маъниҳо дида шуда мисли истиора истиорашаванда ва истиорақунанда мавҷуд нестанд.

Таркибҳои устувори исмие, ки як маъно доранд метавонанд ба навъҳои мухталифи маҷоз тааллуқ дошта бошанд. Масалан, мафҳуми “*гапи бардавом, беохир*”-ро бо таври истиоравӣ *гапи дароз, гапи бесарунӯз* номид, ки истиорашавандаи он ҷузъи адъективиаш буда, сифати истиорақунандаро бо ёрии монандкунӣ ифшо менамояд. *Вақвақи қурбоққа* ВФИ-и киноявӣ буда, ҳамон мафҳумро ифода мекунад, аммо он хосияти тамасхуронаи ифодашавӣ дорад.

Аксари ВФ хосияти маҷозӣ доранд. Баъзан як ва гоҳе ҳамаи унсурҳо ба маънои кӯчида меояд. Бо вучуди гум шудани маънои аслии унсурҳо аҳамият, зарурат ва мавқеи он дар байни ибораҳои рехта кам намегардад, баръакс, маҳз навъҳои ВФ-и маҷозӣ аз ҳама серистеъмоланд. Масалан, *гули сари сабад, гурги борондида, барги сабз, flesh and blood, broken heart, cold feet* ва ғ. дар забон ҷунон серистеъмол гаштаанд, ки новобаста ба нофаҳмо будан барои ғайризабонон, ҷойи онҳоро ягон таркиби дигар иваз карда наметавонад.

Ҳангоми таҳлили маънои ВФИ-и киноявии забони тоҷикӣ ва англисӣ новобаста ба умумияти маъноии бархе аз фразеологизмҳои забонҳои мазкур фарқияти куллии тасвирии онҳоро мебинем: *hot air* (айнан: ҳавои тафсон) – *гапи хушкӯ холӣ*; *the Arab of the gutter* (айнан: араби сари кӯча) – *етимчаи дак дакон*.

Дар ВФИ-и умумихалқӣ ва гуфтугӯӣ таркибҳои киноявии гуногунрангу гуногунсохторро дидан мумкин аст. Ба ҷуз хусусияти номӣ доштан, бархеашон мафҳумҳоеро ифода мекунанд, ки бо ибораҳои озод иваз ва ё тавсиф намуданашон душвор ва гоҳо номумкин мегардад:

никосаи таги коса – дар зери як гап будани гапи дигар, зимни сухан ё амале будани мақсади пинҳонӣ; *хӯрдани хуни касе* – касеро истисмор кардан; дар ҳаққи касе чабру зулми беандоза кардан; *равған кардани ҳалқ* – ба касе пора додан; *сурхии сари бинӣ* – чизи ягона ба назар намоён.

Бештари ВФИ-и киноявӣ маъноӣ манфӣ дошта, бо оҳанги пичингу тамасхур баён шудааст. Сифату ҳолатҳо ва амалу кирдори бади шахс зери тозиёнаи танқид қарор гирифта, тавассути суханҳои пӯшида, вале «думчадор» баҳои паст дода шудааст. Баъзе ВФ чунон таҳқиромез садо медиҳанд, ки аз доираи киноя боло мераванд. Ҳарчанд ин гуна ВФИ дар забонҳои муқоисашаванда зиёд набошанд ҳам, аммо вучуд доштани дигар навъи маҷоз – таъриро дар таркибҳои рехтаву устувор собит менамояд.

ВФИ-и таъризӣ. Таъриз низ яке аз навъҳои маҷоз буда, «дарачаи баланди киноя, ки аз писханду ришханд иборат аст ба ҳисоб меравад. Бо забони ҳалқ онро талху пичинг, истехзо ё захрханд ҳам мегӯянд. Таъриз ба маъноӣ луғавиаш аз «эътироз» гирифта шудааст» [30, с.165]

Ба ВФИ-и таъризшуда таркибҳои устувори зеринро метавон ворид намуд: *гӯсолаҷони амма* – нодон, беақл, бефаҳм; *кали номусакӣ* – гадои шармгин; *маҳмаддонои лаби гӯр* – зан ё духтаре, ки гӯё донишманд бошад, ба ҳама гап ҳамроҳ мешавад, ҳамдонӣ зоҳир кардан; *муши дуно* – хасдуд; *justice shop* (айнан: мағозаи адолат) – мақомотҳои судӣ, ки порагирӣ дар авҷ аст; *a talking shop* (айнан: мағозаи сухбат, гуфтугӯӣ) – парламент; *a show hands* (айнан: намоиши дастҳо) – овоздиҳӣ бо бардоштани даст, овоздиҳии кушода; *one's upper storey* (айнан: ошёнаи болои касе) – калла, ақл, фаҳм.

Таъриз яке аз воситаҳои тасвири бадеӣ буда, бештар дар насри бадеӣ ба кор бурда мешавад. Аз сабабе ки доираи баён дар ВФ маҳдуд аст, таъризшавии онҳо низ нисбатан кам вомехӯранд.

ВФИ-и муболиғавӣ. Баъзан ВФИ-е дар забони англисӣ ва тоҷикӣ мушоҳида мешаванд, ки барои пуртаъсир намудани мафҳуми ин ё он

ҳақиқат аз будаш зиёд тасвир мешавад, ки онҳоро ВФ-и муболиғавӣ меноманд. Дар байни ВФИ таркибҳои муболиғавӣ он қадар зиёд нестанд ва асосан дар қабати ВФ-и умумихалқӣ ва шевагӣ дучор мешаванд.

ВФИ-и муболиғавӣ гуфта таркибҳоеро меноманд, ки ин ё он ашё ва ё мафҳумҳои ифодашаванда аз ҳадди табиӣ ва ҳолати аслиашболотар ва афзунтар тасвир меёбад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ВФИ-и зерини муболиғавӣ мавҷуданд: *кори нӯгиостинӣ* – фиребгарӣ, қаллобӣ; *гапи болохонадор* – сухани тезу тунд, борамз, нешдор, пичинг; *як даҳан гап* – сухани кӯтоҳ, маълумоти мухтасар; *овораи ду дунё* – сарсону саргардон байни ду чиз ё касе, ки дар ҳеч ҷо корею эътиборе надорад; *даҳ панҷа ҳунар* – шахси ҳунарманд, моҳир.

ВФИ-и муболиғавии забони англисӣ инҳоянд: *a drop in the ocean* (айнан: қатра дар укёнус) – қатрае дар баҳр; *a cat with nine lives* (айнан: гурбаи нӯҳ ҳаёт дошта) – одами дарозумр; *an eight carat lie* (айнан: ҳашт кирот дурӯғ) – дурӯғи маҳз; *a whole in the wall* (айнан: сӯроҳ дар девор) – утоқи майдача.

Муболиға дар ВФ мавқеи назаррас дошта, ҳар ду намуди он, яъне ҳам муболиғаи одӣ ва ҳам муболиғаи мураккаб дар ташкили онҳо ба қор бурда шудааст. Таъкид кардан бамаврид аст, ки ҳодиса ва ашёро нисбат ба хусусияти табиашон қадре зиёдтар ва ба ақл мувофиқ тасвир намуданро муболиғаи одӣ маноманд: *a bed of thorns* (айнан: кати пур аз хор) – душвории зиндагӣ; *a dead beat* (айнан: то мурдан задан) – аз ҳад зиёд хаста шудан; *мурди муҳарро* – хеле хаста; *даҳ ангушт дар даҳон* – ҳирс, ҳарисӣ.

«Муболиғаи мураккаб хусусиятҳои ҳодиса ва одамонро аз ҳадди аслиаш хеле зиёд ва афзун инъикос мекунад, вале дар муҳокимаи мантиқӣ он ба ақл боварибахш ва қабулшаванда аст» [30, с.161]. Масалан, *рафтани сар ба Сурайё* – аз шодӣ ё ифтихор сарбаланд шудан; *Jack in the low cellar* (айнан: Ҷек дар ҳучайра) – фарзанди таваллуднаёфта.

ВФИ-и тасғирӣ. Бо оҳанги хурдӣ тавсиф намудани ин ё он падида ё шахсу предметро тасғир мегӯянд. Дар муболиға аз будан зиёд тавсиф дода шавад, дар тасғир баръакс мебошад. Аслан ин навъ ВФИ дар забонҳои муқоисашаванда ангуштшумор мебошанд, аммо барои фарогирии ҳамаи намудҳои маҷоз ва инъикоси онҳо дар таркибҳои устувори исмӣ лозим донистем, ки ин навъи фразеологизми маҷозиро аз назар гузаронем.

Дар забони тоҷикӣ пасвандҳои хурдӣ навозиши -ак (-як), -акак (-якак) воситаи асосии сохтани ибораҳои тасғирӣ ба ҳисоб меравад. Дар забони англисӣ бошад, барои хурд тасвир намудани ашё ё шахс калимаҳои сифатии *little, small* ба кор бурда мешавад. Ин хосияти грамматикӣ забонҳои муқоисашаванда ба дараҷаи тасғиршавии ВФИ бетаъсир наместонад. Дар ВФИ-и забони тоҷикӣ онҳо ба ғайр аз ин то дараҷае хосияти киноявӣ низ касб менамоянд. Ба ВФИ-и тасғирӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таркибҳои зерин мисол шуда метавонанд: *гурбачаи ошолуд* – шахси назарногир; *кирмаки даҳахӯр* – шахси баднафс; *хуртараки калонкор* – қобил, уҳдабаро, қобил ба ҳар кор; *мусичаи (мурғаки) беғуноҳ* – худро беайбу беғуноҳ ва бечора нишон додан; *мусичаи уволак* – гуноҳеро содир карда худро беғуноҳ нишон додан, аз дами баланд фаромада музтар гаштан; *lesser lights* (айнан: чароғча) – шахси на он қадар машҳур; *little fellow* (айнан: чӯрача, ошноча) – кӯдак; *small potatoes* (айнан: картошкоча) – майда чуйда; одамони майда; каме пул; *a little thing* (айнан: чизча) – майдача, кӯдак.

Чунон ки маълум аст аксари ВФ маъноӣ маҷозӣ дошта, ақалан яке аз унсурҳои ба маъноӣ кӯчида меояд. Дар забонҳои муқоисашаванда қариб ҳамаи намуди маҷоз дар фразеологизмҳои исмӣ дида мешаванд, ки аз байни онҳо истиораҳои киноявӣ сершуморанд. Воситаи тасвир, монандкунӣ ва маҷозӣшавии ВФ ба таври фарқкунанда сурат мегиранд.

Хулосаи боби III

Дар боби мазкур ВФИ-и аслий ва иқтибосӣ, сарчашмаҳои пайдоиш ва интиқоли онҳо ба забонҳои муқоисашаванда, муродифшавӣ, мутаозодшавӣ, сермаъноӣ ва ВФИ-и маҷозӣ таҳлил ва баррасӣ шуданд.

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аслан аз фразеологизмҳои аслий иборат ҳастанд. Қишри аз ҳама ҷолибу серистеъмол ва образноки ин забонҳоро маҳз ВФИ-и аслий ташкил менамоянд. Сарчашмаи асосии пайдоиши онҳо асосан забони халқ буда, дар натиҷаи истеъмоли пай дар пай суфтаву устувор гашта то замони мо омадаанд. ВФИ-е, ки маҳсули офаридаи адибону суханшиносон, сиёсатмадорону ходимони давлатӣ низ ҷашмрасанд. Бахусус, дар забони англисӣ нақши таркибҳои асарҳои бадеӣ дар пайдоиш ва сипас серистеъмолу фразеологӣ гаштан, назаррас аст.

Дар таркиби фразеологии забонҳои муқоисашаванда ба ҷуз фразеологизмҳои аслий инчунин ВФИ-и иқтибосӣ низ мавҷуданд, ки аз забонҳои мухталиф интиқол ёфтаанд. Ҳамчунин ошкор гардид, ки як қатор ВФИ-и иқтибосии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз китобҳои Қуръон ва Библия, мифологияи Юнону Рими Қадим сарчашма гирифтаанд.

Муайян шуд, ки мутаозоду муродифшавии ВФИ хосияти дигари луғавӣ-маъноии онҳо маҳсуб ёфта, зидмаъно ва умумимаъношавӣ ҳам дар дохили забонҳо ва ҳам байни забонҳо вучуд дорад. Муродифҳои фразеологӣ дар байни забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ сершумор буда, мавзӯҳои мухталифро дар бар мегиранд.

Таҳлили маъноии ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда нишон дод, ки бо вучуди дур будани забонҳо, мавқеи ҷуғрофӣ ва тафовути одатҳову тамаддунҳо ифодаву мафҳумҳои ба ҳам монанд дар ин забонҳо кам нестанд. Мафҳумҳои одӣ дар натиҷаи омӯзишу таҷриби зиёди рӯзгор ва мушоҳидакорӣ бо роҳи монандкуниву хулосабарории амиқ тавассути ВФ ифода ёфтаанд.

ХУЛОСА

Ҳадафи асосии таҳқиқи муқоисавӣ-типологӣ, қабл аз ҳама дарёфт ва муайян намудани монандӣ ва тафовути далелҳои забон маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, масъалаи асосии кори диссертатсионии мо ба дақиқ намудани хосиятҳои умумӣ ва хоси сохторӣ-грамматикӣ ва луғавӣ-маъноии ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда бахшида шудааст, ки дар натиҷаи омӯзиш ва таҳлили ҳамаи қабатҳои таркиби фразеологӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муодилҳои пурра, нопурра ва ғайримуодилҳои ВФИ дарёфт ва таҳлил гардиданд.

Дар диссертатсия мо кӯшиш намудем тафовути калима ва ВФИ-иро муайян намоем. Аз ҳама муҳим он аст, ки вазифаи аввалиндараҷаи фразеологизм – баҳо додан ба воқеият, таъйин гардид, дар он сурате ки калима танҳо вазифаи номинативи(ном бурданро)-ро доро мебошанд. Аммо, новобаста ба он ки бархе аз ВФИ хусусияти номӣ доранд, бар замми ифодаи маъно хосияти ҳиссӣ-экспрессивиро дороанд, ки мутаассифона, калима ин хусусиятро доро намебошад.

Дар муқоисаи ВФИ бо ибораи озод мо ба хулосае омадем, ки ВФИ аз рӯйи сохтори синтаксисӣ воҳиди яклухт ва ё ҷузъҳои ҷудонашаванда буда, дорои таркиби луғавии доимианд ва танҳо вазифаи яке аз аъзои ҷумларо иҷро менамоянд (яъне исмро). Нуктаи мазкурро дар бораи ибораи озод наметавон гуфт.

Хулоса, натиҷаҳои таҳлилу баррасии мавзӯи мазкурро ҷамъбаст намуда метавон гуфт, ки:

1. ВФИ як навъи луғавӣ-грамматикӣ воҳидҳои фразеологӣанд, ки ҷузъи меҳвариашон исм буда, асосан ҳамчун исм, барои ифодаи ягон мафҳуми мушаххас ё пораи ҳақиқат истифода мешаванд.

2. ВФИ-и забонҳои муқоисашаванда аз ҷиҳати сохт ба қолаби ибора монандӣ дошта, шумораи бештари он дучузъа мебошанд ва умумияти қолабии онҳо аксаран дар доираи фразеологизмҳои дучузъа ба назар мерасанд [1-М].

3. Тафовутҳои қолабӣ дар ВФИ-и муқоисашаванда вобаста ба алоқаи ҷузъҳо, тартиби ҷойгиршавии онҳо, сохти морфологии унсурҳо, категорияҳои ҷузъи меҳварӣ (исм), таносуби иштироки ин ё он ҳиссаи нутқ чун ҷузъи тобеъ дар яке аз ин забонҳо зоҳир мегардад [1-М].

4. Гунанокӣ яке аз меъёрҳои сохторӣ-грамматикии ВФ ба ҳисоб рафта, он бо айнияти куллии маъно, услуб, образнокӣ ва гоҳе қолабӣ аз муродифҳои фразеологӣ тафовут доранд. Дар забонҳои муқоисашаванда ВФИ метавонад гунаҳои ҷузъи ҷонишинӣ, гунаҳои имлоӣ, фонетикӣ, луғавӣ, ҷойивазкунии унсурҳо ва илова ё партофта шудани яке аз ҷузъҳоро фарогир мебошанд.

5. Тафовути ВФИ-и забони англисӣ аз ВФИ-и забони тоҷикӣ дар он аст, ки исми хос дар ин забон ба таври фаровон истифода мешавад, миқдори фразеологизмҳои дорои мафҳумҳои ҷуғрофӣ хеле зиёданд, қабати фразеологизмҳои соҳавиаш сершумор аст. Инчунин, ВФИ-и номие зуд-зуд мушоҳида мешаванд, ки ин нуктаҳоро оид ба ВФИ-и забони тоҷикӣ наметавон гуфт [5-М].

6. Қисми зиёди ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисиро фразеологизмҳои асли ташкил менамоянд. ВФИ-и аслии забонҳои муқоисашаванда, асосан, умумистеъмоли буда, ҳам дар забони адабӣ ва ҳам гуфтугӯӣ ба таври васеъ истифода мешаванд [5-М].

7. Дар забонҳои муқоисашаванда ВФИ-и иқтибосӣ, асосан, бо ду роҳ гузаштаанд: бо роҳи калка ва дар шакли асли, яъне бидуни тарҷума. Дар забони тоҷикӣ фразеологизмҳои исмӣ, асосан, аз забонҳои арабӣ, ўзбекӣ ва русӣ интиқол ёфтаанд. Дар забони англисӣ бошад ВФИ аз забонҳои лотинӣ, франсавӣ, олмонӣ ва испанӣ иқтибос гаштаанд [3-М].

8. ВФИ-и сермаъно дар ҳар ду забони муқоисашаванда (тоҷикӣ ва англисӣ) мушоҳида мешаванд. Агар дар забони тоҷикӣ ВФИ-и адабӣ, гуфтугӯӣ ва шевагӣ сермаъно шаванд, пас, дар забони англисӣ ба ҷуз аз қабатҳои услубии болозикр боз фразеологизмҳои сермаъноии соҳавӣ ва жаргонӣ ба мушоҳида гирифта шудаанд.

9. Муродифҳои фразеологии байнизабонӣ нишон медиҳад, ки дар ҳар ду забон, асосан, онҳо мафҳумҳои ифодакунандаи хислатҳои ҳубу бади инсон, ҳиссиёту ҳаяҷон, ҳолати шахс, вақту соат, ҳаёту мамот, маргу зиндагӣ маҳсуб меёбанд. [4-М].

10. ВФИ-и маҷозӣ аксарияти фразеологизмҳои забонҳои муқоисашавандаро ташкил дода, илова ба ин, онҳо, асосан, асли буда, ифодакунандаи мафҳумҳои мухталиф мебошанд. ВФИ-и маҷозӣ ҳосияти баҳодихии мусбат, манфӣ ва ё мавҷуд набудани баҳодихӣ ба шахс, падида, ашро дошта, дар забони тоҷикӣ бештар бобати тавсифи манфии шахс мушоҳида мешаванд. Аммо дар забони англисӣ, ВФИ-и маҷозӣ ҳосияти нейтралӣ ё худ бидуни баҳодихиро касб намудаанд. [2-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Натиҷаи таҳлилу ҳулосабарориҳои таҳқиқот минбаъд дар омӯзиш ва ҳаллу фасли масъалаҳои низоми фразеологии забонҳои муқоисашаванда, инчунин, пажӯҳиши масоили типологияи муқоисавии оилаи забонҳои эрониву германӣ мусоидат хоҳад намуд.

2. Фразеологизмҳои исмии гирдоварда ва таҳлилгардидаи забонҳои мавриди назар метавонад, дар таҳияи фарҳангҳои фразеологии дузабона, муродифӣ, мутақобил ба кор бурда шаванд.

3. Манбаҳои муқарраргардидаи баромади ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар таҳқиқи масъалаҳои этимологияи таркиби фразеологии забонҳои мавриди назар метавонад, минбаъд низ мавриди истифода қарор дода шавад.

4. Муҳтаво ва мундариҷаи асосии диссертатсия дар таҳияи дастурҳои таълимӣ, навиштани рисолаҳои илмӣ ва омӯзиши муқоисавии низоми фразеологӣ, баҳусус, навъи исмии он, метавонад истифода гардад.

5. Маводҳои забонии омӯхташудаи қори диссертатсионӣ дар тарҷумаи матнҳои фарогири ВФИ-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мусоидат менамояд.

6. Натиҷаҳо ва нуктаҳои асосии он метавонад дар таълим ва омӯзиши курси махсуси фразеология, ҷанҳои луғатшиносӣ ва типологияи муқоисавӣ дар факултаҳои бахши филологии мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор гирад.

РҶӢХАТИ АДАБИЁТ

I. Адабиёти илмӣ

1. Абдурахимов, С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик/С.Абдурахмонов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 165 с.
2. Азарх, Н.А. Фразеологические единицы в современном английском языке / Н.А.Азарх // Иностран. яз. в школе. – М., 1956. – №6. – С. 21-35.
3. Азимова, М.Н. Сопоставительный анализ соматической лексики и фразеологии таджикского и английского языков: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / М.Н.Азимова – Душанбе, 1980. – 19 с.
4. Азимова, М.Н. Сопоставительный анализ фразеологических параллелей английского и таджикского языков / М.Н.Азимова. – Душанбе, 1999. – 115 с.
5. Азимова, М.Н. Сопоставительно-типологическое исследование фразеологической системы таджикского и английского языков/ М.Н.Азимова. – Душанбе: Изд-во РТСУ, 2006. – 242 с.
6. Алехина, А.И. Семантические группы во фразеологии современного английского языка/ А.И. Алехина. – Минск: Высш.школа, 1978. – 159 с.
7. Амосова, Н.Н. О целостном значении идиомы / Н.Н.Амосова // Исследования по английской филологии. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1961. – №2. – С. 3-15.
8. Амосова, Н.Н. Основы английской фразеологии: дисс. ... док-ра. филол. наук:10.02.04 / Н.Н.Амосова. – Л., 1961.
9. Амосова, Н.Н. Основы английской фразеологии: автореф. дисс. ... док-ра. филол. наук:10.02.04 / Н.Н.Амосова. – Л., 1962. – 26 с.
10. Амосова, Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н.Амосова. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1963. – 208 с.
11. Амосова, Н.Н. Современное состояние и перспективы фразеологии / Н.Н.Амосова // Вопросы яз. – М., 1966. – №3. – С.65-72.
12. Анисимова, З.Н. Фразеологические единицы типа «прилагательное + существительное» в современном английском языке: автореф. дисс. ...канд. филол. наук: 10.02.04 /З.Н.Анисимова. – М., 1952. – 22 с.
13. Апресян, Ю.Д. К вопросу о значении фразеологических единиц/ Ю.Д.Апресян // Иностран. яз. в шк., 1957. – № 6. – С.13-17.
14. Аракин, В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков / В.Д.Аракин. – Л.: Просвещение, 1979. – 259 с.
15. Арнольд, И.В. Стилистика современного английского языка / И.В.Арнольд. – Л.: Просвещение, 1973. – 303 с.

16. Арнольд, И.В. Лексикология современного английского языка / И.В.Арнольд. – М.: Высш.шк., 1986. – 295 с.
17. Арсентьева, Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц / Е.Ф.Арсентьева. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1989. – 126 с.
18. Арутюнова, Н.Д. Языковая метафора (синтаксис и метафора) / Н.Д.Арутюнова // Лингвистика и поэтика. – М., 1979. – С. 147-173.
19. Арутюнова, Н.Д. Язык и мир человека/ Н.Д.Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896с.
20. Архангельский, В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке: Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии/ В.Л.Архангельский. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1964. – 315 с.
21. Ахмадеева, С.А. Аппликативные метафоры-идиомы: структура, семантика, прагматика, функции //Фразеология. – Тула, 2000. – С.49-52.
22. Ахманова, О.С. Очерки по общей и русской лексикологии/ О.С.Ахманова. – М.: Учпедгиз, 1957. – 295 с.
23. Бабаев, Э. Некоторые семантические особенности образных сравнительных оборотов в современном английском и таджикском языках / Э.Бабаев //Сб. науч. трудов Душ-кого гос. пед. ин-та. – Душанбе, 1975. – Т. 98.– С. 76-106.
24. Бабаев, Э. Образные сравнительные обороты в современном английском и таджикском языках: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Э.Бабаев. – Москва, 1977. – 24 с.
25. Бабкин, А.М. Русская фразеология и ее развитие и источники / А.М.Бабкин. – Л.: Наука, 1970. – 263 с.
26. Бабкин, А.М. Разработка лексики и фразеологии современного русского литературного языка / А.М.Бабкин. – Л.: Наука, 1972. – 66 с.
27. Балли, Ш. Французская стилистика / Ш.Балли. – М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
28. Баракаева, Г.Б. Принципы составления таджикско-английского словаря и вопросы таджикской и английской лексикографии: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Г.Б.Баракаева. – Душанбе, 1968. – 24 с.
29. Бетехина, Е.Н. Фразеологизмы с библейскими именами/ Е.Н.Бетехина. – СПб.: Изд-во СПбУ, 1999. – 172 с.
30. Бобоев, Ю. Назарияи адабиёт: Муқаддимаи адабиётшиносӣ / Ю.Бобоев. – Қ. 1. – Душанбе: Маориф, 1987. – 320 с.

31. Бозидов Н. Муқаддимаи забоншиносӣ / Н.Бозидов. – Душанбе: Маориф, 1977. – 152 с.
32. Боқиев, М. Фразеологияи шеваҳо/ М.Боқиев //Мақтаби советӣ. – 1971. – №1.– С. 31-33.
33. Боровков, А.К. Таджикско-узбекское двуязычие и вопрос взаимовлияния таджикского и узбекского языков / А.К.Боровков// Уч.зап.инст. востоковедения: Из-во АН СССР, 1952. – Т.4.– С.188
34. Булаховский, Л.А. Введение в языкознание /Л.А.Булаховский. – Часть. II. – М., 1954. –177 с.
35. Булгакова, Г.Ф. Именные устойчивые сочетания в современном русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Г.Ф.Булгакова. – Алма-Ата, 1966. – 20 с.
36. Буракова, С.И. Устойчивые словосочетания в современном английском языке /С.И.Буракова // Труды Горьковск. гос. пед. ин-та иностр. яз., 1960. – Вып. 2. – С. 325-330.
37. Виноградов, В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // В.В. Виноградов. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – С. 140-161.
38. Виноградов, В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины // В.В.Виноградов. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – С.162-189.
39. Гаврин, С.Г. Изучение фразеологии русского языка в школе/ С.Г.Гаврин. – М.: Учпедгиз, 1963. – 151с.
40. Гаврин, С.Г. Фразеология современного русского языка/ С.Г.Гаврин. – Пермь, 1974. – 269 с.
41. Гадоев, Н. Хусусиятҳои луғавию семантикии воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои чанубии забони тоҷикӣ (Минтақаи Кӯлоб): дисс. .. докт. илм. филологӣ: 10.02.01/Н.Гадоев. – Душанбе, 2019. – 334 с.
42. Гальперин, И.Р. Лексикология английского языка/И.Р.Гальперин, Е.В.Черкасская. – М., 1955. – 167с.
43. Гвишиани, Н.Б. Полуфункциональные слова в языке и речи / Н.Б.Гвишиани. – М.: Высш.шк., 1979. – 200 с.
44. Гепнер, Ю.Р. Об основных признаках фразеологических единиц и о типах их видоизменений/ Ю.Р.Гепнер. // Проблемы фразеологии: Исследования и материалы. – Л.: Наука, 1964. – С.57-70.
45. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Ҷ. II. –Душанбе: Дониш, 1986.– 372 с.
46. Гаффаров, Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил (дар асоси материали романи «Одамони ҷовид») / Р.Гаффаров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 225с.

47. Гаффоров, Р.Нависанда ва забон / Р.Гаффоров. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 208 с.
48. Джалилов, Х. Структурно-семантические особенности и синтаксические функции фразеологических единиц в современном таджикском литературном языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.22/ Х.Джалилов.– Душанбе, 1976. – 52с.
49. Добровольский, Д.О. Типология идиом/Д.О. Добровольский //Фразеография в машинном фонде русского языка. – М., 1990
50. Есперсен, О. Философия грамматики. Перевод с английского/ О.Есперсен.– М.: Изд-во иностр. лит., 1958. – 404 с.
51. Жоржолиани, Д.Н. Субстантивные фразеологические единицы в американском варианте английского языка: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Д.Н.Жоржолиани. – Тбилиси, 1968. – 22 с.
52. Жуков, В.П. Фразеологизм и слово: дисс. ... док-ра. филол. наук: 10.02.19 / В.П.Жуков. – Новгород, 1966. – 307 с.
53. Жуков, В.П. Семантика фразеологических оборотов/ В.П.Жуков. – М.: Просвещение, 1978. – 158 с.
54. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология / [Ниёзмухаммадов, Б. ва диг.]; зери таҳрири Б. Ниёзмухаммадов.– Қисми I. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 451 с.
55. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис / [Ниёзмухаммадов, Б. ва диг.]; зери таҳрири Б. Ниёзмухаммадов.– Қисми II. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 268 с.
56. Зехнӣ, Т. Санъати сухан /Т.Зехнӣ. Душанбе: Ирфон, 1948. – 328 с.
57. Иванникова, Е.А. Об основном признаке фразеологических единиц / Е.А.Иванникова // Проблемы фразеологии: Исследования и материалы. – М.: Наука, 1964. – С.70-83.
58. Игамбердиев, Р. Художественно-стилистическая роль фразеологизмов в «Бадаи-ал-вакаи» Зайниддина Васифи: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.22/ Р.Игамбердиев. – Душанбе, 1975. – 25 с.
59. Калинин, П.П. К вопросу об эквивалентности фразеологической единицы отдельному слову (на материале английского языка)/ П.П.Калинин // Иностран. яз. в шк. – 1956. – №3. – С.35-41.
60. Каменецкайте, Н.Л. Синонимы в английской фразеологии/ Н.Л.Каменецкайте. – М.: Междунар. отношения, 1971. – 367 с.
61. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим/ Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 186 с.
62. Касарес, З.Х. Введение в современную лексикографию. Русский перевод / З.Х.Касарес.– М.: Изд-во иностр. лит., 1958. – 355 с.

63. Кирсанова, Н.А. Значения и структура фразеологической единицы / Н.А.Кирсанова. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1979. – 65 с.
64. Князев, Б.А. Лексико-фразеологические особенности выражения оборотности и эмоциональности в современной английской разговорной речи/ Б.А.Князева// Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. – Челябинск, 1960. – Вып.1 – С. 19-32.
65. Коллинз, В.Х. Книга английских идиом. Русский перевод / В.Х.Коллинз. Л.: Учпедгиз., 1960. – 258 с.
66. Копыленко, М.М. Очерки по общей фразеологии: Проблемы, методы, опыты/ М.М.Копыленко, З.Д. Попова – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1972. – 123 с.
67. Копыленко, М.М. Сочетаемость лексем в русском языке/ М.М.Копыленко. – М.: Просвещение, 1973. – 120 с.
68. Кунин, А.В. Основные понятия английской фразеологии как лингвистической дисциплины и создание англо-русского фразеологического словаря: автореф. дисс. ... док-ра. филол. наук: 10.02.04 / А.В.Кунин.– М., 1964. – 43 с.
69. Кунин, А.В. Английская фразеология / А.В.Кунин. Теоретический курс.– М.: Высш. шк., 1970. – 344 с.
70. Кунин, А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В.Кунин. – М.: Высш. шк., 1996. – 200 с.
71. Лазарева, Б.Т. Фразеологические сращения в современном английском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04/ Б.Т. Лазарева. – М., 1955. – 14 с.
72. Ларин Б.А. Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике / Б.А.Ларин // Ученые записки ЛГУ. – Серия филологических наук. – Вып. 24 . – Л., 1956. – 232 с.
73. Ларин, Б.А. История русского языка и общее языкознание / Б.А.Ларин. – М.: Просвещение, 1977. – 224с.
74. Ларин, Б.А. Очерки по фразеологии / Б.А.Ларин // История русского языка и общее языкознание. – М.: Просвещение, 1977. – С.125-149.
75. Маджидов, Х.М. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х.М.Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 406 с.
76. Максудов, Т. Лексика и фразеология исфаринских говоров таджикского языка: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / Т.Максудов. – Душанбе, 1972. – 33 с.
77. Максудов, Т. Дар бораи вохидҳои фразеологӣ ва вазифаи синтаксисии онҳо/ Т.Максудов, Ф.Қ.Зикриёев, Ҳ.Чалилов. – Душанбе, 1976. – 87 с.

78. Мачидов, Ҳ. Хусусиятҳои лексикӣ-семантикии воҳидҳои фразеологии феълии забони адабии ҳозираи тоҷик / Ҳ.Мачидов. Душанбе, 1968. –249 с.
79. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ.Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
80. Мачидов, Ҳ. Фразеология / Ҳ.Мачидов // Энциклопедияи советии тоҷик. – Ҷ.7. – Душанбе, 1987. – С. 583.
81. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н.Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашрдавлтоҷ, 1959. – 295 с.
82. Мельчук, А.И. О терминах «устойчивость» и «идеоматичность» /А.И. Мельчук // Вопр. яз. – М.: Изд-во Акад. Наук СССР. – 1960. – №4. – С.73-80.
83. Мирзоев, А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик / А.Мирзоев. – Сталинобод: Нашрдавлтоҷ, 1947. – 199 с.
84. Мирзоев, А. Биноӣ / А.Мирзоев. – Сталинобод: Нашрдавлтоҷ, 1957. – 491с.
85. Мирзоева, М.М. Воҳидҳои фразеологии асарҳои С.Айнӣ ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони русӣ/ М.М.Мирзоева. –Душанбе: Матбуот, 2008. – 160с.
86. Мирзоева, М.М. Лексическая и фразеологическая синонимия в художественных произведениях С. Айнӣ: дисс. ... док-ра. филол. наук: 10.02.22 / М.Х. Мирзоева. – Душанбе, 2018. – 400 с.
87. Мокиенко, А.И. Славянская фразеология / А.И.Мокиенко. – М.: Высш.шк., 1989. – 207с.
88. Молотков, А.И. Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. – Л.: Наука, 1978. – 183 с.
89. Молотков, А.И. Фразеологизмы русского языка и принципы их лексикографического описания/ А.И.Молотков //Фразеологический словарь русского языка– М.: Изд-во Советская энциклопедия, 1968. – 544 с.
90. Муҳаммадиев, М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / М.Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 63 с.
91. Ниёзӣ, Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ/ Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – 48 с.
92. Никифорова, М.Н. Субстантивные фразеологические единицы в современном английском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / М.Н.Никифорова. – М., 1956. – 17 с.
93. Норматов, М. Забоншиносии умумӣ/ М.Норматов, Ф.Қ. Зикриёев. – Душанбе: Матбуот, 2006. – 259 с.

94. Одинаев, С.П. Моделированные фразеологические единицы в современном таджикском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / С.П.Одинаев. – Душанбе, 2019.
95. Ожегов, С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи / С.И.Ожегов. – М.: Высш. шк., 1974. – 352 с.
96. Пауласкене, Э.С. Варианты фразеологических единиц в современном английском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук:10.02.04 / Э.С.Пауласкене. – М., 1957. – 15с.
97. Пейсиков, Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка/ Л.С.Пейсиков М.: Изд-во МГУ, 1973. – 199 с.
98. Пейсиков, Л.С. Лексикология персидского языка/ Л.С.Пейсиков М.: Изд-во МГУ, 1975. – 206 с.
99. Поливанов, Е.Д. Избранные работы. Труды по восточному и общему языкознанию / Е.Д.Поливанов. – М.: Наука, 1991. – 622 с.
100. Попов, Р.Н. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов/ Р.Н.Попов. – М.: Высш.шк., 1976. – 200 с.
101. Потебня, А.А. Из записок русской грамматики / А.А.Потебня. – М.: Учпедгиз, 1958. –536 с.
102. Потебня, А.А. Эстетика и поэтика/ А.А.Потебня. – М., 1976. – 613с.
103. Рауфов, Ҳ. С.Айнӣ ва инкишофи лексикаи забони адабии тоҷик/ Ҳ.Рауфов. – Душанбе: Дониш, 1978. – 47 с.
104. Реформатский, А.А. Введение в языкознание /А.А. Реформатский. – М.: Учпедгиз, 1955. – 542 с.
105. Ройзензон, Л.И. Современные аспекты изучения фразеологии / Л.И.Ройзензон, Ю.Ю.Авалиани // Проблемы фразеологии и задачи изучения в высшей и средней школе. – Вологда, 1967. – С. 87-93.
106. Ройзензон, Л.И. Глагольно-компаративные фразеологические единицы в современном английском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Л.И.Ройзензон. – М., 1972. – 22 с.
107. Ройзензон, Л.И. Русские фразеологизмы и субстантивные прилагательные / Л.И.Ройзензон// Труды Самарканд. гос. ун-та: Самарканд, 1962 . – Вып. 118. – С. 25-30 с.
108. Ройзензон, Л.И. Фразеология как лингвистическое явление / Л.И.Ройзензон// Труды Самарканд. гос. ун-та: Самарканд, 1961. – Вып. 113. – С. 101-118.
109. Рубинчик, Ю.А. Основы фразеологии персидского языка / Ю.А.Рубинчик. – М.: Наука, 1981. – 275 с.
110. Рустамов, Ш. Исм / Ш.Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.

111. Рустамов, Ш. Мушкилоти синтаксис / Ш.Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 344 с.
112. Савицкая, С.Н. Об устойчивости фразеологических единиц (на материале английского языка) / С.Н.Савицкая. – Киев, 1962. – 245 с.
113. Саидов, Р. Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ/Р.Саидов. – Ҷ. 1. – Душанбе, 1990.– 108 с.
114. Саидов, Р. Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ/Р.Саидов. – Ҷ. 2. – Душанбе, 1991.– 144 с.
115. Саидов, Р. Фразеология таджикской народной поэзии: автореф. дисс. ...док-ра. филол. наук:10.02.22 /Р.Саидов – Душанбе, 1995.–35 с.
116. Санников, Н Г. О критериях определения сложного слова в английском языке/ Н.Г.Санникова. – М.: Наука, 1963. – 587 с.
117. Смирницкий, А.И. Лексикология английского языка / А.И.Смирницкий. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. яз., 1956. – 260 с.
118. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка / А.И.Смирницкий. – М.: Изд-во иностр. лит., 1959. – 440 с.
119. Смирницкий, А.И. Синтаксис английского языка / А.И.Смирницкий. – М.: Изд-во иностр. лит., 1957. – 286 с.
120. Смит, Л. Фразеология английского языка / Л.Смит. – М.: Учпедгиз, 1959. – 208 с.
121. Телия, В.Н. Что такое фразеология/ В.Н.Телия. – М.: Наука, 1966. – 85 с.
122. Телия, В.Н. Фразеология / В.Н.Телия //Общее языкознание: Внутренняя структура языка. – М.: Наука, 1972. – С.456-515
123. Турсунов, А. Ибораҳои устувор дар лаҳҷаи Ленинобод/ А.Турсунов// Учен.зап. Ленинаб. пед. ин-та. – 1968. – Нашри 27.– С.18-36.
124. Турсунова, Ҳ. Тадқиқи муқоисавии фразеологизмҳои параллелии забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ: дар асоси асари С.Айнӣ «Ғуломон» – «Қуллар» / Ҳ.Турсунова. – Душанбе: Дониш 1979. – 95 с.
125. Турсунова, Х.С. Сопоставительный анализ фразеологических параллелей таджикского и узбекского языков: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20/ Х.С.Турсунова. – Душанбе, 1979. – 25 с.
126. Фозилов, М. Зарбулмасалу мақолҳо дар тамсилу ҳикояҳо/ М.Фозилов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 160 с.
127. Фозилов, М. Ҳикмати гузаштагон дар хизмати муосирон/ М.Фозилов. – Душанбе: Дониш, 1984. – 86 с.
128. Халилов, А. Вазифаҳои грамматикӣ бандаки изофӣ (и) дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А.Халилов. – Душанбе: Дониш, 1969. – 120 с.

129. Хасанов, И. Лексика и фразеология романа Джалола Икрами «Духтари оташ»: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.22/ И.Хасанов. – Пенджикент, 1966. – 25 с.
130. Хатунцева, Е.Б. Фразеологические единицы типа «прилаг.- сущ.» в современном русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01/ Е.Б.Хатунцева. – Баку, 1969. – 16 с.
131. Холов, П. Баъзе хусусиятҳои семантикии фразеологизмҳои шеваи тоҷикони Самарқанд/ П.Холов //Маҷмуаи мунтахаби Дониш. дав. Самар. ба номи А.Навой. – Самарқанд, 1973. – Нашри 246.– С. 236-243.
132. Хушенова, С.В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.22/ С.В.Хушенова. – М., 1966. – 26 с.
133. Хушенова, С.В. Библиографический указатель литературы по таджикской фразеологии / С.В.Хушенова. – Душанбе: Дониш, 1971. – 64 с.
134. Хушенова, С.В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка / С.В.Хушенова. – Душанбе: Дониш, 1971. – 190 с.
135. Хушенова, С.В. Современное состояние и задачи изучения таджикской фразеологии/С.В.Хушенова//Вопр. яз. – 1980. – №1. – С.125-134.
136. Хушенова, С.В. О фольклоре и фразеологии как источниках изучения историей языков / С.В.Хушенова // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1984. – С.211-217.
137. Ҳасанов, И. Лексика ва фразеология. Дар асоси «Духтари оташ»-и Ҷ.Икромӣ / И.Ҳасанов. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 156 с.
138. Чернышева, И.И. Фразеология немецкого языка: автореф. дисс. ... док. филол. наук:10.02.04 / И.И. Чернышева. – М., 1964. – 27 с.
139. Чернышева, И.И. Фразеология современного немецкого языка/ И.И. Чернышева. – М.: Высш.шк., 1970. – 200 с.
140. Чалилов, Ҳ. Ибораҳои тавтологӣ дар забони тоҷикӣ / Ҳ.Чалилов// Мактаби советӣ. – 1964. – №10. – С. 20-25.
141. Чалилов, Ҳ. Муродифоти Ибораҳои рехта / Ҳ.Чалилов //Мактаби советӣ. – 1969. – №6. – С. 20-23.
142. Шанский, Н.М. Лексикология современного русского языка/ Н.М.Шанский. – М.: Просвещение, 1972. – 368 с.
143. Шанский, Н.М. В мире слов / Н.М.Шанский. – М.: Просвещение, 1985. – 255 с.
144. Шанский, Н.М. Фразеология современного русского языка/ Н.М.Шанский. – СПб: Специальная литература, 1996. – 192 с.

145. Шевахои ҷанубии забони тоҷикӣ (таҳти назар ва таҳияи В.С.Расторгуева). – Душанбе: Дониш, 1973. – 202 с.
146. Шмелев, Д.Н. Современный русский язык. Лексика / Д.Н.Шмелев. – М.: Просвещение, 1977. – 335 с.
147. Юсупова, М. Фразеология романа «Дохунда» С.Айни: автореф. дисс. ... канд. филол. наук:10.02.22 / М.Юсупова. – Душанбе, 1971. – 26 с.

II. Адабиёт ба забони хориҷӣ

148. Antrushina, G.B. English lexicology/ G.B.Antrushina, O.V.Afanaseva, N.N.Morozova. – Moscow: Dropha, 2001. – 288 p.
149. Apperson, L. English proverbs and proverbial phrases/ L. Epperson. – London, 1929. – 736 p.
150. Ball, W.J. A practical guide to Colloquial Idiom / W.J. Ball. – London: Longmans, Green and Co, 1958. – 259 p.
151. Bauer, L. An intrudiction to English lexicology/ L.Bauer. – Edinburgh, 2021. – 192 p.
152. Cacciari, C. The comprehension of idioms/ C.Cacciari, P.Tabosi//Journal of Memory and Language. – 2019. – № 27 (6). – P. 668-683.
153. Espinal, M.T. Property denoting objects in idiomatic constructions/ M.T.Espinal// Romance languages and linguistic theory. – Amsterdam, 1999. – P. 117-141.
154. Galperin, I.R. Stylistics / I.R. Galperin. – Moscow: Higher School, 1977. – 333 p.
155. Hanks, P. Terminology, phraseology and lexicology/ P. Hanks //Proceedings on Euralex. – Amsterdam, 2010. – P. 1299-1308.
156. Holt, A.H. Phrase and Word Origins. A study of Familiar Expression/ A.H. Holt. – New York, 1961. – 254 p.
157. Ilysh, B. The structure of modern English/ B.Ilysh. – L.: Prosveshenie, 1971. – 336 p.
158. Jackson, H. An introduction to English lexicology/ H.Jackson, E. Z. Amvela. – Third edition. – London: Bloomsbary Publishing PLS, 2021. – 272 p.
159. Koonin, A.V. English idioms / A.V.Koonin. – Moscow: State Text-book Publishing House, 1937. – 184 p.
160. Makkai, A. Idiom structure in English/A. Makkai. – The Hague: Mouton, 1972. – 371 p.
161. Paqnot, M. Lexicology and phraseology/ M. Paqnot // Cambridge handbook of corpus linguistics. – Cambridge, 2015. – 460-477 p.

162. Seidl, J. English idioms and how to use them / J.Seidl, W. Mordie. – Moscow, 1983. – 155 p.
163. Smith, L. P. English idioms/L.P.Smith. – Clarendon Press, 1923. – 63 p.
164. Weinrich, U. Problems in the Analysis of Idioms: Substance and Structure of Language / U. Weinrich. – Los Angeles, 1969. – 95 p.

III. Луғатҳо

165. Абдуллозода, Р. Ибораҳои халқӣ / Р.Абдуллозода. – Душанбе: Дониш, 1974. – 205 с.
166. Абдуллозода, Р. Фарҳанги ибораҳои халқӣ/ Р.Абдуллозода. – Душанбе: Адиб, 1988. – 400 с.
167. Акуленко, В.В. Англо-русский и русско-английский словарь «Ложных друзей переводчика» / В.В.Акуленко. – М.: Русский язык, 1969. – 255 с.
168. Аминов, С. Луғати фразеологии мактабӣ / С. Аминов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 93 с.
169. Асрорӣ, В. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / В.Асрорӣ. Сталинобод: Нашрдавлтоҷ, 1956. – 100 с.
170. Гуревич, В.В. Краткий русско-английский фразеологический словарь /В.В.Гуревич, Ж.А.Дозорец. – М.: Русский язык, 1988.–125 с.
171. Джаматов, С.С. Англо-русско-таджикский лингвистический словарь/ С.С. Джаматов. –Душанбе: Шуджойён, 2011. - 250 с.
172. Зоҳидов, А. Фарҳанги воҳидҳои фразеологии лаҳҷаи Хучанд / А.Зоҳидов, Б.Осимова. – Хучанд: Нури маърифат, 2013. – 394 с.
173. Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь / А.В.Кунин. – М.: Русский язык, 1984. – 942 с.
174. Литвинов, П.П. Англо-русский фразеологический словарь с тематической классификацией / П.П.Литвинов. – М.: Живой язык, 2000. – 275 с.
175. Розмари, К. Словарь глагольных идиом / К.Розмари. – М.: Русский язык, 1986. – 734 с.
176. Самокрутова, Л.В. Русско-таджикский тематический фразеологический словарь /Л.В.Самокрутова, П.К.Мирсалимов. – Душанбе: Маориф, 1990. – 48 с.
177. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия. – Ҷ. I. – 1962. – 952 с.
178. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия. – Ҷ. II. – 1962. – 952 с.

179. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ / [Саймиддинов, Д. ва диг.]; зери таҳрири Д. Саймиддинов, С. Д. Холматова, С. Каримов. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 814 с.
180. Фразеологический словарь русского языка. – М., 1967. – 543 с.
181. Фозилов, М.Ф. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / М.Ф.Фозилов. Ҷ. I. – Душанбе: Нашрдавлтоҷ, 1963. – 952 с.
182. Фозилов, М.Ф. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / М.Ф.Фозилов. Ҷ. II. – Душанбе: Нашрдавалтоҷ, 1964. – 908 с.
183. Чамшедов, П. Фарҳанги англисӣ тоҷикӣ / П.Чамшедов, Р.Толибӣ. – Душанбе: Пайванд. 2005. – 1201с.
184. Шанский, Н.М. 700 фразеологических оборотов русского языка/ Н.М.Шанский, Е.А.Быстрова, С.Салихов. – М.: Русский язык, 1982. – 116с.
185. Collins, W. H. A book of English Idioms, with explanations/ W. H Collins. – London : Longmans, Green. 1956. –258 p.
186. Hyamson, A. M. A dictionary of English phrases. Phraseological allusions, catchwords, stereotyped words of speech and metaphors, nicknames, sobriquets, derivations from personal names etc. / A.M. Hyamson. – Detroit, 1970. – 365 p.
187. Mastery, L. The great book of American Idioms/ L.Mastery. USA, 2019. – 229 p.
188. Oxford Idioms Dictionary for learners of English; Second Edition. – Oxford, 2010. – 512 p.
189. Paul, S. English Phraseology. A dictionary containing more than 5 000 idiomatic and colloquial words and expressions/ S.Paul. – London: Brodie, 1957. – 247 p.
190. Spears, A.R. Hill's Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs/ A.R.Spears, C. Mc.Graw. – USA, 2005. – 2002 p.
191. Wood, F.T. Dictionary of English Colloquial Idioms/ F.T. Wood, R. Hill. – London, 1979. – 353 p.

IV. Адабиёти бадеӣ

192. Айнӣ, С. Дохунда / С.Айнӣ. – Куллиёт/ Ҷ. 2. – Сталинобод: Нашрдавлтоҷ, 1960. – 475 с.
193. Айнӣ, С. Ёддоштҳо / С.Айнӣ. – Куллиёт/ Ҷ. 6. – Душанбе: Нашрдавлтоҷ, 1962. – 414 с.
194. Айнӣ, С. Ёддоштҳо / С.Айнӣ. – Куллиёт/ Ҷ. 7. – Душанбе: Нашрдавлтоҷ, 1962. – 645 с.
195. Айнӣ, С. Марги судхӯр / С.Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 160 с.

196. Carrol, L. Alice's Adventures in Wonderland/ L.Carrol. – USA, 2008. – 70 p.
197. Ernest Hemingway. The Old Man and the Sea. – USA: Life, 1952. – 48 p.
198. John Galsworthy. In Chancery. – New York:Charles scribner's sons, 1920. – 373 p.
199. Somerset Maugham. The moon and sixpence. – USA: George H. Doran Company, 1919. – 324 p.
200. Thomas Hardy. Jude the obscure. – Moscow: Foreign languages Publishing House, 1959. – 476 p.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

1. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М]. **Аслонова, Г.** Таҳлили қолабҳои сохтори воҳидҳои фразеологӣ исми дутаркибаи бепешоянд дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / Г. Аслонова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе – 2021. – № 4 (93). – С. 52-58. ISSN 2219-5408

[2-М]. **Аслонова, Г.** Воҳидҳои фразеологӣ исми маҷозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / Г. Аслонова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе – 2021. – № 6 (95). – С. 100-103. ISSN 2219-5408

[3-М]. **Аслонова, Г.** Воҳидҳои фразеологӣ исми иқтибосшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / Г. Аслонова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе – 2022. – №1 . – С. 52-57. ISSN 2413-516X

[4-М]. **Аслонова, Г.** Муродифшавии воҳидҳои фразеологӣ исми забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / Г. Аслонова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе – 2022. – №3. – С. 43-48. ISSN 2413-516X

[5-М]. **Аслонова, Г.** Таҳлили қабатҳои услубии воҳидҳои фразеологӣ исми забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / Г. Аслонова // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе – 2022. – №1(266). – С. 254-259. ISSN 2791-2639

[6-М] **Ҷаматов, С., Аслонова, Г.** Архаизму неологизм ва эвфемизму вулгаризмҳои фразеологӣ исми дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / С. Ҷаматов, Г. Аслонова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе – 2022. – № 3 (98). – С. 15-19. ISSN 2219-5408

2. Мақолаҳое, ки дар маҷмуа ва маҷаллаҳои дигар ҷоп шудаанд:

[7-М]. **Аслонова, Г.** Фразеологизмҳои исми дар Қуръон ва Библия [Матн] / Г. Аслонова // Авҷи Зухал. – Душанбе: Матбааи ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино, 2014. – №4 (17). – С. 79-82.

[8-M]. Аслонова, Г. Метонимические переносы в субстантивных фразеологических единицах английского языка [Матн] (Воҳидҳои фразеологии исмии маҷозии забони англисӣ)/ Г. Аслонова // «Внедрение достижений медицинской науки в клиническую практику» (Сборник материалов научно-практической конференции молодых ученых и студентов ТГМУ им. Абуали ибни Сино с международным участием). – Душанбе: Матбааи ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино, 2015. – С.258.

[9-M]. Aslonova, G. Theoretical problems of the modern phraseology/ G. Aslonova [Text] (Масъалаҳои назарии фразеологияи муосир)// «Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ ва лингводидактика дар заминаи муоширати байнифарҳангӣ» (Маъводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, бахшида ба 90-солагии таъсисёбии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ ва 50-солагии таъсисёбии кафедраи забонҳои хориҷии умуидонишгоҳӣ).– Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2021. – С. 196-198.